

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (ΒΟΛΟΣ)**

**ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ : ΕΒΡΑΪΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΣΤΗ
ΘΕΣΣΑΛΙΑ (19ος Αιώνας)**

Όνομα Φοιτητή: Κόκκορης Χρήστος

A.M. 0112103

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Σμυρναίος Αντώνιος
ΣΥΝΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Γκόβαρης Χρήστος

ΒΟΛΟΣ, 2016

Περίληψη

Η παρουσία των Εβραίων στον ελλαδικό χώρο χρονολογείται εδώ και χιλιάδες χρόνια και είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την παρουσία πληθυσμών, που στην πορεία αιώνων και χιλιετιών, από τη μια μεριά διατήρησαν βασικά στοιχεία του πολιτισμού τους, ιδιαίτερα ως προς το θρησκευτικό πεδίο, αλλά που από την άλλη αντίστοιχα, αφομοιώθηκαν σε μεγάλο βαθμό στους τοπικούς πληθυσμούς. Αυτό για παράδειγμα, ισχύει με την περίπτωση των λεγόμενων Ρωμανιωτών Εβραίων, των οποίων η παρουσία χρονολογείται σχεδόν από την Ελληνιστική εποχή, ενώ στην πορεία αυτό συνέβη εν πολλοίς και με τους Σεφαραδίτες Εβραίους, που ήρθαν από την Ιβηρική χερσόνησο (κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας).

Η εργασία αυτή ασχολείται με την περίπτωση εβραϊκών σχολείων της Alliance Israelite Universelle στην περιοχή της Θεσσαλίας (Λάρισα και Βόλος) κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Παράλληλα όμως, εξετάζονται και άλλες διαστάσεις, όπως η ιστορία των Εβραίων στην Ευρώπη και τον ελλαδικό χώρο διαχρονικά. Η ενασχόληση στη συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία, με ένα θέμα όπως αυτό, πέραν του προσωπικού ενδιαφέροντος του γράφοντος, είναι συνδεδεμένη και με το ότι για τα εβραϊκά σχολεία στη συγκεκριμένη περιοχή δεν υφίσταται μεγάλος όγκος αναφορών και βιβλιογραφίας.

Λέξεις Κλειδιά: Alliance Israelite Universelle, Εβραίοι, Ολοκαύτωμα, εβραϊκά σχολεία, Εβραϊκή Διασπορά, Θεσσαλία, Βόλος, Λάρισα

Περιεχόμενα	Σελίδες
Περίληψη.....	2
Λέξεις Κλειδιά.....	2
Περιεχόμενα.....	3
Εισαγωγή.....	4-7
1ο Κεφάλαιο: Η διαχρονική παρουσία των Εβραίων στην Ευρώπη.....	8-26
2ο Κεφάλαιο: Η Ιστορία των Εβραίων στον ελληνικό χώρο.....	27-62
3ο Κεφάλαιο: Οι Κοινότητες των Εβραίων της Θεσσαλίας και τα σχολεία της Israelite Alliance Universelle.....	63-81
3.1 Η ίδρυση και η οργάνωση της Alliance Israelite Universelle.....	63-65
3.2 Η περίπτωση της εβραϊκής κοινότητας της Λάρισας και το σχολείο της Alliance Israelite Universelle.....	66-71
3.3 Η εβραϊκή κοινότητα του Βόλου και το τοπικό σχολείο της Alliance Israelite Universelle.....	72-77
3.4 Η εβραϊκή κοινότητα της Καρδίτσας.....	78-79
3.5 Η εβραϊκή κοινότητα των Τρικάλων και το τοπικό εβραϊκό σχολείο.....	80-81
Συμπεράσματα.....	82
Βιβλιογραφία.....	83-85

Εισαγωγή

Η παρουσία εβραϊκών πληθυσμών στον ελληνικό χώρο εν γένει χρονολογείται εδώ και αρκετές χιλιετίες. Η ιστορία των εβραϊκών κοινοτήτων στη γεωγραφική ζώνη της σύγχρονης Ελλάδας χρονολογείται εδώ και περίπου 2000 χρόνια. Από την αρχαιότητα, ο ελληνικός εβραϊσμός συγκροτήθηκε ιστορικά μέσα από διαδοχικά κύματα μετανάστευσης, τα οποία και καθόρισαν την πολυσχιδή φυσιογνωμία του. Κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο, μικρές ομάδες Εβραίων της Παλαιστίνης εγκαταστάθηκαν στα μεγάλα λιμάνια του Αιγαίου και στην ενδοχώρα της νότιας Βαλκανικής. Υιοθέτησαν τα ελληνικά, εντάχθηκαν ομαλά στις τοπικές κοινωνίες και μετασχηματίστηκαν σε μian ιδιαίτερη εθνογλωσσική υποομάδα, τους Ρωμανιώτες Εβραίους. Η επικράτηση του Χριστιανισμού και η μετάβαση στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν μετέβαλε τη θέση τους καθώς σε αντίθεση με τη μεσαιωνική Δύση δεν μαρτυρούνται μαζικές βίαιες διώξεις.

Και κατά την Οθωμανική περίοδο, οι Εβραίοι του ελλαδικού χώρου δεν αντιμετώπισαν ιδιαίτερα προβλήματα, σε σύγκριση με τις εβραϊκές κοινότητες για παράδειγμα άλλων περιοχών της Ευρώπης, όπως στην Πολωνία, τη Ρωσία ή την Ιβηρική Χερσόνησο κ.λ.π. (όπου διαχρονικά είχαν διεξαχθεί ολόκληρα πογκρόμ και σφαγές εναντίον τους και διώξεις εκ μέρους της Ιεράς Εξέτασης, στην Ισπανία για παράδειγμα). Μάλιστα την ίδια περίοδο, ο ελληνικός χώρος θα καθίστατο χώρος υποδοχής για έναν μεγάλο αριθμό Σεφαραδιτών Εβραίων από την Ισπανία (λόγω των διώξεων της Ιεράς Εξέτασης και της Καθολικής Εκκλησίας).

Η άφιξη των Σεφαραδιτών Εβραίων προσδιόρισε εκ νέου τα δημογραφικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του ελληνικού εβραϊσμού. Διωγμένοι από την Ιβηρική Χερσόνησο λόγω των πολιτικών εκχριστιανισμού των Ισπανών και Πορτογάλων «καθολικών βασιλέων», οι Εβραίοι εκμεταλλεύθηκαν τις οικονομικές ευκαιρίες, τη θρησκευτική ανεκτικότητα και τα κίνητρα εγκατάστασης που πρόσφεραν οι σουλτάνοι και μετανάστευσαν μαζικά στα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με επίκεντρο τη Θεσσαλονίκη, όπου 20.000 Σεφαραδίτες μετέτρεψαν την ερημωμένη πόλη σε μια εβραϊκή μητρόπολη, κυριάρχησαν πληθυσμιακά, οικονομικά και πολιτισμικά απορροφώντας ή

περιθωριοποιώντας τις υπάρχουσες ρωμανιώτικες κοινότητες. Ο 16ος αιώνας αποτέλεσε τη χρυσή εποχή τους. Χάρη στην τεχνογνωσία και στα ευρύτατα εμπορικά τους δίκτυα αναδείχθηκαν σε οργανικό στοιχείο μιας ακμάζουσας οθωμανικής οικονομίας· χάρη στους καινοτόμους Θεσσαλονικείς ραβίνους συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανανέωση των βιβλικών σπουδών· και τέλος, χάρη στα πρωτοπόρα τυπογραφεία τους διέχυσαν τη νέα, επιστημονική γνώση στην Οθωμανική Ανατολή.

Έκτοτε, η θέση τους κλονίστηκε. Τον 17ο αιώνα η ανακάλυψη νέων εμπορικών οδών αποδυνάμωσε τα δίκτυά τους, ενώ η οικονομική διείσδυση των ευρωπαϊκών κρατών ενίσχυσε τους χριστιανούς Οθωμανούς ανταγωνιστές τους. Ταυτόχρονα, το κίνημα του ψευδό-μεσσία Σαμπετάι Σεβή δίχασε τις εβραϊκές κοινότητες προτού καταλήξει το 1666 στη μεταστροφή του ίδιου και των οπαδών του στο Ισλάμ και στη δημιουργία μιας νέας εθνοθησκευτικής ομάδας, των Ντονμέ. Η οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική κατάσταση των Εβραίων του ελλαδικού χώρου παρέμεινε στάσιμη καθ' όλο τον 18ο αιώνα, έστω και αν η εγκατάσταση εύπορων Ιταλών Εβραίων εμπόρων, ιδίως στη Θεσσαλονίκη, απέτρεψε τελικά την πλήρη απομόνωσή τους από τη Δύση.

Η δημιουργία του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, μετά από την επανάσταση του 1821, επέφερε έναν ορυμαγδό σημαντικών ανακατατάξεων σε ό, τι αφορούσε τις εβραϊκές κοινότητες του ελληνικού χώρου. Για πολλές από αυτές υπήρξε μια διακοπή των επί αιώνες μεταξύ τους επαφών και σχέσεων, λόγω της αποκοπής εδαφών από την τότε Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ σε περιοχές του νότιου ελλαδικού χώρου, μεγάλες παλιές κοινότητες, όπως εκείνες της Πελοποννήσου, κυριολεκτικά εξολοθρεύτηκαν κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821, λόγω αφενός της σύνδεσής τους στην αντίληψη των τοπικών χριστιανικών πληθυσμών με τους Οθωμανούς κυριάρχους και αφετέρου λόγω του σχετικού αντισημιτικού φανατισμού που υπήρξε διαχρονικά εκ μέρους της τοπικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Στην διάρκεια του 19ου αιώνα πάντως και ιδιαίτερα μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, καθώς εντός του ελληνικού κράτους βρέθηκαν και πάλι να κατοικούν πολύ μεγάλοι εβραϊκοί πληθυσμοί, όπως συνέβη άλλωστε χαρακτηριστικά στην περίπτωση της μεγάλης ιστορικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, κατέστη

αντιληπτό από πολιτικούς φορείς του ελληνικού κράτους, πως η σημασία των Εβραίων από πολιτική, κοινωνική και οικονομική άποψη θα μπορούσε και πάλι να αποκτήσει ιδιαίτερη βαρύτητα για την ελληνική κοινωνία. Αυτό εκφράστηκε ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Κατά τη διάρκεια βέβαια της ναζιστικής κατοχής και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο ελληνικός εβραϊσμός επρόκειτο να υποστεί τεράστια καταστροφή. Αυτό συνέβη ιδιαίτερα στην περίπτωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, όπου από τα 46.000 άτομα περίπου, που είχαν σταλεί σε στρατόπεδα εξόντωσης, εξολοθρεύτηκαν κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο 44.000 άτομα, δηλαδή σχεδόν το 92% της τοπικής κοινότητας. Η τύχη των Εβραίων σε άλλα μέρη της Ελλάδας εκείνη την περίοδο υπήρξε διαφορετική. Δηλαδή, ενώ σε περιοχές, όπως τα Ιωάννινα, η Κέρκυρα, η Κρήτη και η Ρόδος, αφανίστηκαν, αντίστοιχα οι Εβραίοι των Αθηνών, της Ζακύνθου και της Θεσσαλίας σε μεγάλο ποσοστό διασώθηκαν.

Οι Εβραίοι της περιοχής της Θεσσαλίας και ειδικότερα των πόλεων του Βόλου και της Λάρισας, αποτελούν αντικείμενο ενδιαφέροντος στην παρούσα πτυχιακή εργασία. Εδώ, εν προκειμένω, γίνεται λόγος για την δράση της λεγόμενης Alliance Israélite Universelle, στην περιοχή της Θεσσαλίας και συγκεκριμένα για το εκπαιδευτικό της έργο ειδικότερα στην περιοχή του Βόλου και της Λάρισας κατά τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην ιστορία των Εβραίων στην Ευρώπη, από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζεται λεπτομερής περιγραφή της ιστορίας του εβραϊκού πληθυσμού στον ελληνικό χώρο, από την Αρχαιότητα ως τις μέρες μας. Η ιστορία αυτή ξεκινάει κατά βάση, όπως ήδη άλλωστε φάνηκε και πιο πάνω, από την ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή (με ειδικότερες αναφορές για παράδειγμα σε περιπτώσεις κοινοτήτων κατά την περίοδο των ιεραποστολικών περιουσιών του Αποστόλου Παύλου στον ελληνικό χώρο) και φτάνει ως τη σύγχρονη περίοδο, με ειδικότερες αναφορές στην περίοδο της γερμανικής Κατοχής και του μεγάλου Ολοκαυτώματος για τους Εβραίους της Ελλάδας.

Στο τρίτο κεφάλαιο, γίνεται λόγος για την ιστορία της Alliance Israélite Universelle, πού ιδρύθηκε και ποιος ήταν ο σκοπός της παρουσίας της ανά τον κόσμο. Εδώ εξάλλου, επισημαίνονται παράμετροι, όπως σε ποιες χώρες ίδρυσε σχολεία, τους σκοπούς που εμπεριείχε αυτή η δράση της και άλλα στοιχεία.

Παρουσιάζονται επίσης, τα σχολεία που ίδρυσε η Alliance Israellite Universelle στον ελληνικό χώρο, ενώ, δίνεται βαρύτητα στα σχολεία που ίδρυσε στη Θεσσαλία και στην απήχηση που είχαν στο εβραϊκό κοινό. Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι το πρώτο σχολείο της Alliance ιδρύθηκε στο Βόλο το 1865 μετά από πρόσκληση που είχε σταλεί στην Alliance των Παρισίων από επιφανείς Εβραίους της πόλης, και λειτούργησε ως το 1878, οπότε σταμάτησε λόγω κακών συνθηκών και υποδομών.

Αντίστοιχα, στη Λάρισα ιδρύθηκε από την Alliance εβραϊκό σχολείο το 1869. Όμως, το σχολείο αυτό έπαυσε να λειτουργεί το 1874, επειδή υπήρξαν προβλήματα από την έλευση σε αυτό μαθητών και από άλλα θρησκευόμενα και από το ότι οι συνθήκες ως προς το επίπεδο των παιδιών και τις ικανότητες των διδασκόντων ήταν από μέτριες έως άσχημες. Αντίστοιχα στα Τρίκαλα δεν υπήρξε σχολείο της Alliance, παρόλο που ήδη από αιώνες υπήρχε επίσης κι εκεί εβραϊκή κοινότητα. Το ίδιο ισχύει και για την κοινότητα της Καρδίτσας.

Η μέθοδος που ακολούθησα στην εργασία μου είναι αυτή της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, ενώ περιλαμβάνονται πληροφορίες και από σχετικό διαδικτυακό υλικό. Όλο αυτό το υλικό γίνεται προσπάθεια να παρατεθεί με έναν όσον το δυνατόν πιο κριτικό τρόπο.

Ο γράφων επιθυμεί να εκφράσει πολλές ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή Αντώνιο Σμυρναίο, αλλά και στον συνεπιβλέποντα Γκόβαρη Χρήστο για τη βοήθεια και τις πολύτιμες συμβουλές τους κατά τη διαδικασία συγγραφής της εργασίας αυτής. Θα ήθελε παράλληλα να τους ευχαριστήσει για την ευκαιρία που του έδωσαν να ασχοληθεί με ένα τόσο ενδιαφέρον θέμα όσο αυτό. Επιπλέον, θα ήθελε να εκφράσει ένα μεγάλο και ουσιαστικό ευχαριστώ σε όσους του συμπαραστάθηκαν τόσο ηθικά όσο και ψυχικά όλο αυτό το μεγάλο και επίπονο και ταυτοχρόνως όμως αυτό το ιδιαίτερος ενδιαφέρον διάστημα εκπόνησης της εργασίας και πιο συγκεκριμένα τους γονείς του που τον υποστήριξαν ενεργά και σταθερά όλη αυτή την μακρά περίοδο.

1ο Κεφάλαιο: Η διαχρονική παρουσία των Εβραίων στην Ευρώπη

Η παρουσία των Εβραίων της Διασποράς στην Ευρώπη θα πρέπει να σημειωθεί πως παρατηρείται για πρώτη φορά (χωρίς πάντως να υπάρχουν πολύ ξεκάθαρα στοιχεία και αναφορές) ήδη από την Ελληνιστική περίοδο. Φαίνεται πως η πρώτη περιοχή του ευρωπαϊκού κόσμου όπου είχαν δημιουργηθεί εβραϊκές κοινότητες ήταν ο ελλαδικός χώρος. Η παρουσία των Εβραίων εδώ εντοπίζεται από τον 3ο αιώνα π.Χ. περίπου και φαίνεται πως επρόκειτο για ισραηλιτίκους πληθυσμούς, που είχαν προέλθει από την τοπική κοινότητα της Αλεξάνδρειας.

Πέραν της περίπτωσης του ελληνικού χώρου, που θα μας απασχολήσει στο επόμενο κεφάλαιο, φαίνεται πως σε ό, τι αφορά την υπόλοιπη Ευρώπη, ήδη κατά τον 1ο αιώνα π.Χ. υπήρχε μια εβραϊκή κοινότητα στην πόλη της Ρώμης. Ίσως όμως υπήρχαν Εβραίοι στη Ρώμη ήδη και από τον 2ο αιώνα π.Χ., δεδομένου ότι ο πραιτορας Ισπανός είχε εκδώσει διάταγμα περί το έτος 139 π.Χ. με το οποίο δινόταν εντολή για την απομάκρυνση από την πόλη όλων των Εβραίων που δεν είχαν την ιταλική υπηκοότητα (Φλάβιος Ιώσηπος, XI, V. 2). Πάντως κατά την εποχή του Αυγούστου Οκταβιανού και συγκεκριμένα κατά το έτος 27 π.Χ. είναι γνωστό πως στη Ρώμη διαβιούσε πλέον μια μεγάλη κοινότητα που αποτελούνταν από 7.000 άτομα. Μέλη αυτής της κοινότητας εξάλλου είχαν συνοδεύσει μια αντιπροσωπεία Ιουδαίων που είχαν έρθει εκείνη την εποχή από την Παλαιστίνη, με το αίτημα της απομάκρυνσης του Αρχέλαου από τη θέση του ηγέτη στην περιοχή (μετά από το θάνατο του πατέρα του Ηρώδη του Μεγάλου) (Φλάβιος Ιώσηπος, XI, V. 2). Μάλιστα, μέσω της συνδρομής και της εβραϊκής κοινότητας της Ρώμης, ο Αρχέλαος τελικά καθαιρέθηκε και οι Ρωμαίοι στον εξόρισαν στη Γαλατία (Φλάβιος Ιώσηπος, σελ. 51-53).

Εκείνη την περίοδο, από τις αρχαίες φυλές του Ιουδαϊκού κόσμου, στα εδάφη εν γένει του ρωμαϊκού κράτους διαβιούσαν οι δύο εξ αυτών, δηλαδή η φυλή του Ιούδα και αυτή του Βενιαμίν, ενώ οι υπόλοιπους ήδη πλέον από την εποχή της Βαβυλώνιας αιχμαλωσίας κατοικούσαν σε γεωγραφικές ζώνες ανατολικά του Ευφράτη ποταμού. Πέραν δε της περιοχής της Ρώμης, κοινότητες της Διασποράς των Εβραίων στον ευρωπαϊκό κόσμο μπορούν να εντοπιστούν για παράδειγμα στην περιοχή της σημερινής Κροατίας και στην περιοχή της αρχαίας επαρχίας της Παννονίας. Είναι ενδεικτικό πως σε ό, τι αφορά την Κροατία η παρουσία Εβραίων

χρονολογείται από τον 2ο αιώνα μ.Χ. και στην Παννονία από τον 3ο με 4ο αιώνα μ.Χ. Αντίστοιχα στην περιοχή της σημερινής Ελβετίας (στην αρχαία ρωμαϊκή επαρχία της *Germania Superior*) βρέθηκε ένα δαχτυλίδι με αναπαράσταση μιας Μενώρα, δηλαδή μιας εβραϊκής πολύφωτης λυχνίας. Το δαχτυλίδι χρονολογείται από τον 5ο αιώνα μ.Χ. περίπου. Θα πρέπει να σημειωθεί πως σε περιοχές, όπως για παράδειγμα η Γαλατία, ήδη κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες υπήρχαν εβραϊκές κοινότητες (όπως στην περιοχή της σημερινής Λυών). Επίσης και σε περιοχές της σημερινής Γερμανίας, σημειώνεται κατά την εν λόγω ιστορική περίοδο η ύπαρξη ορισμένων εβραϊκών κοινοτήτων (Rawidowitz, S., Ravid, B.C.I., 2003, σελ. 87).

Μέσω πηγών της εποχής γίνεται γνωστό πως ήδη στη Ρώμη υπήρχε τουλάχιστον από τον 1ο αιώνα π.Χ. μια αρκετά ισχυρή και μεγάλη εβραϊκή κοινότητα. Ο Κικέρων στην εποχή του για παράδειγμα είχε αναλάβει την υπεράσπιση κάποιου Λούκιου Βαλέριου Φλάκκου, ο οποίος ήταν κρατικός αξιωματούχος στην περιοχή της Ασίας και ο οποίος κατηγορήθηκε πως δεν είχε επιτρέψει την απόδοση χρημάτων που είχαν συγκεντρώσει οι Εβραίοι της Ρώμης για το Ναό των Ιεροσολύμων, θεωρώντας πως αυτά τα χρήματα έπρεπε να αποδοθούν στο ρωμαϊκό κράτος, ως φόροι. Είναι ενδεικτικό δε, ότι κατά την διάρκεια της αγόρευσής του ο Κικέρων είχε σημειώσει πως δεν επιθυμούσε να δοθεί μεγάλη έκταση σε αυτήν την ιστορία, επειδή ήταν γνωστό πως οι Εβραίοι γενικότερα είχαν την τάση αφενός μεν να λειτουργούν ομαδικά και οργανωμένα εναντίον όσων θεωρούσαν πως ήταν ενάντιοι στις επιθυμίες τους κι αφετέρου, πως δημιουργούσαν σε αυτές τις περιπτώσεις έντονη φασαρία και ταραχές (Cosby M.R., 2009, σελ. 281).

Μέσα στον 1ο αιώνα μ.Χ. εν γένει υπήρξαν δύο περιστατικά, κατά τη διάρκεια των οποίων επιχειρήθηκε ο διωγμός των Εβραίων της Ρώμης. Η μία περίπτωση, ήταν το 19 μΧ., όταν ο αυτοκράτορας Τιβέριος είχε δώσει εντολή να απομακρυνθούν από την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, όλοι οι Εβραίοι. Αφορμή για αυτήν την εντολή ήταν το ότι κάποιοι Εβραίοι είχαν κατορθώσει να εξαπατήσουν μια Ρωμαία, την οποία, αφότου προσηλύτισαν στη θρησκεία τους, στη συνέχεια κατόρθωσαν να της αποσπάσουν ένα σημαντικό χρηματικό ποσό, το οποίο υποτίθεται πως θα προοριζόταν για το Ναό των Ιεροσολύμων. Τελικά, όπως αποδείχτηκε, αυτοί οι Εβραίοι πήραν αυτά τα χρήματα για τον εαυτό τους. Η

αυτοκρατορική οργή πάντως με το πέρασμα των ετών εξαλείφθηκε και η εβραϊκή κοινότητα της πόλης γύρω στο 49 μ.Χ. είχε επανέλθει στα προηγούμενα επίπεδά της (Cosby M.R., 2009, σελ. 203).

Προβλήματα με τους Εβραίους της Ρώμης είχαν προκύψει επίσης και κατά την περίοδο που αυτοκράτορας ήταν ο Κλαύδιος. Σε εκείνες τις συνοικίες της πόλης, που κατοικούσαν Εβραίοι, επί των ημερών του είχαν ξεσπάσει έντονες ταραχές, λόγω κάποιου "Χρεστού", όπως τον ονομάζει ο Σουητώνιος (που έγραψε την ιστορία του 70 χρόνια μετά την εποχή του Κλαυδίου). Το συγκεκριμένο όνομα, δηλαδή το "Χρεστός" φαίνεται να παραπέμπει στην ονομασία Χριστός, υπονοώντας δηλαδή την περίπτωση του ονόματος του Ιησού Χριστού. Δεν αποκλείεται με άλλα λόγια, η συγκεκριμένη αναταραχή τότε στην Ρώμη να ήταν μια αντιπαράθεση μεταξύ των Εβραίων της πόλης και της πρώτης κοινότητας Χριστιανών. Στις Πράξεις Αποστόλων είναι ενδεικτικό, πως όταν ο Απόστολος Παύλος είχε φτάσει στην Κόρινθο, στα πλαίσια της δεύτερης ιεραποστολικής περιόδου του, είχε συναντήσει ένα ζευγάρι με το όνομα Ακύλας και Πρίσκιλλα. Αυτοί ήταν Εβραίοι, που είχαν φύγει από τη Ρώμη, την εποχή που είχαν ξεσπάσει αυτές οι ταραχές επί της εποχής του Κλαυδίου (Πράξ. 18,2).

Πάντως μετά το θάνατο του Κλαυδίου και όταν έγινε αυτοκράτορας της Ρώμης ο Νέρωνας, οι Εβραίοι που είχαν εκδιωχθεί από τη ρωμαϊκή πρωτεύουσα επέστρεψαν σε αυτήν. Σε αυτήν την εξέλιξη είχε συμβάλει αποφασιστικά η σύζυγός του Νέρωνα, η οποία συμπαθούσε τους Εβραίους, με αποτέλεσμα να πείσει τον άνδρα της για την επιστροφή τους. Απ' όσο φαίνεται αυτή η εξέλιξη εκείνη την εποχή μάλλον είχε συμβάλει στο να ανακύψουν προβλήματα εκ μέρους των πρώτων χριστιανών, οι οποίοι εξάλλου προέρχονταν από τις τάξεις των Ιουδαίων, προκειμένου να προσηλυτίσουν τα μέλη της τοπικής εβραϊκής κοινότητας. Η πρώτη χριστιανική εκκλησία της Ρώμης είναι ενδεικτικό πως κυριαρχούνταν από Εβραίους. Όταν αυτοί επέστρεψαν στην πόλη, μετά από το θάνατο του Κλαυδίου το 54 μ.Χ., συνάντησαν μια τοπική Εκκλησία, στην οποία πλέον κυριαρχούσαν οι λεγόμενοι εξ εθνών χριστιανοί (χριστιανοί, δηλαδή, που πιο πριν ήταν ειδωλολάτρες).

Η δημιουργία της εβραϊκής Διασποράς στον χώρο της Ευρώπης προέκυψε κατά κύριο λόγο μετά από την καταστροφή της Ιερουσαλήμ το 70 μ.Χ. από τον

αυτοκράτορα Τίτο, αλλά και μετά από την καταστολή της επανάστασης του Μπαρ Κοχμπά το 2ο αιώνα μ.Χ. . Εντούτοις όμως, φαίνεται πως ήδη και από αιώνες πριν υφίσταντο εβραϊκές κοινότητες διάσπαρτες σε διάφορα σημεία της ευρωπαϊκής ηπείρου. Είναι σαφές ωστόσο, ότι αυτές οι κοινότητες είχαν ενσωματώσει εβραϊκούς πληθυσμούς, που μετά από τα συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, είχαν εγκαταλείψει την Παλαιστίνη. Μετά από την καταστροφή του Ναού των Ιεροσολύμων το 70 μ.Χ. αναμφίβολα αρκετοί Εβραίοι είχαν ενταχθεί στην Διασπορά, ως σκλάβοι και αποτέλεσαν την πηγή και τους προγόνους των μετέπειτα εβραϊκών κοινοτήτων (Hegermann, H., 2008, σελ. 137).

Ένα χαρακτηριστικό, το οποίο από νωρίς θα σημαδέψει τη ζωή των διαφόρων εβραϊκών κοινοτήτων ανά την Ευρώπη, είναι αυτό των διωγμών και των διαφόρων πογκρόμ. Για παράδειγμα, υφίστανται πληροφορίες για αντιουδαϊκά πογκρόμ στην Ιταλία γύρω στο 224 μ.Χ., στην περιοχή των Μεδιολάνων (σημερινό Μιλάνο) γύρω στο 379 μ.Χ., στη Μινόρκα της Ισπανίας το 418 μ.Χ., τη Ραβέννα κατά το 518 μ.Χ. κ.λ.π. Αυτή η πραγματικότητα από νωρίς συνδέθηκε άρρηκτα με τη διαδικασία της σύγκρουσης μεταξύ Ιουδαϊσμού και Χριστιανισμού. Ο αντιουδαϊσμός, ειδικότερα σε περιοχές του δυτικού Χριστιανισμού στην Ευρώπη κατά τους πρώτους αιώνες εγκαθίδρυσης και παγίωσης της δύναμης της χριστιανικής Εκκλησίας, συναρτιόταν από σαφείς θεολογικές κατευθύνσεις και συνακόλουθα διάφορες πολιτικές που προωθήθηκαν από τους ηγεμόνες της εποχής, υπό το πρίσμα των επιρροών της Εκκλησίας. Αυτές οι πολιτικές δε εκφράστηκαν με την κατάσχεση περιουσιών, με μαζικές δολοφονίες, με εξορίες, με καταστροφές συναγωγών και με υποχρεωτικούς εκχριστιανισμούς (Laquer, W., 2006, σελ. 46-48).

Ανεξαρτήτως, όμως των διαφόρων διωγμών που είχαν λάβει χώρα κατά διαστήματα σε διάφορες περιοχές της Ευρώπης, η περίοδος του Πρώιμου Μεσαίωνα υπήρξε μια περίοδος πραγματικά μεγάλης ανάπτυξης και ακμής για τις διάφορες εβραϊκές κοινότητες ανά την Ευρώπη. Αυτή η εξέλιξη είχε να κάνει με το ότι αυτές οι κοινότητες σε μεγάλο βαθμό εκείνους τους αιώνες βρέθηκαν να είναι αυτόνομες, ακολουθώντας τον δικό τους τρόπο ζωής και χωρίς να είναι εξαρτημένες στην ουσία από οποιοδήποτε ανώτερο πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο. Αντίθετα στην περίπτωση των χριστιανικών πληθυσμών ανά την Ευρώπη παρατηρούμε την ένταξη σε σημαντικό βαθμό των κοινωνιών τους σε ένα αυστηρό

και κάθετο ιεραρχικό σύστημα, με βάση το οποίο καθοριζόταν η ζωή τους (Wittmayer Baron, S., 1952, σελ. 200).

Πάντως σε τμήματα της δυτικής Ευρώπης κατά την περίοδο του πρώιμου Μεσαίωνα είναι αλήθεια, πως είχαν παρατηρηθεί ορισμένα συμπτώματα προκαταλήψεων και διωγμών εις βάρος των τοπικών εβραϊκών κοινοτήτων, αν και είχαν έναν μάλλον αποσπασματικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα, όταν μετά τις αρχές του 7ου αιώνα, σημειώθηκε στο βασίλειο των Βησιγόθων η μετάβαση από το δόγμα του Αρειανισμού σε αυτό που είχε οριστεί με βάση την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο της Νικαίας (του 325 μ.Χ.), αντίστοιχα κατέστη και λιγότερο ανελαστική η πολιτική του βασιλείου έναντι των Εβραίων. Αυτό είχε γίνει σαφές μέσα από δύο αποφάσεις (μία το 612 και άλλη μία το 642) για την εκδίωξη των Εβραίων. Αντίστοιχα, η δυναστεία των Μεροβίγγειων βασιλέων της Γαλλίας είχε δώσει εντολή για τον υποχρεωτικό προσηλυτισμό των Εβραίων κατά τα έτη 582 και 629. Επίσης, η ρωμαιοκαθολική Αρχιεπισκοπή της πόλης του Τολέδο διαχρονικά υπήρξε γνωστή για την οργάνωση διώξεων αλλά και για τις δημόσιες εκτελέσεις στην πυρά Εβραίων. Και το ίδιο το τοπικό βασίλειο του Τολέδο κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα πρωταγωνίστησε σε διώξεις και μαζικές σφαγές Εβραίων.

Υπολογίζεται πως ανάμεσα στο 800 και το 1100 μ.Χ. ότι ζούσαν στην Ευρώπη συνολικά 1,5 εκατομμύριο Εβραίοι. Επρόκειτο δε για έναν πληθυσμό που σε σημαντικό βαθμό δεν ήταν ενταγμένος στους κοινωνικούς μηχανισμούς που καθορίζονταν μέσω της φεουδαρχίας. Και είναι εξάλλου χαρακτηριστικό πως για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα, ως προς τις σχέσεις τους με τους χριστιανικούς πληθυσμούς της ευρωπαϊκής ηπείρου είχαν λάβει την προστασία εκ μέρους των βασιλέων ή ακόμα και εκ μέρους της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Αυτή η εξέλιξη ήταν συνυφασμένη αφενός μεν με το ότι οι Εβραίοι κατά το Μεσαίωνα είχαν ασχοληθεί με οικονομικές αλλά και διοικητικές δραστηριότητες, μέσα από τις οποίες εξάλλου είχαν ωφεληθεί και οι διάφοροι Ευρωπαίοι ηγεμόνες κι αφετέρου είχαν ασχοληθεί με το επάγγελμα της Ιατρικής. Κατά την περίοδο πάντως του Ύστερου Μεσαίωνα, είναι αλήθεια πως η κατάσταση είχε αρχίσει να μεταβάλλεται. Αυτό προέκυψε λόγω της σταδιακής ανάδυσης των διαφόρων μεγάλων αστικών κέντρων του ευρωπαϊκού χώρου, με αποτέλεσμα συγχρόνως την ανάδυση μιας ολοένα και πιο δυναμικής αστικής τάξης εμπόρων στους κόλπους του χριστιανικού πληθυσμού. Καθώς δηλαδή είχε αρχίσει να υφίσταται στο οικονομικό πεδίο ένας

ολοένα μεγαλύτερος ανταγωνισμός μεταξύ χριστιανών και Ιουδαίων, δεν είναι τυχαίο για παράδειγμα, πως οι Εβραίοι όλο και πιο συχνά παρουσιάζονταν σε διάφορες θρησκευτικές λαϊκές παραστάσεις κατά τη διάρκεια χριστιανικών εορτών, όπως το Πάσχα, ως "οι κακοί" που δολοφόνησαν τον Χριστό, με αποτέλεσμα να προκύπτει ένα τέτοιο κλίμα, βάσει του οποίου δικαιολογείτο η άσκηση βίας εις βάρος των Εβραίων.

Έτσι κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα έλαβαν χώρα διάφορα πογκρόμ και πολιτικές διωγμού των εβραϊκών κοινοτήτων ανά την Ευρώπη. Εδώ επί παραδείγματι, θα μπορούσε κάποιος να λάβει υπόψη του την περίπτωση της εκδίωξης των Εβραίων και των κοινοτήτων τους από το αγγλικό βασίλειο το 1290. Αυτή η εξέλιξη είχε προκύψει με βάση Έδικτο του Άγγλου μονάρχη της εποχής Εδουάρδου του Α΄. Η Έδικτος μπορεί να θεωρηθεί το αποτέλεσμα μιας γενικότερης αντιπάθειας που υπήρχε στη χώρα εναντίον των Εβραίων με βάση το ότι οι τελευταίοι για πολύ καιρό ασχολούνταν με το δανεισμό χρημάτων έναντι τόκου. Πολλοί Εβραίοι της Αγγλίας μέσω της τοκογλυφίας είχαν αποκτήσει μεγάλες περιουσίες και για καιρό αρκετοί Άγγλοι μονάρχες είχαν βασιστεί σε αυτούς, τόσο για δανεισμό, όσο και για την συγκέντρωση φόρων (Parker, J., 1976, σελ. 180).

Η φορολογία στους Εβραίους επί των ημερών του Εδουάρδου του Α΄ είχε αυξηθεί σε σημαντικό βαθμό, ενώ το 1290 εν τέλει ο συγκεκριμένος βασιλιάς αποφάσισε να τους διώξει από το βασίλειό του. Αυτή η απόφαση, πέραν της προκατάληψης και γενικότερης αντιπάθειας που υπήρχε από καιρό πριν στη συγκεκριμένη περιοχή της Ευρώπης, είχε να κάνει και με την προσπάθεια του Εδουάρδου να καλύψει τα δικά του χρέη (που είχαν δημιουργηθεί για παράδειγμα, λόγω εκστρατειών). Η απόφαση του βασιλιά τότε δεν συνάντησε καμιά αντίσταση και μάλιστα αντιμετωπίστηκε με αρκετά θετικό τρόπο από την κοινή γνώμη της Αγγλίας. Ο αριθμός των Εβραίων που έφυγαν τότε από τη χώρα δεν ήταν μεγάλος (επρόκειτο μάλλον για 2.000 άτομα το πολύ). Οι περισσότεροι εξ αυτών βρήκαν καταφύγιο στη Γαλλία και την Ολλανδία, αλλά και στην Πολωνία. Η διαδικασία αυτής της εκδίωξης από την Αγγλία επίσης φαίνεται πως δεν είχε γίνει με βίαιο τρόπο (ίσως λόγω και του αρκετά μικρού μεγέθους της συγκεκριμένης κοινότητας). Μάλιστα το 1290 μπορεί να θεωρηθεί ως η ημερομηνία ορόσημο για την δημιουργία της μεγάλης εβραϊκής κοινότητας της Πολωνίας, κοινότητας που θα

εξαφανιζόταν οριστικά κάποιους αιώνες αργότερα από τους Ναζί (Rubinstein, W.D., 1996, σελ. 99).

Στην Αγγλία, όπου η συγκεκριμένη Έδικτος επρόκειτο να παύσει οριστικά το 1655 με εντολή του Όλιβερ Κρόμγουελ, όλους εκείνους τους αιώνες της ενδιάμεσης ισχύος αυτού του διατάγματος επιτρεπόταν κατά διαστήματα η είσοδος στη χώρα μεμονωμένων Εβραίων. Πάντως και πριν το 1655, ήδη από τα τέλη του 15ου αιώνα, όταν οι διωγμοί της Ιεράς Εξέτασης στην Ιβηρική χερσόνησο, ανάγκασαν σε έξοδο από την περιοχή έναν τεράστιο αριθμό Σεφαρδιτών Εβραίων, ένα ποσοστό τους στράφηκε και προς την Αγγλία (Glassman, B., 1975, σελ. 166).

Εν τω μεταξύ, κατά την εξεταζόμενη περίοδο του Μεσαίωνα είναι ενδεικτικό ότι οι εβραϊκές κοινότητες ανά την Ευρώπη, υπέστησαν έντονους διωγμούς και αγριότητες και με αφορμή της Σταυροφορίας. Κατά την διάρκεια της Πρώτης Σταυροφορίας που ξεκίνησε το 1096, ορδές και μάζες ανοργάνωτων ατόμων, κυρίως χωρικών, που ήθελαν να λάβουν μέρος στην Σταυροφορία, ξεχύθηκε σε περιοχές της Ευρώπης και ιδιαίτερα σε γεωγραφικές ζώνες της Γερμανίας, χτυπώντας διάφορες εβραϊκές κοινότητες. Πολλές επιθέσεις και σφαγές έγιναν σε περιοχές, όπως η Ρηνανία και η Κολωνία, ενώ η κοινότητα του Μάιντς καταστράφηκε ολοκληρωτικά (Asbridge, Th., 2004, σελ. 245).

Πάντως, η ίδια η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ανά την Ευρώπη προσπάθησε περιστασιακά να προωθήσει κάποιες πολιτικές για την προστασία των Εβραίων. Είναι γεγονός πως η Εκκλησία είχε συμβάλλει στο να θεωρηθούν οι Εβραίοι με αρνητικό τρόπο από τον γενικό πληθυσμό, αλλά απέφευγε η ίδια επιμελώς να κηρύξει την άσκηση βίας εις βάρος τους. Είναι χαρακτηριστικό πως κάποια χρόνια πριν από την Α΄ Σταυροφορία, ο Αρχιεπίσκοπος της Κολωνίας είχε προσπαθήσει να προστατεύσει τον τοπικό εβραϊκό πληθυσμό, δίνοντας εντολή για την δημιουργία μιας περιφραγμένης συνοικίας για τους Ιουδαίους της πόλης. Εν γένει όμως, από πολύ νωρίς, ο ρατσισμός εις βάρος των Εβραίων ανά την μεσαιωνική Ευρώπη συνδεόταν με την πεποίθηση πως οι Εβραίοι, όπως και οι Μουσουλμάνοι θεωρούνταν εχθροί του χριστιανισμού και ως εκ τούτου είτε έπρεπε να προσηλυτιστούν είτε να εξοντωθούν οριστικά (Tyerman Ch., 2006, σελ. 108).

Μια χώρα όπου, κατά το μεταίχμιο ανάμεσα στο Μεσαίωνα και την περίοδο της Αναγέννησης, εκπονήθηκε ένα ευρύτατο πρόγραμμα διώξεων εις βάρος των

Εβραίων και των κοινοτήτων τους ήταν η Ισπανία. Στο συγκεκριμένο βασίλειο κατά τη δεκαετία του 1470, με απόφαση του βασιλικού ζεύγους Φερδινάνδου και Ισαβέλλας, έλαβαν χώρα διώξεις, με βάση τη δημιουργία της Ιεράς Εξέτασης (που ήδη ως θεσμός στα πλαίσια της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας υφίστατο στην Ιταλία από καιρό πριν). Η Ιερά Εξέταση ως θεσμός στην πραγματικότητα αφορούσε καθαρά τους χριστιανούς, ελέγχοντας το βαθμό αφοσίωσης των χριστιανών στα δόγματα του Ρωμαιοκαθολικισμού. Στην περίπτωση της Ισπανίας όμως, αυτός ο έλεγχος επεκτάθηκε σε όλους τους υπηκόους του βασιλείου, συμπεριλαμβάνοντας και τους εβραϊκούς και τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς του. Έτσι, προέκυψε ένα σκληρό έντονο διώξεων, εξαιτίας των οποίων περί τα τέλη του 15ου αιώνα οι Εβραίοι επρόκειτο να διωχθούν από την Ισπανία. Ένα μεγάλο ποσοστό τους στην συνέχεια επρόκειτο να βρει καταφύγιο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου δημιούργησαν νέες μεγάλες κοινότητες (χαρακτηριστική η περίπτωση της ανάδυσης της μεγάλης εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης).

Στη περίπτωση των Εβραίων της Ισπανίας κατά την περίοδο του Μεσαίωνα, θα πρέπει να σημειωθεί, ότι η εν λόγω θρησκευτική και εθνοτική ομάδα υπήρξε το επίκεντρο μιας μεγάλης πνευματικής αναγέννησης, που εκφράστηκε για παράδειγμα, μέσα από τομείς, όπως η λογοτεχνία και η φιλοσοφία, ειδικά η περιοχή της Ανδαλουσίας, όπου για πολλούς αιώνες, η τοπική μουσουλμανική εξουσία είχε δημιουργήσει ένα περιβάλλον ανοχής και αλληλοσεβασμού ανάμεσα στις διάφορες θρησκευτικές κοινότητες, δηλαδή τους μουσουλμάνους, τους Εβραίους και τους χριστιανούς. Υπό αυτό το πρίσμα, οι Εβραίοι ασχολήθηκαν με τομείς, όπως η φιλοσοφία, η θεολογία, η βοτανολογία, η ιατρική, η αστρονομία, τα μαθηματικά, η γεωγραφία, αλλά και η ποίηση. Πολλοί Εβραίοι λόγιοι εκείνη την εποχή αναδείχθηκαν μέσα από τη μετάφραση αραβικών κειμένων στα λατινικά ή αντίστοιχα μέσα από τη μετάφραση αρχαιοελληνικών έργων είτε στα αραβικά είτε στα λατινικά. Μάλιστα αυτή η τελευταία δραστηριότητα των Εβραίων της Ισπανίας έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο αναφορικά με την μετάδοση γνώσεων και στοιχείων της αρχαίας ελληνικής γνώσης στη μεσαιωνική Ευρώπη (Alfonso, E., 2007, σελ. 166).

Πάντως μετά τον 11ο αιώνα, η θέση των Εβραίων στην Ιβηρική Χερσόνησο είχε άρχισε σταδιακά να τίθεται εν αμφιβόλω. Μια τέτοια εξέλιξη είχε να κάνει τόσο με την κάθοδο χριστιανών βασιλέων από το βορρά και την ανακατάκτηση εκ

μέρους τους διαφόρων περιοχών της Ισπανίας όσο και με την έλευση στην περιοχή των Αλμοραβιδών, Βέρβερων Μουσουλμάνων από τη Βόρεια Αφρική, οι οποίοι διακρίνονταν για τον φανατισμό τους. Υπό το βάρος αυτών των Μουσουλμάνων από το νότο και των Χριστιανών από το βορρά, οι εβραϊκές κοινότητες με το πέρασμα των αιώνων επρόκειτο να παρακμάσουν και εν τέλει εκδιώχθηκαν από τη χώρα με το προαναφερόμενο διάταγμα των βασιλέων Φερδινάνδου και Ισαβέλλας στα τέλη του 15ου αιώνα (Cohen, M., 1995, σελ. 96).

Κατά την περίοδο της Αναγέννησης υφίσταντο διωγμοί για τις κοινότητες των Εβραίων σε περιοχές της Ευρώπης, όπως η Αυστρία, η Γερμανία, η Ισπανία, αλλά και η Ουγγαρία. Ένας μεγάλος αριθμός Εβραίων στράφηκε τότε στην Πολωνία. Επί των ημερών του Πολωνού βασιλιά Ζίγκμουντ του Α΄, οι Εβραίοι έγιναν δεκτοί στη χώρα και μάλιστα, ο γιος και διάδοχος του συγκεκριμένου ηγεμόνα αργότερα προέβη στην παραχώρηση εκτεταμένης αυτονομίας στις τοπικές εβραϊκές κοινότητες. Υπολογίζεται μάλιστα πως κατά τα μέσα του 16ου αιώνα πλέον στην Πολωνία διαβιούσαν περίπου τα τρία τέταρτα των Εβραίων όλης της Ευρώπης (Sanford, G., 2003, σελ. 79). Σύντομα δε, η χώρα υποδέχθηκε Εβραίους ακόμα και από την Ιταλία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, παρόλο που σε αυτές τις γεωγραφικές ζώνες εν γένει υπήρχε υψηλό επίπεδο ανοχής.

Εν τω μεταξύ μια σημαντική παράμετρος, που επρόκειτο στην πορεία να επηρεάσει εν πολλοίς τη σκέψη και τη ζωή των εβραϊκών κοινοτήτων - πρωτίστως στην περιοχή της Πολωνίας και της Λιθουανίας και δευτερευόντως και σε άλλες κοινότητες της Ευρώπης - ήταν η δυναμική ανάδυση του Χασιδισμού (ο οποίος πάντως ως κίνημα και πνευματική τάση στους κόλπους του Ιουδαϊσμού ήδη υπήρχε από αιώνες πριν). Ο τελευταίος προβλήθηκε ιδιαίτερα μέσα από τη σκέψη και το έργο του ραβίνου Ίζραελ Μπεν Ελιέζερ και συνέβαλε στο να προβληθεί ο λεγόμενος Χαρέντι Ιουδαϊσμός. Ο τελευταίος, που υφίσταται και στις μέρες μας σε τμήματα του εβραϊκού κόσμου, δίνει βαρύτητα στην παράδοση και στην αυστηρή εφαρμογή του πατροπαράδοτου ιουδαϊκού νόμου, γιατί θεωρήθηκε ότι οι Εβραίοι στα πλαίσια των διαφόρων ιστορικών και πνευματικών εξελίξεων (όπως η εκκοσμίκευση στον ευρωπαϊκό κόσμο, ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός κ.λ.π.), κινδύνευαν να απολέσουν την προσωπική τους πνευματική και θρησκευτική ταυτότητα,

Κατά την εν λόγω εποχή επίσης, είναι ενδεικτικό ότι στους κόλπους του εβραϊκού κόσμου ανά την Ευρώπη έκαναν την εμφάνισή τους και διάφορα μεσσιανικά κινήματα. Ενδεικτικές μπορούν να θεωρηθούν οι περιπτώσεις τους λεγόμενου Φρανκισμού και του Σαββατιανισμού. Το τελευταίο κίνημα είχε προέλθει από τον Σαμπατάι Ζεβί, ο οποίος γεννήθηκε τον 15ο αιώνα στη Σμύρνη (η οικογένειά του ήταν Ρωμανιώτες Εβραίοι, που είχαν καταγωγή από την Πάτρα).

Επίσης στα παπικά κράτη, τα οποία υφίσταντο ως το 1870 (οπότε έγινε η ενσωμάτωσή τους στο νέο ιταλικό κράτος που είχε προκύψει κατά τη δεκαετία του 1860), οι Εβραίοι για αιώνες ήταν υποχρεωμένοι να διαβιούν σε ξεχωριστές γειτονιές εντός των διαφόρων αστικών κέντρων. Παράλληλα συχνά πιέζονταν να προσηλυτιστούν στο Χριστιανισμό, ενώ από την άλλη μεριά, οι παπικές αρχές είχαν οργανώσει διάφορα σχολεία, στα οποία σπούδαζαν τα παιδιά εβραϊκών οικογενειών. Μάλιστα, οι Εβραίοι ήταν εκείνοι που είχαν την αποκλειστική υποχρέωση για την καταβολή φόρων για την συντήρηση αυτών των σχολείων. Αντίστοιχα βέβαια, ο προσηλυτισμός από το χριστιανισμό στον ιουδαϊσμό ήταν κάτι που απαγορευόταν. Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι πολλές βαπτίσεις Εβραίων ακόμα κι ως τον 19ο αιώνα, είχαν γίνει στα παπικά κράτη δια της βίας και είναι χαρακτηριστικό εξάλλου, ότι όσοι Εβραίοι βαπτίζονταν χριστιανοί στη συνέχεια αποκόπτονταν από τις οικογένειές τους (Grosser P., Halperin, E.G., 1979, σελ. 386).

Συγχρόνως μια πολύ σημαντική εξέλιξη για τον εβραϊκό κόσμο κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα υπήρξε αναμφίβολα η ανάδυση της ιδεολογίας και του εθνικιστικού εβραϊκού κινήματος του Σιωνισμού. Ο Σιωνισμός –ή εβραϊκός εθνικισμός– είναι ένα σύγχρονο πολιτικό κίνημα. Ο βασικός πυρήνας της ιδεολογίας του είναι ότι όλοι οι Εβραίοι αποτελούν ένα έθνος, και όχι απλά μια θρησκεία ή εθνική κοινότητα και επιπλέον ότι η μόνη λύση στον αντί-σημιτισμό είναι η συγκέντρωση όσο το δυνατόν περισσότερων Εβραίων στην Παλαιστίνη και η δημιουργία κράτους σ' αυτή. Ιδρυτής του Σιωνισμού υπήρξε ο Θεόδωρος Χερτζλ, ο οποίος το 1897 ίδρυσε την Παγκόσμια Σιωνιστική Οργάνωση. Κεντρική διακήρυξη αυτής της οργάνωσης ήταν το ότι βασικός σκοπός για όλους τους Εβραίους ανά τον κόσμο θα έπρεπε να είναι η ίδρυση ενός κράτους, το οποίο θα προοριζόταν καθαρώς για τους Εβραίους. Ένα τέτοιο κράτος μάλιστα θα έπρεπε να δημιουργηθεί στην αρχέγονη κοιτίδα και πατρίδα των Εβραίων, δηλαδή στην

περιοχή της Παλαιστίνης, την αρχαία Γη της Επαγγελίας, ενώ πρωτεύουσα αυτού του κράτους θα έπρεπε να είναι η Ιερουσαλήμ.

Για τον Χερτζλ, η δημιουργία ενός εβραϊκού κράτους θα αποτελούσε εκείνο το μέσο, με το οποίο οι Εβραίοι θα θεωρούνταν απ' όλο τον υπόλοιπο κόσμο ως κανονικοί άνθρωποι, με αποτέλεσμα να σταματήσουν οι εναντίον τους διώξεις. Ένα πολύ σημαντικό περιστατικό εκείνης της εποχής, με το οποίο διαφάνηκε έντονα η διάσταση του ρατσισμού εναντίον των Εβραίων, ενός ρατσισμού, ο οποίος από αιώνες πριν, παρ' όλες τις προόδους και διακηρύξεις για την ισότητα κι ελευθερία των λαών, είχε διαποτίσει βαθιά την ψυχή ευρύτατων πληθυσμών, ήταν η υπόθεση του Γαλλοεβραίου αξιωματικού Ντρέιφους. Η υπόθεση Ντρέιφους έλαβε χώρα το 1894 και κατέδειξε πως αν ακόμα και σε μια τόσο φιλελεύθερη χώρα, όπως η Γαλλία, δεν μπορούσαν να είναι ασφαλείς οι Εβραίοι, τότε δεν μπορούσαν να νοιώθουν ασφαλείς εν γένει σε ολόκληρη την Ευρώπη (Grosser P., Halperin, E.G., 1979, σελ. 392).

Ο λοχαγός Ντρέιφους, μέλος του Γαλλικού Γενικού Επιτελείου, είχε κατηγορηθεί άδικα για κατασκοπεία υπέρ της Γερμανίας το 1894. Μάλιστα, προκειμένου να αποδειχτεί η αθωότητά του, υπήρξε ένας μακροχρόνιος αγώνας και εκστρατεία (όπου είχαν συμμετάσχει ακόμα κι άτομα του πνευματικού κόσμου, όπως ο Εμίλ Ζολά). Αυτή η εκστρατεία είναι ενδεικτικό, πως αποτέλεσε αιτία για φαινόμενα πόλωσης εντός της γαλλικής κοινωνίας και "σημάδεψε" εν πολλοίς τον ευρωπαϊκό κόσμο (Hobsbawm, E., 2007, σελ. 145). Το σοκ από αυτήν την συγκεκριμένη περίπτωση ήταν συνυφασμένο με το ότι ξαφνικά φαινόταν πως καταρρίπτονταν οι βεβαιότητες που υπήρχαν ιδιαίτερα στους κύκλους των Εβραίων μεσοαστών και μεγαλοαστών, πως δηλαδή η κοινωνική τους θέση, αλλά και η υψηλή τους μόρφωση μπορούσαν να αποτελέσουν βασικό παράγοντα για την ενσωμάτωσή τους στις διάφορες κοινωνίες. Στην προκειμένη περίπτωση ο διωγμός ενός και μόνο επιτελικού Γάλλου αξιωματικού μόνο και μόνο επειδή ήταν Εβραίος, προκάλεσε μια πολύ έντονη αντίδραση σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, αντίδραση, η οποία δεν προήλθε μονάχα εκ μέρους των Εβραίων, αλλά κι εκ μέρους των διαφόρων φιλελευθέρων ανά την ήπειρο (Hobsbawm, E., 2007, σελ. 238).

Υπό το πρίσμα λοιπόν όλων αυτών των αντιδράσεων, η ιδέα για την δημιουργία ενός καθαρά εβραϊκού κράτους προβλήθηκε ακόμα περισσότερο και

μάλιστα δεν είναι τυχαίο και το ότι στα πλαίσια αυτής της προβολής, προωθήθηκε και η διαδικασία της ανάδυσης μετά από χιλιάδες χρόνια της αρχαίας εβραϊκής γλώσσας, που ως τότε ήταν εν χρήσει απλώς σε αρχαία θρησκευτικά κείμενα του Ιουδαϊσμού, ως επίσημης γλώσσας για το μελλοντικό κράτος. Ως και τον 20ο αιώνα γενικότερα οι Εβραίοι της Ευρώπης αρκούσαν στο να διατηρήσουν τις τοπικές γλώσσες και διαλέκτους τους - τα λεγόμενα γίντις, που είχαν προκύψει από τα μεσαιωνικά γερμανικά και τα λαντίνο, που προέρχονταν από τα μεσαιωνικά ισπανικά - ως μητρική τους γλώσσα, ώστε να επικοινωνούν μεταξύ τους. Με τους αλλόθρησκους αντίστοιχα, για αιώνες επικοινωνούσαν στο ιδίωμα που απαιτούσε η κάθε περίπτωση. Αρκετοί Εβραίοι αστοί στην πορεία δεν είχαν διστάσει να εγκαταλείψουν την παλιά τους γλώσσα, υιοθετώντας την γλώσσα που χρησιμοποιούσε η αστική τάξη των χωρών, όπου ζούσαν, όπως τα αγγλικά, τα γαλλικά, τα γερμανικά, τα ρωσικά, τα τσέχικα, τα ιταλικά κ.λ.π. Πάντως για αρκετό καιρό, ακόμα και ως την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του Ολοκαυτώματος, οι εβραϊκοί πληθυσμοί της Ευρώπης είναι αλήθεια πως σε σημαντικό βαθμό δεν είχαν δώσει ιδιαίτερη σημασία σε μια "εθνική γλώσσα". Η αδυναμία άλλωστε το Ισραήλ να αποκτήσει δικό του κράτος για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, έκανε μεγάλο τμήμα των Εβραίων της Ευρώπης να αμφιβάλλει για το αν αυτό θα καθίστατο ποτέ πραγματικότητα (Hobsbawm, E., 2006, σελ. 150).

Εν τω μεταξύ πριν ακόμα από τον εφιάλτη της πολιτικής των Ναζί κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο που εκφράστηκε με το Ολοκαύτωμα 6 εκατομμυρίων Εβραίων, ήδη είχαν λάβει χώρα κατά τον 19ο αιώνα κάποια πολύ βίαια πογκρόμ σε περιοχές της Ανατολικής Ευρώπης και ιδιαίτερα στην πρώην Τσαρική Ρωσία. Στη Ρωσία από αιώνες πριν, οι Εβραίοι είναι ενδεικτικό πως αντιμετώπιζαν ανισότητες σε ζητήματα, όπως η φορολογία ή ως προς το ότι δεν είχαν τη δυνατότητα να έχουν θέσεις στο στρατό και την κρατική μηχανή. Μετά από τη δολοφονία του Τσάρου Αλέξανδρου του Β΄ το 1881, ο διάδοχός του Αλέξανδρος ο Γ΄ που υπήρξε σφοδρός αντισημίτης, ακολούθησε μια σκληρή πολιτική έναντι των εβραϊκών κοινοτήτων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Είναι χαρακτηριστικό, πως το 1881 ξέσπασε ένα μεγάλο αντιεβραϊκό πογκρόμ στην περιοχή της Ουκρανίας, όταν οι Εβραίοι κατηγορήθηκαν πως ήταν αναμειγμένοι στη δολοφονία του τσάρου Αλέξανδρου εκείνο το έτος. Έγιναν επεισόδια σε 166 πόλεις της Ουκρανίας κι μάλιστα ένας

σημαντικός αριθμός εβραϊκών οικογενειών αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την περιοχή, χάνοντας παράλληλα την περιουσία του (Petrovsky - Shtern, Y., 2014, σελ. 58).

Αυτά τα πογκρόμ συνεχίστηκαν και ως τις αρχές του 20ου αιώνα και μάλιστα κατά την περίοδο του τσάρου Αλέξανδρου του Γ', ενός ιδιαίτερα συντηρητικού, αντιδραστικού και θρησκόληπτου ηγεμόνα, κορυφώθηκαν και οι διαδικασίες της μαζικής μετανάστευσης Ρωσοεβραίων στην Αμερική. Το 1886 αντίστοιχα εκδιώχθηκε από το Κίεβο ολόκληρη η ιστορική εβραϊκή κοινότητα της πόλης, ενώ το 1891 διώχθηκαν από τη Μόσχα όλοι οι Εβραίοι (με εξαίρεση ορισμένους λίγους Εβραίους που είχαν θεωρηθεί χρήσιμοι από τις αρχές) (Petrovsky - Shtern, Y., 2014, σελ. 60). Μέσα από μια τέτοια καταπιεστική πολιτική, δεν είναι τυχαίο το ότι εκείνη την περίοδο μετανάστευσαν στην Αμερική 2.000.000 Ρωσοεβραίοι. Η πλειοψηφία τους δε κατευθύνθηκε προς τις Η.Π.Α.

Επίσης, κατά την περίοδο πριν από την Οκτωβριανή Επανάσταση, υπολογίζεται πως σε διάφορες παράνομες σοσιαλιστικές οργανώσεις συμμετείχαν πάνω από 300.000 Ρωσοεβραίοι, ενώ αντίστοιχα στις τάξεις των μπολσεβίκων ο αριθμός τους μάλλον ήταν λίγες χιλιάδες το πολύ. Μετά την Επανάσταση του 1917, οι Μπολσεβίκοι προώθησαν τη θέση των Εβραίων σε διάφορες θέσεις μέσα στο κομμουνιστικό κόμμα και τον κρατικό μηχανισμό. Μια τέτοια εξέλιξη άλλωστε ήταν συνυφασμένη με την κεντρική θέση των μπολσεβίκων περί απόλυτης ισότητας μεταξύ όλων των εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων της κοινωνίας. Πάντως, επί Στάλιν φάνηκε να υφίσταται σταδιακά μια αλλαγή στάσης έναντι του εβραϊκού κόσμου της Σοβιετικής Ένωσης. Οι επιφυλάξεις αυτές έναντι των Εβραίων της χώρας φάνηκε αν μέρει να αναζωπυρώνονται κυρίως μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς ο ίδιος ο Στάλιν (λίγο πριν από το θάνατό του) εμφανώς είχε προβεί σε διακηρύξεις ενάντια στο κίνημα του Σιωνισμού.

Αυτό όμως, κατά την περίοδο 1947-1948 οπότε οι διαδικασίες για την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ στην Παλαιστίνη μπήκαν στην τελική ευθεία, δεν είχε εμποδίσει τους Σοβιετικούς να συμβάλουν κι αυτοί αποφασιστικά στο να ιδρυθεί εβραϊκό κράτος (μαζί με τους Αμερικανούς). Ο Στάλιν για κάμποσα χρόνια και μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είχε ακολουθήσει αρχικά μια φιλοσιωνιστική πολιτική. Η συγκεκριμένη στάση εξάλλου είχε υπαγορευθεί από

την πεποίθηση, πως το κράτος που επρόκειτο να ιδρύσουν οι Εβραίοι στην Παλαιστίνη, επρόκειτο να είναι καθαρά σοσιαλιστικό και φιλοσοβιετικό, στοιχείο μάλιστα που θα σήμαινε και την μείωση αντίστοιχα της βρετανικής επιρροής στην περιοχή της Μέσης Ανατολής (Johnson, P., 1987, σελ. 527).

Πέραν όλων των παραπάνω, κομβικής σημασίας για την ιστορία του εβραϊκού κόσμου στον ευρωπαϊκό χώρο, θα πρέπει να θεωρηθεί αναντίρρητα η περίοδος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, περίοδος που σηματοδεύτηκε από το Ολοκαύτωμα των Εβραίων. Τα γεγονότα του Ολοκαυτώματος άλλωστε έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο, αναφορικά με το ότι έτσι προβλήθηκε ακόμα πιο έντονα η ιδέα για την ανάγκη δημιουργίας ενός εθνικού κράτους του Ισραήλ.

Ήδη από το 1925, ο Χίτλερ, στο βιβλίο του «Ο Αγών μου», είχε ξεκάθαρα εκθέσει την ιδεολογία και τη ρατσιστική του πολιτική. Μεταξύ των ρατσιστικών αναφορών του σε διάφορους λαούς, ο Χίτλερ εξέφρασε ιδιαίτερη πολεμική για τους Εβραίους, που τους θεωρούσε φυλετικά κατώτερους απέναντι στην υπεροχή της «Άριας» γερμανικής φυλής, «υπανθρώπους» (Untermenschen), υπεύθυνους για την κρίση όχι μόνον της Γερμανίας αλλά και για τις συμφορές όλου του κόσμου. Με την αναγόρευση του Χίτλερ σε Καγκελάριο, στις 30 Ιανουαρίου 1933, ο ρατσισμός και ιδιαίτερα ο αντισημιτισμός καθιερώθηκαν ως δόγματα του Γερμανικού Κράτους (Mosse, G., 1997, σελ. 153).

Από τον Απρίλιο του 1933 ξεκίνησε μία κλιμακούμενη σειρά αντι-εβραϊκών μέτρων κοινωνικού αποκλεισμού, στέρησης στοιχειωδών ανθρωπίνων και δημοκρατικών δικαιωμάτων, κατάσχεσης περιουσιών, διώξεων και ωμής βίας. Το φασιστικό πνεύμα του καθεστώτος οδήγησε, επίσης, στο δημόσιο κάψιμο βιβλίων (επιστημονικών, λογοτεχνικών) με σκοπό, όπως υποστήριζαν οι Ναζί, την «κάθαρση της γερμανικής κουλτούρας από επικίνδυνες ιδέες». Τη νύχτα της 10ης Μαΐου 1933 κάηκαν δεκάδες χιλιάδες βιβλία σε 30 γερμανικές πόλεις. Από τον Σεπτέμβριο του 1935, με τη θέσπιση των «Νόμων της Νυρεμβέργης», που αποσκοπούσαν στη διατήρηση της «καθαρότητας» της Άριας φυλής, τα αντιεβραϊκά μέτρα εντάθηκαν ακόμη περισσότερο και οι Εβραίοι απώλεσαν κάθε πολιτικό και κοινωνικό δικαίωμα (Mosse, G., 1997, σελ. 158).

Το 1938 η συνεχιζόμενη αντιεβραϊκή προπαγάνδα –άριστα ορχηστρωμένη από τον αρμόδιο υπουργό Προπαγάνδας του Ράιχ Γιόζεφ Γκέμπελς- οδήγησε στη

«Νύχτα των Κρυστάλλων» (Kristallnacht). Το βράδυ της 9ης προς τη 10η Νοεμβρίου 1938 ξέσπασαν σε όλη την επικράτεια του Ράιχ επιθέσεις κατά εβραϊκών συνοικιών, οικογενειών, επιχειρήσεων, συναγωγών από μέλη της ναζιστικής νεολαίας και των SS, με την ανοχή της αστυνομίας. Ο τραγικός απολογισμός (91 Εβραίοι νεκροί, 267 κατεστραμμένες συναγωγές, 7.500 λεηλατημένες επιχειρήσεις), χαρακτηρίστηκε από το ναζιστικό καθεστώς ως αιματηρή εκδίκηση των Γερμανών κατά των Εβραίων (Mosse, G., 1997, σελ. 158).

Η «επίλυση του εβραϊκού ζητήματος» μετεξελίχθηκε κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από τον Αδόλφο Χίτλερ και τους Ναζί (το Εθνικοσοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα) στο άριστα μεθοδευμένο πρόγραμμα της «Γελικής Λύσης», που ισοδυναμούσε με τη φυσική εξόντωση όλων των Εβραίων, καθώς και όλων των τεκμηρίων (αρχείων, συναγωγών, κτιρίων, κ.ά.), που σηματοδοτούσαν την παρουσία τους στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες (Yahil L., 1991, σελ. 78).

Η λειτουργία των στρατοπέδων συγκέντρωσης και εξόντωσης ήταν σε όλα τα επίπεδα οργανωμένη. Οι εκτοπισμένοι έφταναν με τρένα σε αυτά και ακολουθούσε, με τάξη και ταχύτητα, τη διαδικασία διαλογής. Οι επιλεγμένοι για το θάνατο (ηλικιωμένοι, άρρωστοι, παιδιά), έφταναν στους θαλάμους αερίων σε τρεις ώρες από την άφιξή τους. Οι νεότεροι προσέφεραν εργασία σε καταναγκαστικά έργα και εργοστάσια μέχρι το θάνατό τους, είτε από κακουχίες είτε στους θαλάμους αερίων -όταν πια θα κρίνονταν αδύναμοι για εργασία και θα αντικαθίσταντο από τους νεοαφιχθέντες. Οι θάλαμοι αερίων και τα κρεματόρια λειτουργούσαν εντατικά μέχρι το τέλος Νοεμβρίου του 1944. Αμέσως μετά, οι ίδιοι οι Γερμανοί διέταξαν την καταστροφή των κρεματορίων σε μία προσπάθεια να εξαφανίσουν κάθε ίχνος και αποδεικτικό στοιχείο του μεγέθους του εγκλήματός τους. Για τον ίδιο λόγο οι Γερμανοί εκκένωσαν τα στρατόπεδα, καθώς οι Σύμμαχοι (απόβαση στη Νορμανδία 6 Ιουνίου 1944) και οι Σοβιετικοί (από τα ανατολικά) προχωρούσαν (Wachsmann N., & Caplan J., σελ. 274).

Οι σκελετωμένοι όμηροι, λίγες χιλιάδες επιζήσαντες, υπό την απειλή των όπλων των Ναζί, από το Νοέμβριο του 1944 μέχρι τον Ιανουάριο του 1945, υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τα στρατόπεδα, πεζοί, σε ατελείωτες πορείες (που οι ιστορικοί αργότερα ονόμασαν «πορείες θανάτου»), μέσα στα χιόνια της πολωνικής υπαίθρου, όπου οι περισσότεροι άφησαν την τελευταία τους πνοή. Τα

στρατόπεδα εξόντωσης (αναφέρονται ενδεικτικά: Μαϊντάνεκ 350.000 νεκροί, Σέλμνο 300.000, Σόμπιμπορ 200.000, Μπέλζεν 550.000, Τρεμπλίνκα 750.000, Άουσβιτς-Μπιρκενάου 1.500.000), αποτέλεσαν μια μοναδική εγκληματική καινοτομία του ναζιστικού καθεστώτος (Wachsmann N., & Carlan J., σελ. 259).

Με το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου επιταχύνθηκαν οι διαδικασίες της μετακίνησης Εβραίων απ' όλη την Ευρώπη, που είχαν γλυτώσει από την ναζιστική πολιτική της ολοκληρωτικής εξολόθρευσης, προς την Παλαιστίνη. Συγχρόνως, είναι χαρακτηριστικό πως μέσω μιας Αγγλοαμερικανικής επιτροπής περί τα τέλη του 1945 είχε καταστεί σαφές, πως το 95 % των Εβραίων της Ευρώπης, που είχαν γλυτώσει από το Ολοκαύτωμα, επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν στην Παλαιστίνη, ενώ κατά τη δεδομένη χρονική περίοδο, το παγκόσμιο Σιωνιστικό Κίνημα κυριαρχούνταν από τους Εβραίους της Αμερικής. Ταυτόχρονα, πρωταγωνιστικό ρόλο στις προσπάθειες και διεργασίες για την ίδρυση εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη ανέλαβε το κόμμα Μαπάι που είχε αρχηγό του τον Νταβίντ Μπεν Γκουριόν, Εβραίο πολιτικό, ο οποίος συνδύαζε μαρξιστικά με εθνικιστικά στοιχεία.

Την ίδια στιγμή, η κατάσταση στην Παλαιστίνη γινόταν ολοένα και πιο έκρυθμη και κρίσιμη, καθώς αφενός μεν ολοένα περισσότεροι Εβραίοι είχαν αρχίσει να μεταναστεύουν στην περιοχή (είναι ενδεικτικό πως ακόμα και μετά από το τέλος του πολέμου, στην Πολωνία το 1946 υπήρξε ένα νέο πογκρόμ κατά Εβραίων) και αφετέρου καθώς εκφραζόταν εκ μέρους του εβραϊκού κόσμου μια ολοένα μεγαλύτερη αντίδραση κατά των Βρετανών, οι οποίοι ακόμα ήλεγχαν την Παλαιστίνη. Η βρετανική πολιτική εξάλλου είχε ως αποτέλεσμα την ύπαρξη έντονων αντιδράσεων εκ μέρους των Αμερικάνων, αλλά και των Σοβιετικών, δεδομένου πως οι δύο υπερδυνάμεις ξεκάθαρα πλέον υποστήριζαν την προοπτική για την δημιουργία κράτους του Ισραήλ. Η αντίδραση των Εβραίων στην βρετανική διοίκηση της Παλαιστίνης εκφράστηκε μέσα από δυναμικές ενέργειες, όπως η ανατίναξη του Βρετανικού Στρατηγείου στο ξενοδοχείο King David στην Ιερουσαλήμ τον Ιούλιο του 1946. Παράλληλα, οι Βρετανοί προχώρησαν σε αθρόες συλλήψεις χιλιάδων Ισραηλινών που εισήλθαν παράνομα στην Παλαιστίνη, προερχόμενοι από την Ευρώπη.

Εν τέλει, με βάση το Ψήφισμα 181 στον ΟΗ.Ε. στις 29 Νοεμβρίου του 1947, αποφασίστηκε η δημιουργία του εβραϊκού κράτους και ενός αραβικού κράτους,

ενώ η πόλη της Ιερουσαλήμ θα παρέμενε υπό καθεστώς διεθνούς κηδεμονίας. Με βάση το εν λόγω Ψήφισμα, η Μεγάλη Βρετανία καλούνταν από τη δική της μεριά να αρχίσει να επιτρέπει από την 1η Ιανουαρίου του 1948 ολοένα και περισσότερο την μετανάστευση Εβραίων στην Παλαιστίνη. Οι Βρετανοί με γνώμονα τους φόβους τους, πως θα μπορούσαν μέσω του εν λόγω Ψηφίσματος των Ηνωμένων Εθνών να διαταραχθούν οι σχέσεις τους με τους Άραβες, δεν το αποδέχθηκαν πλήρως, εντούτοις όμως, ήξεραν πως οι μέρες τους στην Παλαιστίνη ήταν μετρημένες (ούτως ή άλλως η Μεγάλη Βρετανία μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχε καταρρεύσει πλέον οικονομικά). Έτσι, όταν το Μάιο του 1948 εγκατέλειψε η τελευταία βρετανική φρουρά την Παλαιστίνη, οι Εβραίοι ανακήρυξαν τη δημιουργία του κράτους του Ισραήλ (Ο' Brian C.C., 1986, σελ. 227).

Οι δύο υπερδυνάμεις του μεταπολεμικού κόσμου, δηλαδή οι Η.Π.Α. και η Σοβιετική Ένωση αναγνώρισαν αμέσως το νέο κράτος. Αντίθετα οι χώρες της Αραβικής Ένωσης, δηλαδή η Αίγυπτος, η Συρία, ο Λίβανος, το Ιράκ και η Υπεριορδανία, δεν αποδέχθηκαν αυτήν την εξέλιξη και φυσικά απέρριψαν και το προαναφερόμενο Ψήφισμα του Ο.Η.Ε. αναφορικά με τον τριμερή διαχωρισμό της Παλαιστίνης. Παράλληλα προώθησαν το αίτημα για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των Αράβων στην περιοχή. Μάλιστα ακριβώς την επομένη της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του κράτους του Ισραήλ, οι στρατιωτικές δυνάμεις όλων αυτών των αραβικών κρατών εισέβαλαν σε όλη εκείνη τη ζώνη που ως την προηγούμενη μέρα αποτελούσε βρετανική Εντολή, ξεκινώντας έτσι τον Α΄ Αραβοϊσραηλινό Πόλεμο (Sofar, S., 1998, σελ. 41).

Οι Άραβες διέθεταν αρκετά ισχυρό οπλοστάσιο και αρχικά είχαν την πρωτοβουλία ως προς τις επιθετικές κινήσεις. Οι Βρετανοί επιχείρησαν, μέσω των Ηνωμένων Εθνών, να επιβάλλουν κατάπαυση του πυρός στην περιοχή και εμπάργκο όπλων για τις αντιμαχόμενες πλευρές. Εντούτοις όμως η προσπάθειά τους έπεσε στο κενό, καθώς για παράδειγμα, η Τσεχοσλοβακία εκείνες τις ημέρες προμήθευσε άφθονο οπλισμό στους Ισραηλινούς. Έτσι μετά από κάποιες αρχικές απώλειες εδαφών, οι Ισραηλινοί σύντομα κατόρθωσαν να αποκρούσουν τους Άραβες σε διάφορα σημεία του μετώπου και να ανακαταλάβουν διάφορες περιοχές. Πέραν αυτών των περιοχών μάλιστα, οι Ισραηλινοί είχαν κατορθώσει να καταλάβουν και περιοχές, οι οποίες με βάση το Ψήφισμα 181 των Ηνωμένων

Εθνών θα ανήκαν στο αραβικό κράτος που θα συνυπήρχε με το ισραηλινό στην Παλαιστίνη (Sofer, S., 1998, σελ. 45).

Καθώς το νεότευκτο ισραηλινό κράτος εν μεταξύ έκανε τα πρώτα του βήματα στην ιστορία, άρχισε σταδιακά να υπογράφει συνθήκες ανακωχής με καθένα εκ των αραβικών κρατών που εξαρχής επιτέθηκαν εναντίον του ώστε να το αφανίσουν εν τη γενέσει του. Στη διάρκεια του 1949 υπεγράφησαν μια σειρά από ανακωχές (με την Αίγυπτο τις 24 Φεβρουαρίου, με το Λίβανο τις 23 Μαρτίου, με την Ιορδανία στις 3 Απριλίου, με τη Συρία αντίστοιχα στις 20 Ιουλίου) Και είναι ενδεικτικό μάλιστα, ότι με καμιά εξ αυτών των χωρών δεν υπεγράφη συνθήκη ειρήνης, ενώ τα σύνορα του κράτους του Ισραήλ δεν αναγνωρίστηκαν ποτέ επισήμως από όλα αυτά τα αραβικά κράτη. Οι μεν Αιγύπτιοι κράτησαν τότε υπό την κατοχή τους την Λωρίδα της Γάζας (που θα έχαναν αργότερα κατά τον Πόλεμο των έξι ημερών το 1967), οι δε Σύριοι κράτησαν μια στενή λωρίδα γης στην περιοχή της Θάλασσας της Γαλιλαίας και οι Ιορδανοί κράτησαν ως το 1967 υπό την κατοχή τους όλη τη Δυτική Όχθη (Davis J., 1968, σελ. 18).

Μετά από τη υπογραφή αυτών των συμφωνιών ανακωχής, σημειώθηκε ένα ακόμα μεγαλύτερο κύμα εισόδου Εβραίων στο νέο κράτος του Ισραήλ. Και πάλι η πλειοψηφία όλων αυτών των εβραϊκών πληθυσμών ήταν από την Ευρώπη και από Εβραίους που είχαν επιβιώσει του Ολοκαυτώματος κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1940. Τότε μάλιστα, οι Βρετανοί απελευθέρωσαν από στρατόπεδο συγκέντρωσης, που είχαν στην Κύπρο, περίπου 2.000 Εβραίους, οι οποίοι είχαν προέλθει από την ευρωπαϊκή ήπειρο και που κάποια χρόνια πιο πριν είχαν επιχειρήσει να εισέλθουν στην Παλαιστίνη (Shlaim A., 2001, σελ. 155).

Υπολογίζεται πως σε εκείνη την πρώτη σύγκρουση μεταξύ Ισραηλινών και Αράβων από έναν πληθυσμό περίπου 650.000 Εβραίων είχαν χάσει τη ζωή τους 6.000 άτομα, εκ των οποίων τα 4.000 ήταν στρατιώτες. Παράλληλα, οι διάφορες υπηρεσίες των Ηνωμένων Εθνών υπολόγισαν, ότι μεταξύ του 1947 και του 1949, περίπου 726.000 Παλαιστίνιοι Άραβες εγκατέλειψαν αναγκαστικά την περιοχή. Και δεν είναι τυχαίο πως το 1949, μετά από αίτηση των Βρετανών, ο Ο.Η.Ε. συγκρότησε μια ειδική υπηρεσία αποκλειστικά για την περίθαλψη και την συντήρηση των εκατοντάδων χιλιάδων Παλαιστινίων προσφύγων. Αυτή η υπηρεσία που υφίσταται ως σήμερα, συνιστά την μοναδική περίπτωση υπηρεσίας

των Ηνωμένων Εθνών που αφορά αποκλειστικώς μια συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα (Morris, B., 2008, σελ. 386).

2ο Κεφάλαιο: Η Ιστορία των Εβραίων στον ελληνικό χώρο

Οι οργανωμένες εβραϊκές κοινότητες στον ελληνικό χώρο χρονολογούνται, ήδη εδώ και πάνω από 2000 χρόνια. Όπως ήδη επισημάνθηκε παραπάνω φαίνεται οι πρώτες κοινότητες των Εβραίων να έχουν κάνει την εμφάνισή τους ήδη από την Ελληνιστική Περίοδο, και πως τα μέλη τους κατά πάσα πιθανότητα είχαν προέλθει από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, που ήδη από αιώνες πριν διέθετε μεγάλη ιουδαϊκή κοινότητα. Ορισμένες πρώιμες πληροφορίες από την αρχαιότητα κάνουν λόγο για παράδειγμα για την ύπαρξη ιουδαϊκών κοινοτήτων στο νησί της Ρόδου. Μάλιστα κατά τον 2ο αιώνα π.Χ., ο αρχηγός της τοπικής ιουδαϊκής κοινότητας των Αθηνών Υρκανός είχε τιμηθεί από το δήμο της πόλης με την ανέγερση ενός αγάλματος στην Αγορά (Naar, D.E., 2007, σελ. 437).

Πολύ πριν ακόμα από αυτήν την περίπτωση, υπάρχει εκ μέρους του Φλάβιου Ιώσηπου η μαρτυρία σχετικά με την ιστορία της συνάντησης του αρχαίου Έλληνα φιλοσόφου Αριστοτέλη κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. στη Μικρά Ασία με έναν Ιουδαίο, ο οποίος μιλούσε άπταιστα την ελληνική γλώσσα. Η ιστορία αυτή για πρώτη φορά μάλιστα είχε διασωθεί από τον Κλέαρχο, έναν αρχαίο Έλληνα φιλόσοφο από τους Σόλους της Κύπρου, ο οποίος είχε υπάρξει μαθητής του Αριστοτέλη. Με βάση αυτή την ιστορία λοιπόν, ο Αριστοτέλης κάποτε είχε συναντήσει έναν Εβραίο, που καταγόταν από την περιοχή της Κοίλης Συρίας (δηλ. του σημερινού Λιβάνου) και ο οποίος παράλληλα είχε ελληνική παιδεία (Flavius Josephus, 2013, σελ. 249).

Εν τω μεταξύ στο πλαίσιο των απαρχών της παρουσίας εν γένει των Εβραίων στον ελλαδικό χώρο, σημαντικός υπήρξε διαχρονικά ο ρόλος και η παρουσία των λεγόμενων Ρωμανιωτών Εβραίων. Οι Ρωμανιώτες Εβραίοι ήταν το παλαιότερο κομμάτι του τοπικού ιουδαϊκού κόσμου και η γλώσσα τους ήταν μια διάλεκτος ελληνικών, όπου παράλληλα συνυπήρχαν και στοιχεία της αραμαϊκής γλώσσας. Η συγκεκριμένη διάλεκτος εδώ και καιρό πλέον δεν μιλιέται μεταξύ των Εβραίων της Ελλάδας. Πάντως γενικότερα οι Ρωμανιώτες Εβραίοι υιοθέτησαν τα ελληνικά, εντάχθηκαν ομαλά στις τοπικές κοινωνίες και μετασχηματίστηκαν σε μια ιδιαίτερη εθνογλωσσική υποομάδα, τους Ρωμανιώτες Εβραίους. Η επικράτηση του Χριστιανισμού και η μετάβαση στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν μετέβαλε τη θέση τους, καθώς, σε αντίθεση, με τη μεσαιωνική Δύση, δεν μαρτυρούνται μαζικές βίαιες διώξεις.

Ο Ρωμανιώτικος πληθυσμός θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει τον αρχαιότερο μόνιμο Εβραϊκό οικισμό στην Ευρώπη. Μετά την καταστροφή του Δεύτερου Ναού το 70 μ.Χ, πολλοί Εβραίοι πιάστηκαν σκλάβοι και στάλθηκαν στη Ρώμη. Σύμφωνα με τη Ρωμανιώτικη παράδοση, ορισμένα από τα πλοία που τους μετέφεραν προσάραξαν στο Ιόνιο Πέλαγος κοντά στα Αλβανικά παράλια. Οι επιζώντες κατάφεραν να φτάσουν στη στεριά και εγκαταστάθηκαν ανάμεσα στους Έλληνες σε μια περιοχή που θα γινόταν αργότερα η πόλη των Ιωαννίνων. Υιοθέτησαν τα Ελληνικά έθιμα και τον Ελληνικό πολιτισμό αλλά παρέμειναν Εβραίοι. Υιοθέτησαν την Ελληνική γλώσσα αλλά συνέχισαν να χρησιμοποιούν Εβραϊκά σύμβολα. Τελικά, η γλώσσα τους έγινε γνωστή ως Yevanic, μια μορφή Ιουδαίο-Ελληνικών.

Η ύπαρξη ιουδαϊκών κοινοτήτων επρόκειτο να αυξηθεί ακόμα περισσότερο κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Δεν είναι τυχαίο έτσι, πως ο Απόστολος Παύλος για παράδειγμα, μέσα στις επιστολές του κάνει λόγο για διάφορες κοινότητες Εβραίων σε πόλεις, όπως η Θεσσαλονίκη, η Βέροια, οι Φίλιπποι, αλλά και η Κόρινθος. Και δεν είναι τυχαίο και το ότι κατά τη διάρκεια αυτών των επισκέψεων του Παύλου, είχαν προκύψει έντονες αντιδράσεις εκ μέρους μελών αυτών των κοινοτήτων ενάντια στο κήρυγμά του. Στην περίπτωση της Βέροιας, είναι ενδεικτικό, πως ο Παύλος, όταν έφτασε για πρώτη φορά, δίδαξε στην τοπική συναγωγή της πόλης. Επίσης, στους Φιλίππους της Μακεδονίας, σύμφωνα με τις Πράξεις των Αποστόλων, η άφιξη του Αποστόλου Παύλου είχε προκαλέσει έντονες αντιδράσεις εκ μέρους της τοπικής ιουδαϊκής κοινότητας. Έτσι, διαβάζουμε σε κάποιο σημείο στις Πράξεις των Αποστόλων, ότι: *« Ιδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπίς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἴλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς εἶπον· οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουν ἡμῶν τὴν πόλιν Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες. καὶ καταγγέλλουσιν ἔθνη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι οὐδὲ ποιεῖν Ρωμαίοις οὗσι. καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν. καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια ἐκέλευον ραβδίσειν, πολλὰς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς ἔβαλον εἰς φυλακὴν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς· ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφώς ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον »* (Πράξεις Αποστόλων, ΙΣΤ΄19-24).

Παράλληλα είναι ενδεικτικό πως όταν στη συνέχεια ο Παύλος έφτασε στη Θεσσαλονίκη, επίσης βρήκε εκεί την τοπική ιουδαϊκή κοινότητα και ξεκίνησε το κήρυγμά του από τη συναγωγή. Σύμφωνα με την παράδοση, η αρχαιότερη συναγωγή της Θεσσαλονίκης, όπου πιθανότατα κήρυξε ο Απόστολος Παύλος, ονομαζόταν "Έτς Αχαΐμ" (Δέντρο της ζωής). Η συναγωγή αυτή, στην περίοδο της τουρκοκρατίας και μέχρι την πυρκαγιά του 1917, βρισκόταν περίπου στη συμβολή των σημερινών οδών Δημοσθένους και Καλαποθάκη, δηλαδή κοντά στο λιμάνι (Πράξεις Αποστόλων, ΙΖ' 1-9).

Διαβάζουμε στο κείμενο των Πράξεων των Αποστόλων, ότι: *«ΔΙΟΔΕΥΣΑΝΤΕΣ δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων. κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτούς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν, διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, Ἰησοῦς ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. καὶ τινες ἐξ αὐτῶν ἐπίσθησαν καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλα, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι. Προσλαβόμενοι δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηροὺς καὶ ὀχλοποιήσαντες ἐθορύβουν τὴν πόλιν, ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον· μὴ εὐρόντες δὲ αὐτοὺς ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καὶ τινὰς ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν, οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράσσουσι, βασιλέα ἕτερον λέγοντες εἶναι, Ἰησοῦν. ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα, καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν ἀπέλυσαν αὐτούς»* (Πράξεις Αποστόλων, ΙΖ' 1-9). Κι εδώ είναι σαφές, πως η άφιξη και το ιεραποστολικό έργο του Παύλου είχαν δημιουργήσει έντονες αντιπαραθέσεις στους κόλπους των Ιουδαίων της πόλης.

Η αντίδραση από μέρος της τοπικής ιουδαϊκής κοινότητας είχε ως αποτέλεσμα, ο Παύλος να φυγαδευτεί κρυφά από την Θεσσαλονίκη, καταλήγοντας στη Βέροια. Εδώ η αντίδραση της τοπικής κοινότητας των Εβραίων, με βάση την πηγή των Πράξεων, είχε υπάρξει πιο ήπια. Διαβάζουμε στο ίδιο κεφάλαιο των Πράξεων ενδεικτικά ότι: *«Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τὸν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροϊαν, οἵτινες παραγενόμενοι εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπήεσαν τῶν Ἰουδαίων. οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες*

ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφὰς εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως. πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι. Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροία κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κάκεῖ σαλεύοντες τοὺς ὄχλους. εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δὲ ὃ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ» (Πράξεις Αποστόλων, ΙΖ' 10-14)

Από την Βέροια ο Παύλος αργότερα θα βρεθεί στην Αθήνα, όπου με βάση και τα στοιχεία που υπάρχουν στις Πράξεις Αποστόλων, το κήρυγμά του δεν υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχές. Από κει λοιπόν στράφηκε στην Κόρινθο. Και σε αυτήν την πόλη υφίστατο ήδη από αρκετό καιρό πριν εβραϊκή κοινότητα. Ο απ. Παύλος σύμφωνα με την πάγια τακτική του άρχισε να κηρύττει το ευαγγέλιο στη συναγωγή. Τότε ήταν που κατέβηκαν από την Μακεδονία ο Σίλας και ο Τιμόθεος και ενώθηκαν στο ιεραποστολικό έργο με τον απ. Παύλο. Κάποιοι Ιουδαίοι και προσήλυτοι στην ιουδαϊκή θρησκεία πίστεψαν κι ανάμεσά τους ήταν ο αρχισυναγωγός Κρίσπος αλλά και ο Τίτιος Ιούστος, ο οποίος σύμφωνα με το όνομα του πρέπει να ήταν ρωμαίος πολίτης, ενώ το σπίτι του ήταν δίπλα από τη συναγωγή (Ζάρρας, Κ. Θ., 2005, σελ. 172).

Οι Ιουδαίοι όμως αντιδρούσαν στο Ευαγγέλιο και ο απ. Παύλος αποφάσισε να στραφεί στους Εθνικούς. Κρίσιμης σημασίας για τη διακονία του απ. Παύλου ήταν αυτή του η απόφαση. Οι Ιουδαίοι τελικά θα απαρνηθούν το ευαγγέλιο. Φεύγοντας από τη συναγωγή ο απ. Παύλος χρησιμοποίησε το σπίτι του Τίτιου Ιούστου για την ιεραποστολική του δράση και για τις συνάξεις της εκκλησίας. Ο Θεός ενίσχυσε τον απ. Παύλο μέσα από ένα όραμα που του έλεγε να μη φοβάται και να κηρύττει το ευαγγέλιο γιατί υπήρχαν άνθρωποι που θα πιστέψουν σ' αυτό (Ζάρρας, Κ. Θ., 2005, σελ. 174).

Ανάμεσα σε αυτούς που πίστεψαν ήταν και κάποιος με το όνομα Έραστος και αναφέρεται μαζί με τον Τίτιο Ιούστο : «ασπάζεται υμάς Γάϊος ο ξένος μου και όλης της εκκλησίας, ασπάζεται υμάς Έραστος ο οικονόμος της πόλεως» (Ρωμαίους 16:23). Στις 15 Απριλίου του 1929 ανακαλύφτηκε μια πέτρα στο οδόστρωμα με την επιγραφή «ERASTVS PRO AEDILITATE S[UA] P[RECUNIA] STRAVIT» που αναφέρεται στην δωρεά του οδοστρώματος από κάποιον Έραστο οικονόμο της

πόλης. Έτσι ο Έραστος της Κορίνθου που αναφέρει ο απ. Παύλος φαίνεται να ταυτίζεται με τον αναφερόμενο σε αυτήν την επιγραφή. Στην Κόρινθο οι περισσότεροι πιστοί ήταν εθνικοί και κάποιοι ήταν από ψηλές κοινωνικές τάξεις, όπως ο Έραστος (Ζάρρας, Κ. Θ., 2005, σελ. 174).

Οι Ιουδαίοι όμως δεν ησύχαζαν βλέποντας τον απ. Παύλο να κηρύττει και ήθελαν οπωσδήποτε να του δημιουργήσουν πρόβλημα, πράγμα που θα προσπαθήσουν να κάνουν με τον ίδιο τρόπο που δημιούργησαν πρόβλημα οι Ιουδαίοι στην Θεσσαλονίκη και αργότερα στην Βέροια. Τον Ιούλιο του 51 μ.Χ. (και λιγότερο πιθανό 12 μήνες αργότερα) ο Lucius Junius Gallio ήρθε στην Κόρινθο ως ανθύπατος της Αχαΐας (Ζάρρας, Κ. Θ., 2005, σελ. 174).

Ο Γαλλίων (το αρχικό του όνομα ήταν Marcus Annaeus Novatus) ανήκε σε μια γνωστή ρωμαϊκή οικογένεια που κατάγονταν από την Ισπανία. Ήταν γιος του Marcus Annaeus Seneca, ενός ξεχωριστού δασκάλου της ρητορικής, και ο μικρότερος αδελφός του Lucius Annaeus Seneca, ενός στωικού φιλόσοφου και εκείνη την εποχή δάσκαλου του μελλοντικού αυτοκράτορα Νέρωνα. Λίγο μετά την άφιξη του Γαλλίωνα στην Κόρινθο οι Ιουδαίοι έφεραν τον απ. Παύλο μπροστά του για να τον δικάσει με την κατηγορία ότι ο απ. Παύλος φέρνει δοξασίες ξένες ή πιθανόν και παράνομες για τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία (Ζάρρας, Κ. Θ., 2005, σελ. 174).

Ο Γαλλίων αρνήθηκε να δικάσει τον απ. Παύλο με τον ισχυρισμό ότι το θέμα δεν τον αφορούσε μια και επρόκειτο για μια εσωτερική διαμάχη των Ιουδαίων. Το κατά παράδοση μέρος, το οποίο υποστηρίζεται και από αρχαιολόγους, στο οποίο οδηγήθηκε ο απ. Παύλος μπροστά στον Γαλλίωνα είναι το Βήμα που βρίσκεται στην Αγορά της Κορίνθου. Το Βήμα χρησιμοποιούταν από κρατικούς αξιωματούχους για τις δημόσιες εμφανίσεις τους μπροστά στο κόσμο. Έχει όμως υποστηριχτεί και η άποψη ότι ο Γαλλίων δε θα συγκαλούσε δικαστήριο σε ένα τόσο δημόσιο μέρος για μια τέτοια υπόθεση. Ένα άλλο πιθανό μέρος, κατά την ίδια άποψη, είναι κάποια Βασιλική Στοά, πιθανώς αυτή που βρίσκεται βόρεια και είναι παράλληλη με το δρόμο προς το Λέχαιο (Ζάρρας, Κ. Θ., 2005, σελ. 175).

Περνώντας στη βυζαντινή εποχή, διαπιστώνουμε ότι ο Θεοδόσιος Α' (379-395), όπως και οι περισσότεροι Βυζαντινοί αυτοκράτορες, έθεσε περιορισμούς στους Εβραίους. Συγκεκριμένα, τους απαγόρευσε να έχουν χριστιανούς δούλους

και να παντρεύονται χριστιανούς. Ωστόσο, ένας νόμος του έτους 393 όριζε ότι η ιουδαϊκή θρησκεία ήταν ανεκτή και ότι δεν επιτρεπόταν η καταστροφή των ιουδαϊκών συναγωγών από τους χριστιανούς. Επομένως, ο Θεοδόσιος αφενός κράτησε μια ανεκτική στάση απέναντί τους και αφετέρου περιόρισε την κοινωνική τους δράση. Αργότερα και συγκεκριμένα επί αυτοκράτορα Λέοντος του Γ', το εβραϊκό στοιχείο σε διάφορες περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένου και του ελλαδικού χώρου, φαίνεται πως είχε αποκτήσει και πάλι κάποια επιρροή. Αυτή η επιρροή φαίνεται πως είχε σχέση με τις εικονοκλαστικές αντιλήψεις αυτοκρατόρων, όπως ο Λέων ο Γ', αφού και η εβραϊκή θρησκεία είναι ξεκάθαρα αντίθετη προς την απεικόνιση της θεϊκής μορφής (Καρπόζηλος, Α., 2005, σελ. 162).

Πάντως και ο συγκεκριμένος αυτοκράτορας είχε επιβάλει διακρίσεις εις βάρος των Εβραίων και τους καταδίωξε (Χριστοφιλοπούλου, Αικ., 1975, σελ. 176). Εν γένει κατά τη βυζαντινή περίοδο είναι δυνατόν να λεχθεί, πως από τη μια μεριά οι διάφορες εβραϊκές κοινότητες είχαν βιώσει μεν μια σχετική ανάπτυξη σε οικονομικό επίπεδο, λόγω και της ανοχής που υπήρξε εκ μέρους των αρχών διαχρονικά. Από την άλλη ωστόσο, ποτέ δεν έγιναν απόλυτα αποδεκτές από το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον του βυζαντινού Ελληνισμού. Εδώ πάντως θα πρέπει να έχει κάποιος υπόψη του, πως στο βυζαντινό κόσμο ποτέ δεν έλαβαν χώρα εις βάρος των τοπικών εβραϊκών πληθυσμών μεγάλης έκτασης πογκρόμ και σφαγές, όπως συνέβη αντίθετα στην δυτική Ευρώπη (ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της ολοσχερούς καταστροφής εβραϊκών κοινοτήτων στην περιοχή της Γερμανίας αλλά και της Γαλλίας κατά την περίοδο της Α' Σταυροφορίας, στοιχείο που επισημάνθηκε άλλωστε στο προηγούμενο κεφάλαιο).

Οι Ρωμανιώτες εν γένει ήταν όλοι ελληνόφωνοι Εβραίοι, μακρινοί απόγονοι Εβραίων της ελληνιστικής περιόδου, οι οποίοι παρά την ολοένα αυξανόμενη απομόνωση από τους μη Εβραίους γείτονές τους από την επιβολή του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, διατήρησαν όχι μόνο τους δεσμούς τους με την ελληνική γλώσσα, αλλά και άλλα στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού. Σε αυτό συμπεριλαμβανόταν μια πιο φιλελεύθερη στάση απέναντι στο γυναικείο φύλο τόσο εντός, όσο και εκτός της ιδιωτικής σφαίρας.

Αυτή η φιλελεύθερη στάση είναι εμφανής: στη μακρά περίοδο μνηστείας κατά τη διάρκεια της οποίας το ζευγάρι μπορούσε να περάσει χρόνο μαζί χωρίς επίβλεψη, στα δώρα προς το μνηστευμένο ζευγάρι, τα οποία προσέδιδαν στη μνηστεία νόμιμη ισχύ γάμου (ώστε ακόμη κι αν ο γάμος δεν τελούνταν, το διαζύγιο ήταν υποχρεωτικό), στο γαμήλιο γλέντι που θύμιζε το αντίστοιχο ελληνικό και κατά τη διάρκειά του το ζευγάρι στεφανωνόταν με γιρλάντες, στους νόμους περί κληρονομιάς που επέτρεπαν στα παιδιά να κληρονομήσουν τη μισή περιουσία της μητέρας (παρόμοια νομοθεσία ίσχυε και για τους Εβραίους της Ιβηρικής Χερσονήσου, αν και οι μετέπειτα Σεφαραδίτες πρόσφυγες στην Κωνσταντινούπολη την παράλλαξαν, παραχωρώντας στο χήρο σύζυγο το σύνολο της περιουσίας της αποθανούσας γυναίκας του, ακόμη κι αν εκείνη είχε απογόνους)· στην εκτεταμένη συνήθεια των ελληνόφωνων Εβραίων, τόσο Ραββανιτών (ή Ραββινιτών) όσο και Καραϊτών, να δίνουν ελληνικά ονόματα στις κόρες τους, όπως Πανωραία, Ειρήνη, Ανάστα (από το Αναστασία), Αρχοντοπούλα, Μανάκα κ.λ.π.

Προς το τέλος της βυζαντινής περιόδου, κατοικούσαν εβραϊκές κοινότητες σε περιοχές εντός και εκτός της Κωνσταντινούπολης, οι οποίες στο μέλλον θα αποτελούσαν προάστια και γειτονιές της ευρύτερης οθωμανικής Κωνσταντινούπολης.

Οι Εβραίοι της Κωνσταντινούπολης επί Παλαιολόγων ζούσαν στην περιοχή που προοριζόταν για την βενετική παροικία και, ενδεχομένως, την αντίστοιχη περιοχή της γενουάτικης παροικίας, κοντά στην Εβραϊκή Πύλη, όπως ήταν γνωστή την περίοδο αυτή. Στους οθωμανικούς χρόνους λεγόταν και Çifut Karısı (από το υποτιμητικό όρο Çifut που αποδιδόταν στους Εβραίους) (Rozen, M., 2002, σελ. 5-6).

Ακόμη μία εγκατάσταση υπήρχε στην περιοχή της Βλάγκας, στις όχθες της Θάλασσας του Μαρμαρά, κι ακόμη μία στο Πικρίδιο στη βόρεια ακτή του Κεράτιου Κόλπου – περιοχές που αργότερα θα αποτελούσαν τις οθωμανικές γειτονιές Hasköy, Kasım Paşa, Piri Paşa και Γαλατά (Bowman, S. B., 1985, σελ. 55; Rozen, M., A, 2002, σελ. 6-8). Η τελική επίθεση των Οθωμανών στην τειχισμένη Πόλη ξεκίνησε το απόγευμα της 28ης Μαΐου 1453 και η Πύλη του Ρωμανού, η οποία οδηγούσε στη Βλάγκα, ήταν η πρώτη που έπεσε. Αιματηρές

συγκρούσεις σημειώθηκαν επίσης κοντά στην Ωραία Πύλη, σε μικρή απόσταση από την Εβραϊκή Πύλη.

Με την Άλωση οι Εβραίοι υπέστησαν την ίδια μοίρα με τους Χριστιανούς γείτονές τους. Μετά από δύο μέρες σφαγών και λεηλασιών, οι Οθωμανοί συγκέντρωσαν τους εναπομείναντες (υπολογίζεται σε 40.000 άτομα) (Rozen, M., 2002, σελ. 5) στο στρατόπεδό τους. Όσοι θεωρήθηκαν μέλη επιφανών οικογενειών παρέμειναν στην κατοχή του Σουλτάνου, στάλθηκαν ως δώρα σε Οθωμανούς διοικητές ανά την επικράτεια ή παραδόθηκαν στα στρατεύματα ως σκλάβοι. Ο Μωάμεθ ο Πορθητής απέδιδε τεράστια σημασία στην κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, όχι μόνο λόγω της στρατηγικής της θέσης και της συμβολικού της ρόλου ως πρωτεύουσας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά και επειδή η κατάκτησή της αποτελούσε ένα σημαντικό βήμα στην προσπάθειά του να καταστήσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία παγκόσμια δύναμη, ισότιμη της Αυτοκρατορίας του Μέγα Αλέξανδρου και της Ρωμαϊκής που είχαν προηγηθεί. Επιθυμώντας να μετατρέψει την Κωνσταντινούπολη σε μία πρωτεύουσα αντάξια μιας τέτοιας αυτοκρατορίας, ξεκίνησε μία σειρά ενεργειών που αποσκοπούσαν στο να την επανοικοδομήσουν ως πρωτεύουσα (Inalcik, H., 1969-1970, σελ. 229-249).

Οικειοποιήθηκε δημόσια κτήρια για ίδια χρήση και παραχώρησε τα καλύτερα σπίτια στους διαπρεπέστερους αξιωματούχους του. Επίσης, κράτησε Έλληνες αιχμαλώτους για να υπηρετούν τον ίδιον, ενώ εγκατέστησε Έλληνες ναυτικούς μαζί με τις οικογένειές τους κατά μήκος του Κεράτιου Κόλπου. Οι πιο ευκατάστατοι από τους νέους υπηκόους του διατάχθηκαν να εγκατασταθούν με τις οικογένειές τους στη νέα πρωτεύουσα. Όταν αυτή η διαδικασία δεν παρουσίασε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, διέταξε τη μεταφορά στην πόλη 5.000 οικογενειών από τις Ευρωπαϊκές και Ασιατικές κτίσεις του, συμπεριλαμβανομένων Ελλήνων, Μουσουλμάνων και Εβραίων, από περιοχές που είχαν ήδη κατακτήσει οι Οθωμανοί.

Οι ελληνορθόδοξοι, μουσουλμανικοί και εβραϊκοί πληθυσμοί που μεταφέρθηκαν στην πόλη επελέγησαν βάσει επαγγέλματος και εισοδήματος. Προτιμώνταν επαγγέλματα σχετικά με την οικοδομή ή, εναλλακτικά, οι ενασχολούμενοι με επιχειρηματικές δραστηριότητες (Michael Ducas, 1972, σελ. 112). Στους Εβραίους που επιβίωσαν της Άλωσης, καθώς και σε πολλούς Έλληνες,

δόθηκε άδεια επανεγκατάστασης στην πόλη (πιθανώς κατόπιν πληρωμής ποσού εν είδει λύτρων) (Kritonolus, 1954, σελ. 83), όχι όμως με τη μορφή εθελούσιας εγκατάστασης, αλλά ως *surgun* (δηλαδή αναγκαστικός εποικισμός) (Inalcik, H., 1969-1970, σελ. 231-249).

Το καθεστώς του *sürgün* ίσχυε και για άλλους πληθυσμούς – Μουσουλμάνους, Χριστιανούς και Εβραίους από διάφορα μέρη της επεκτεινόμενης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας– που μεταφέρονταν στην άρτι κατακτηθείσα Πόλη. Οι πρότεροι κάτοικοι στους οποίους επετράπη να επιστρέψουν στην πόλη, καθώς και οι απελαθέντες και οι απόγονοί τους, υποχρεώθηκαν να συνεχίσουν να ζουν στην Κωνσταντινούπολη έως ότου σουλτανικό διάταγμα τους έδινε το δικαίωμα της μετοικεσίας (Rozen, M., 2002, σελ. 45-46). Σε ό, τι αφορά τουλάχιστον τους Εβραίους υπάρχουν ενδείξεις ότι οποιοδήποτε άτομο, άνδρας ή γυναίκα, παντρευόταν μέλος οικογένειας που βρισκόταν υπό καθεστώς *sürgün* αποκτούσε αυτόματα το νομικό καθεστώς του Αναγκαστικού εποικισμού και περιοριζόταν στην οικία του/της συζύγου στην Κωνσταντινούπολη (Inalcik, H., 1969-1970, σελ. 326-327).

Η κοινότητα που ίδρυσαν οι γηγενείς Εβραίοι κάτοικοι έλαβε αργότερα από τους νεοαφιχθέντες Ίβηρες ομόδοξούς τους το όνομα Πόλη – το παραδοσιακό όνομα των Ελληνόφωνων για την Κωνσταντινούπολη (Inalcik, H., 1969-1970, σελ. 12-15). Οι Εβραίοι του Γαλατά και του Πικρίδιου (που σύντομα θα μετονομάζονταν σε Χάσικιοϊ και Kasim Paşa) φαίνεται ότι επιβίωσαν της Άλωσης σχετικά αλώβητοι· δεν εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους, ίσως δε να διατήρησαν και τις περιουσίες τους (Inalcik, H., 1969-1970, σελ. 12-15).

Ως το 1455 πολλοί Εβραίοι από τη Μικρά Ασία, καθώς και η πλειοψηφία των Εβραίων του ελλαδικού χώρου, είχαν μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με τη μελέτη του Halil Inalcik για την οθωμανική απογραφή που διεξήχθη το Δεκέμβριο του 1455, Εβραίοι από την Αδριανούπολη (Edirne), τη Θεσσαλονίκη, τη Λαμία (Zeitun ή İzdin), τη Φιλιππούπολη (Plovdiv στη σύγχρονη Βουλγαρία) και τη Νικόπολη (Niğbolu, στις βουλγαρικές όχθες του Δούναβη) εγκαταστάθηκαν στην περιοχή μεταξύ της Εβραϊκής Πύλης (Çifut Kapısı) και της Πύλης της Φυλακής (Zindan Kapı). Ο Inalcik υποστηρίζει, επίσης, ότι Εβραίοι από τη Λαμία εγκαταστάθηκαν στα Ψαμαθιά (περιοχή επίσης γνωστή ως Υψομαθειά σε ύστερες οθωμανικές πηγές) και, κυρίως, στον Άγιο Ματθαίο στις ακτές της

Θάλασσας του Μαρμαρά· προσθέτει ακόμη ότι Εβραίοι από τη Φιλιππούπολη εγκαταστάθηκαν στην περιοχή Tob Yiküği (Inalcik, H., σελ. 43).

Ο Καραΐτης σοφός Kalev Afendoroulo έγραψε το 1497 ότι το 1455 «ο Σουλτάνος Μεχμέτ, γιος του Μουράτ εξεδίωξε όλους τους Εβραίους από το βασίλειό του και τους εγκατέστησε στην Κωνσταντίνα (sic), από την Εντιρνόπολη (sic) (Αδριανούπολη, Εντιρνε), και το Πρέβετο (Πρέβεζα) και άλλα μέρη» (Danon, A., 1926, σελ. 168-169).

Τα φορολογικά κατάστιχα του 1540 και 1544 αποσαφηνίζουν την καταγωγή και άλλων εκδιωχθέντων: 22 Gelibolu (Καλλίπολη), Δημότικα (sic) (Διδυμότειχο), Üsküb (Σκόπια), Ustrumca (Strumica, νοτιοανατολική ΠΓΔΜ), Ohri (Οχρίδα), Fornoz (Σάμος), İzdin (Λαμία), Istefe (Ιστίπολη), Λιβαδειά, Selanik (Θεσσαλονίκη), Tire (δυτική Τουρκία), Siroz (Σέρρες), Σόφια, Yanya (Ιωαννίνα), Pirlpe (Prilep, ΠΓΔΜ), Καστοριά, Tirhala (Τρίκαλα), Kara Verya (Βέροια), Edirne (Αδριανούπολη), Kastamoni (σήμερα Kastamonu στην παρευξείνια περιοχή της Τουρκίας), Pravadı (βορειοανατολική Βουλγαρία, κοντά στη Βάρνα), Çernovi (βορειοανατολική Βουλγαρία, κοντά στη Βάρνα), Tirnovi (Trnovo, κεντρική/βόρεια Βουλγαρία, η βουλγαρική πρωτεύουσα πριν την οθωμανική κατάκτηση το 1393), Νικόπολη (Nicopol, στις βουλγαρικές όχθες του Δούναβη), Lofça (Lovech, στην κεντρική/βόρεια Βουλγαρία), Vidin (στις βουλγαρικές όχθες του Δούναβη), Filibe (Φιλιππούπολη/Plovdiv, στη Βουλγαρία), Anlonya (Αυλώνα/Vlore στην Αλβανία), Αγιασολούκ (σήμερα Selçuk), Eğridir (βόρεια της Αττάλειας, το Ακρωτήρι της ελληνιστικής περιόδου), Borlu (πιθανώς Ulubatlı, βορειοδυτικά της Σπάρτης στην Πισιδία), Αττάλεια και Yanbolu (Yambol στην νοτιοανατολική Βουλγαρία). Περισσότεροι Εβραίοι μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη όταν οι Οθωμανοί επέκτειναν την κυριαρχία τους στην Πάτρα το 1458, το Μυστρά το 1460, στην Τραπεζούντα το 1461 και στο Eğriboz (Χαλκίδα) (Yerasimos, S., 2001, σελ. 207-212).

Μια πολύ σημαντική εξέλιξη ως προς την μακραίωνη πορεία του εβραϊκού κόσμου στον ελλαδικό χώρο υπήρξε αναμφίβολα η έλευση από τα τέλη του 15ου αιώνα κι έπειτα των Σεφαρδίμ Εβραίων σε περιοχές όπως η Θεσσαλονίκη, στα πλαίσια της πολιτικής των Οθωμανών κατά τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αυτούς τους 15.000 με 20.000 Εβραίους Σεφαρδίμ που

θα διωχθούν εκείνη την εποχή από την Ισπανία, μετά από διάταγμα των βασιλέων Φερδινάνδου και Ισαβέλλας, θα προστεθούν και άλλοι εξόριστοι Εβραίοι από τη Σικελία, την Πορτογαλία και τη Βόρεια Αφρική.

Πριν όμως ακόμα από την εγκατάσταση των Εβραίων που είχαν προέλθει από την Ισπανία και την Πορτογαλία του τέλους του 15ου αιώνα, σημειώνεται το 1376 και η πρώτη εγκατάσταση στη Θεσσαλονίκη των Εβραίων Ασkenaζίμ, που έρχονται διωγμένοι από την Ουγγαρία και τη Γερμανία. Οι αφίξεις των Ασkenaζίμ θα συνεχιστούν σ' όλη τη διάρκεια του 15ου αιώνα. Το 1394 θα εγκατασταθεί στην Θεσσαλονίκη και μια μικρή ομάδα Εβραίων από την Προβηγκία, ενώ κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (1423 - 1430), θα διευρυνθεί η εγκατάσταση Εβραίων από την Ιταλία και από τη Σικελία, που θα ιδρύσουν νέες συναγωγές σχηματίζοντας, με τη σειρά τους, τη δική τους ιδιαίτερη κοινότητα.

Ως προς την μεταφορά των Εβραίων της Ισπανίας και λίγο αργότερα και της Πορτογαλίας στα οθωμανικά εδάφη κατά την εν λόγω εποχή, είναι χαρακτηριστικό, ότι εκείνη την εποχή ο Σουλτάνος Βαγιαζήτ Β', παρακινημένος από τον αρχιραβίνο της Κωνσταντινούπολης Ελιγιά Καψάλη, τους άνοιξε τις πύλες της επικράτειας του και διέταξε τους κατά τόπους διοικητές να τους δεχθούν εγκάρδια και να διευκολύνουν την εγκατάσταση

Έτσι οι Ισπανοεβραίοι, οι ονομαζόμενοι Σεφαραδίμ, θα εγκατασταθούν σε όλα τα μεγάλα αστικά κέντρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι περισσότεροι, γύρω στις 20.000, θα προτιμήσουν τη Θεσσαλονίκη, που δεν είχε συνέλθει ακόμα από το πλήγμα της άλωσης της από τους Τούρκους. Τους τράβηξε ίσως η τοποθεσία της πόλης που βρισκόταν σε θέση κλειδί. Ίσως όμως και οι σουλτάνοι επιδίωξαν να την εποικίσουν με καινούριο ενεργό πληθυσμό. Με την άφιξη τους, η ερημωμένη πολιτεία θα ξυπνήσει από τη νάρκη της και θα ξαναγίνει ένα οικονομικό κέντρο πρώτης γραμμής, όπως και στα ρωμαϊκά και βυζαντινά χρόνια. Ο αιώνας όμως που ακολούθησε την έξοδο θα είναι επίσης και η χρυσή εποχή του εβραϊκού πνεύματος. Η Θεσσαλονίκη εξελίχθηκε σε σπουδαίο κέντρο θεολογικών σπουδών, θα προσελκύσει σπουδαστές απ' όλο τον κόσμο, θα αναδείξει εξέχουσες προσωπικότητες, ραβίνους, ποιητές, γιατρούς, που η φήμη τους θα απλωθεί σ' ολόκληρη την Ευρώπη. Ακριβώς τότε, το 1537, θα τιμηθεί με τον τίτλο της

"Μητέρας του Ισραήλ" από τον Σαμουέλ Ούσκουε, Εβραίο ποιητή από τη Φεράρα (Nehama J., 2000, σελ. 288).

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί, πως ο χαρακτηρισμός Σεφαρδίτες προέρχεται από το ιδιαίτερο γλωσσικό ιδίωμα που είχαν αυτοί οι συγκεκριμένοι εβραϊκοί πληθυσμού, που βρέθηκαν στην Θεσσαλονίκη αλλά και σε άλλα μέρη του ελλαδικού χώρου κατά την περίοδο των Οθωμανών. Η ονομασία αυτή προέρχεται από τη λέξη Σεφεράδ, που αποτελεί την παλιά βιβλική ονομασία της εβραϊκής γλώσσας για την Ισπανία. Μιλούσαν τη Λατίνο, μια διάλεκτο Καστιλιάνικων ισπανικών με πολλά εβραϊκά στοιχεία (Molho, M., 1938, σελ. 24).

Επί αρκετές δεκαετίες μετά την αναχώρησή τους από την Ιβηρική Χερσόνησο οι εξόριστοι Εβραίοι διατηρούσαν επικοινωνία με τα πατρώα εδάφη μέσω εμπορικών συναλλαγών και αυτό ανανέωνε την επαφή της Ισπανίας με τις σεφαραδίτικες κοινότητες. Βαθμηδόν η γλώσσα των εξορίστων αναπτύχθηκε ως αυτόνομο σύστημα. Φαίνεται ότι ήδη κατά την Αναγέννηση η Ισπανοεβραϊκή γλώσσα είχε πάψει πλέον να είναι ευχερώς κατανοητή από τους Ισπανούς της χερσονήσου, διότι είχε αποκτήσει αρχαϊκό χαρακτήρα στο λεξιλόγιο και στην προφορά (δεν είχε συμβαδίσει με την εξέλιξη της Ισπανικής) και περιείχε πλήθος δανείων από άλλες γλώσσες.

Στους τόπους εξορίας τους οι Εβραίοι διατηρούσαν την ισπανική γλώσσα, διότι αποτελούσε σημείο αναγνωρίσεως του ότι ανήκαν στην εβραϊκή κοινότητα, ενώ στις περιοχές όπου συγκατοικούσαν με τους Ασκεναζίτες η Ισπανοεβραϊκή ήταν διακριτό γνώρισμα μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Στους αιώνες που ακολούθησαν η γλώσσα αυτή υπήρξε το μέσον για σημαντική προφορική και γραπτή παράδοση (λογοτεχνίας και τραγουδιών). Στη Θεσσαλονίκη, αρχικώς οθωμανική και κατόπιν ελληνική, το ειδικό βάρος της σεφαραδίτικης κοινότητας ήταν τέτοιο, που την κατέστησε τη γλώσσα τους ως *lingua franca* του εμπορίου μεταξύ όλων των κατοίκων της πόλεως— Εβραίων, Χριστιανών και Μουσουλμάνων (Bunis, David M., 1999, σελ. 118).

Μέσα στον 16ο και από τις αρχές του 17ου αιώνα έρχονται νέα κύματα προσφύγων από την Προβηγκία, την Πολωνία, την Ιταλία, την Ουγγαρία και τη Βόρεια Αφρική. "*Μέχρι το τέλος του 17ου αιώνα ήτανε σπάνιο να φτάσει καράβι στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης δίχως ν' αφήσει μερικούς Εβραίους*", γράφει ο P. Risal

(Nehama J., 2000, σελ. 290). Έτσι το εβραϊκό στοιχείο θα επικρατήσει και αριθμητικά. Το 1519, σύμφωνα με τουρκικές αρχειακές πηγές, κατοικούν στη Θεσσαλονίκη 1.374 μουσουλμανικές οικογένειες και 282 άγαμοι, σύνολο περίπου 6.870 άτομα. Οι χριστιανοί φτάνουν τις 1.078 οικογένειες και υπάρχουν 355 άγαμοι, σύνολο περίπου 6.635 άτομα. Οι Εβραίοι αριθμούν 3.143 οικογένειες και 530 άγαμους, σύνολο περίπου 15.715 άτομα (Nehama J., 2000, σελ. 293).

Από τις αρχές του 16ου αιώνα, τα Οθωμανικά αρχειακά έγγραφα αναφέρουν 16 εβραϊκές συνοικίες. Εκεί, στις συνοικίες αυτές, οι Εβραίοι θα συσπειρωθούν χωρισμένοι σε αυτόνομες, ξεχωριστές κοινότητες, σύμφωνα με τον τόπο της καταγωγής τους, Επίκεντρο της κάθε κοινότητας είναι η συναγωγή, που στην πραγματικότητα δεν είναι μόνο πνευματικό και διοικητικό κέντρο, αλλά και από πνεύμα των αυτονομιστικών τάσεων κάθε ομάδας Εβραίων που προσπαθεί να κρατήσει πεισματικά την ανεξαρτησία της σε σχέση με τις άλλες (Nehama J., 2000, σελ. 293).

Η ρευστότητα όμως των ορίων ανάμεσα στις Κοινότητες αλλά και οι επιχειρηματικές δραστηριότητες που αναλαμβάνουν ορισμένες απ' αυτές, από τις αρχές ήδη του 16ου αιώνα, ιδιαίτερα στην υφαντουργία, γεννούν έντονους πολιτικούς ανταγωνισμούς. Οι διενέξεις εκδηλώνονται κύρια όταν έρχεται η στιγμή της εκλογής του ραβίνου ή των άλλων διοικητικών οργάνων, ή όταν ορισμένοι προύχοντες επιδιώκουν να επιβάλουν αυθαίρετα τις απόψεις τους. Αλλά και οι επιχειρηματικές δραστηριότητες απαιτούν όλο και περισσότερο κάποια ευρύτερη κοινή αντιμετώπιση, ιδιαίτερα επειδή οι κοινότητες συναλλάσσονται με τις τουρκικές αρχές. Κι εδώ βρίσκεται το σπέρμα της σύνδεσης των ανεξάρτητων συναγωγών - κοινοτήτων σε μία ομοσπονδία, χαλαρή στην αρχή και στενότερη όσο περνά ο καιρός και το επιβάλλουν οι περιστάσεις. Τέκνο της στάσης αυτής είναι και η κοινή συναγωγή - σχολή "Ταλμούδ Τορά α γκαδόλ", που ιδρύθηκε το 1520 (Nehama J., 2000, σελ. 295).

Κείμενα του 16ου αιώνα μας πληροφορούν ότι η βιοτεχνία είναι η κύρια απασχόληση της πλειονότητας του εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης. Οι Εβραίοι μετανάστες έφεραν μαζί τους μεθόδους εργασίας άγνωστες ως τότε. Η πιο αναπτυγμένη βιοτεχνία είναι η υφαντουργία. Από το 1515 το οθωμανικό δημόσιο καλύπτει το σύνολο σχεδόν των αναγκών του σε υφάσματα, με τα προϊόντα των

Εβραίων υφαντουργών της Θεσσαλονίκης. Δέχεται, στη συνέχεια, να καταβάλουν οι συναγωγές - κοινότητες σε είδος τον κεφαλικό φόρο που αναλογεί στα μέλη τους. Τα υφάσματα αυτά χρησιμοποιούνται για τις στολές του τουρκικού στρατού.

Το 1540 οι συναγωγές παίρνουν στα χέρια τους την οικονομική τους διαχείριση χρησιμοποιώντας τους απόρους ως έμμισθους εργάτες και διαθέτοντας τα κέρδη για τη συντήρηση των φιλανθρωπικών και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων τους. Αποστολή της Κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη, το 1568, με επικεφαλής τον Μωσέ Αλμοσνίνο, επισημοποιεί με νέο σουλτανικό διάταγμα τα κεκτημένα προνόμια που είχαν χορηγηθεί αρχικά από τον Σουλτάνο Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή και τα έγγραφα τους είχαν χαθεί στην πυρκαγιά του 1545. Η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης αναγνωρίζεται πια ως "Musselemlik", δηλ. αυτόνομη διοικητική μονάδα υπαγόμενη απευθείας στην Υψηλή Πύλη. Μπορεί, επίσης, να προμηθεύεται τις πρώτες ύλες σε τιμή χαμηλότερη εκείνης της ελεύθερης αγοράς (Nehama J., 2000, σελ. 296).

Έτσι ο Εβραϊσμός της Θεσσαλονίκης θα γνωρίσει μια μεγάλη περίοδο μεγάλης ακμής που θα ανακοπεί μόνο στις αρχές του 17ου αιώνα, με την ανακάλυψη καινούριων θαλάσσιων δρόμων, την ύφεση της δραστηριότητας της Βενετίας και την εμπλοκή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε μία σειρά από χαμένους πολέμους. Η πολιτιστική κατάπτωση θα έλθει σαν επακόλουθο της οικονομικής, καθώς την εποχή αυτή υποχωρούν σημαντικά οι βιβλικές σπουδές, ενώ αντίθετα, γνωρίζει έξαρση ο μυστικισμός και ο αποκρυφισμός με τη μελέτη της "Καβάλα" και του κυριότερου μέρους της, του "Ζοχάρ" (Nehama J., 2000, σελ. 296).

Μέσα στο κλίμα αυτό, εμφανίζεται το 1655 στη Θεσσαλονίκη ο Σαμπετάι Σεβή από τη Σμύρνη, που διακηρύσσει ότι είναι ο αναμενόμενος Μεσσίας, βασιλιάς του Ισραήλ και λυτρωτής του εβραϊκού λαού. Η απήχηση που βρίσκει το κήρυγμα του θα διαγείρει τις ανησυχίες των τουρκικών αρχών που θα συλλάβουν και θα τον καταδικάσουν σε θάνατο το 1666. Τότε ο Σαμπετάι Σεβή θα προσχωρήσει στον Μωαμεθανισμό για να σώσει τη ζωή του. Οι Εβραίοι είχαν ήδη διχαστεί σε εκείνους που τον πίστεψαν και σ' εκείνους που τον αντιμετώπισαν σαν ανισόρροπο και απατεώνα. Οι πρώτοι, γύρω στις τριακόσιες οικογένειες, θα τον ακολουθήσουν στην αποστασία του δημιουργώντας την ιδιότυπη κοινωνία των

εβραϊομουσουλμάνων, που έμεινε γνωστή με την επωνυμία "Donmeh" (αποστάτης) (Fleming, K.E., 2009, σελ. 197).

Η ομαδική αποστασία δημιούργησε τεράστια προβλήματα. Εκατοντάδες οικογένειες, καθώς και οι συντεχνίες, διχάστηκαν. Και η κατάσταση αυτή δεν ήταν δυνατό να αντιμετωπιστεί ούτε μεμονωμένα από τις ανεξάρτητες κοινότητες - συναγωγές, ούτε από τα ομοσπονδιακά σώματα, παρά τις ικανότητες και το κύρος των ηγετικών στελεχών τους. Ακόμα, η οικονομική κρίση θα καταστήσει προβληματική τη διατήρηση των ξεχωριστών, κατά κοινότητα - συναγωγή, πνευματικών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων. Γι' αυτό οι κοινότητες αυτές που άλλοτε υπεραμύνονταν πεισματικά της ανεξαρτησίας τους, θα εκχωρήσουν διαδοχικά όλο και περισσότερα από τα δικαιώματα τους στην κεντρική ομοσπονδιακή αρχή, που έχοντας πια αυξημένες υποχρεώσεις, αλλά και εξουσίες, έπρεπε να λειτουργήσει σε πιο συστηματική βάση. Τελικά, γύρω στο 1680, οι μικρές ανεξάρτητες κοινότητες θα ενοποιηθούν σ' έναν και μόνο οργανισμό, που θα διοικείται από τριανδρία ραβίνων και επταμελές συμβούλιο λαϊκών (Fleming, K.E., 2009, σελ. 202).

Η Εβραϊκή Κοινότητα, πάντως, θα γνωρίσει στη διάρκεια της περιόδου αυτής έναν πραγματικό μεσαίωνα. Η αναγέννηση θα έλθει όμως προς τα μέσα του 19ου αιώνα με τη στροφή προς τα δυτικά πρότυπα που συμπορεύεται με την οικονομική ευεξία, μέσα στις συνθήκες αφύπνισης του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, της βιομηχανικής επανάστασης και της νεοαποικιακής εξόρμησης προς την Ανατολή (Μόλχο, Ρ., 2001, σελ. 270).

Στους κόλπους του Εβραϊσμού, τα νέα μηνύματα μορφοποιούνται στο κίνημα της "Ασκαλά", δηλαδή της εξόδου από τα πνευματικά όρια της Βιβλικής και μεταβιβλικής παράδοσης και της μελέτης και καλλιέργειας της σύγχρονης εξωθησκευτικής σκέψης και τέχνης. Ειδικότερα στην ανατολή και στην πόλη της Θεσσαλονίκης, διαμορφώνονται κάποιες νέες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, καθώς ο οθωμανικός δεσποτισμός προσπαθεί να μεταβάλει πρόσωπο (Μόλχο, Ρ., 2001, σελ. 278).

Οι γενίτσαροι εξοντώνονται το 1826, ενώ με τα φιρμάνια Γκιουλχαντέ και Χάτι Χουμαγιούν (1836 και 1854) παραχωρούνται για πρώτη φορά κάποια πολιτικά δικαιώματα στις μη μουσουλμανικές εθνότητες της αυτοκρατορίας. Η

ευρύτερη επίσης διείσδυση των βιομηχανικών προϊόντων της Δύσης θα μεταβάλει τη Θεσσαλονίκη σε πόλη - πρακτορείο και θα συντελέσει στην επέκταση και στον εκσυγχρονισμό της. Μέρος των βυζαντινών οχυρώσεων κατεδαφίζεται από το 1869 (Μόλχο, Ρ., 2001, σελ. 290).

Πέραν της περίπτωσης της ιουδαϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, που αποτέλεσε επί αιώνες άλλωστε την πιο πολυπληθή κοινότητα στον ελλαδικό χώρο, είχαν υπάρξει και άλλες σημαντικές κοινότητες παράλληλα, όπως στα Ιωάννινα αλλά και στην Κέρκυρα. Ως προς την περίπτωση των Ιωαννίνων, πιθανότερη εκδοχή για την προέλευση των Εβραίων είναι ότι αυτοί ήρθαν από την Άρτα, την αρχαία Φωτική (που καταστράφηκε) και από τη Νικόπολη. Ο λαογράφος Κ. Νικολαΐδης μας πληροφορεί ότι οι Εβραίοι είναι από τους πιο παλιούς κατοίκους του Κάστρου από τα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Σ' αυτή την περίοδο (1204 – 1430 μ.Χ.), μέσα στο Κάστρο είναι εγκαταστημένη η φεουδαλική αριστοκρατία, οι αυτόχθονες και μερικοί Εβραίοι (Κουρμαντζής, Γ., σελ. 225) Όταν τα Γιάννινα βρίσκονταν στην εξουσία του Αλή Πασά (1788-1822 μ.Χ.) η εβραϊκή κοινότητα παρουσίασε μεγάλη ανάπτυξη στο εμπόριο, στη βιοτεχνία, ο πληθυσμός της αυξήθηκε και επεκτάθηκε η κατοίκηση των Εβραίων και εκτός του Κάστρου (Κουρμαντζής, Γ., σελ. 226).

Λόγω της κοινής ζωής Χριστιανών και Εβραίων ήταν αδύνατον οι Ισραηλίτες της πόλης να μην επηρεαστούν από το ελληνικό χριστιανικό περιβάλλον. Η ίδια πολλές φορές μεταχείριση Χριστιανών και Εβραίων από τους Τούρκους κατακτητές της πόλεως, η κοινή τύχη, η ίδια η γιαννιώτικη ελληνική γλώσσα που μιλούσαν στο σπίτι και στη δουλειά, έφερναν σε συνάφεια τον έναν λαό με τον άλλο. Πολλά λαογραφικά στοιχεία δανείστηκαν οι Γιαννιώτες Εβραίοι απ' τους Έλληνες. Τα «διαβατήρια έθιμα» (γέννηση, γάμοι, θάνατος), τα ξόρκια, τα μοιρολόγια, ο τρόπος που εκδήλωναν τη χαρά στις γιορτές τους, η οικογενειακή και κοινωνική συγκρότηση, η κατοικία, οι τέχνες είχαν φανερά την ελληνική επίδραση. Τα διάφορα έθιμα, οι θρησκευτικές και λαϊκές παραδόσεις, που ξεχώριζαν από τα έθιμα των άλλων εβραϊκών κοινοτήτων, διατηρούνταν αρκετά έντονα ως τις μέρες μας, δηλ. πριν το Ολοκαύτωμα.

Πριν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στα Γιάννινα υπήρχαν δύο Συναγωγές. Η παλιά Συναγωγή (Καχάλ Καντός Γιασσάν) που είναι μέσα στο Κάστρο (οδός

Ιουστινιανού). Δεν είναι γνωστό πότε χτίστηκε, αλλά αντικατέστησε μία παλιότερη Συναγωγή, που χτίστηκε κατά τη βυζαντινή περίοδο. Η Νέα Συναγωγή (Καχάλ Καντός Χαντάς) ήταν έξω από το Κάστρο στη σημερινή οδό Γιωσέφ Ελιγιά (παλιά Μαξ Νορδάου). Χτίστηκε πιθανόν κατά το 1500 μ.Χ. με τον ερχομό των Εβραίων της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας (Fleming, K.E., 2009, σελ. 237).

Οι Εβραίοι των Ιωαννίνων πλήρωσαν βαρύ φόρο αίματος στο Ολοκαύτωμα. Στις 25 Μαρτίου 1944 συνελήφθησαν 1.850 άτομα και οδηγήθηκαν στο Άουσβιτς από όπου επέστρεψαν μόνο 163.

Η Ισραηλιτική Κοινότητα των Ιωαννίνων ανασυστήθηκε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτελούμενη πια από πολύ μικρότερο αριθμό μελών. Από ευτυχή συγκυρία διασώθηκε η παλιά Συναγωγή Καλ Καντός Γιασάν, ή αλλιώς «Μέσα Συναγώϊ», που βρίσκεται μέσα στο Κάστρο της πόλης. Η Συναγωγή αυτή, που χτίστηκε στα 1826, είναι το μεγαλύτερο και το ωραιότερο από τα σωζόμενα θρησκευτικά κτίρια των Ελλήνων Εβραίων. Ελλείπει μονίμου ραβίνου, η Συναγωγή λειτουργεί μόνο στις μεγάλες γιορτές. Η κοινότητα διατηρεί επίσης δυο πολυκατοικίες χτισμένες στο χώρο της άλλοτε Νέας Συναγωγής και του Αρρεναγωγείου της Alliance, που κατεστράφησαν από τους Γερμανούς, και σε αυτές κατοικεί η πλειονότητα των μελών της. Διατηρεί επίσης ιδιόκτητο εβραϊκό νεκροταφείο.

Αντίστοιχα, σε ό, τι αφορά την τοπική κοινότητα της Ρόδου, η εγκατάσταση των Εβραίων στο νησί, που αναφέρεται για πρώτη φορά στο βιβλίο των Μακκαβαίων τοποθετείται χρονικά στο 2ο αιώνα π.Χ. Η Ρόδος έχει διατηρήσει, για πολλούς αιώνες, αναλλοίωτα τα στοιχεία της εβραϊκής παρουσίας. Στα στενά, αψιδωτά, πλακόστρωτα μεσαιωνικά δρομάκια της συνοικίας «Τζουδερία» διατηρούνται μέχρι σήμερα εβραϊκά σύμβολα. Τους Εβραίους της Ρόδου αναφέρει ο ιστορικός Ιώσηπος, τον 1ο μ.Χ αιώνα. Μετέπειτα ιστορικά κείμενα επιβεβαιώνουν την παρουσία τους κατά τον 12ο μ.Χ αιώνα. Ο Ραβίνος περιηγητής Βενιαμίν, από την Τουδέλα της Ισπανίας, επισκέφτηκε το νησί το 1116 και αναφέρει στο «Οδοιπορικό» ότι βρήκε εκεί 400 έως 500 Εβραίους. Ο αριθμός τους αυξήθηκε σημαντικά όταν σ' αυτούς προστέθηκαν, το 1280, Εβραίοι από την Αραγονία.

Οι Εβραίοι της Ρόδου καταγράφονται το 1480 ως ένθερμοι υπερασπιστές της πόλης εναντίον των Τούρκων. Μετά την επίθεση των Τούρκων στο νησί έμειναν μόνο 22 εβραϊκές οικογένειες, οι οποίες, παρά το φόβο των αρχικών επιθέσεων από τους Τούρκους, ξαναβρήκαν τη δύναμη να συνεχίσουν τη ζωή τους. Τον 16ο αιώνα πολλοί Εβραίοι εκδιώχθηκαν από τη Ρόδο με απόφαση του Συμβουλίου των Ιπποτών. Η έλευση νέων οικογενειών Εβραίων από τη Θεσσαλονίκη, λίγο αργότερα, είχε ως αποτέλεσμα η Ρόδος να γίνει ένα σημαντικό Σεφαραδίτικο κέντρο. Κατά τη διάρκεια των επόμενων τεσσάρων αιώνων ιδρύθηκαν πολλές Συναγωγές και Ραβινικές σχολές, οι οποίες, παράλληλα με την άνθηση του εμπορίου, έδωσαν στην Ισραηλιτική Κοινότητα εξέχουσα θέση. Πλούσιοι έμποροι υφασμάτων και μεταξιού συνυπήρχαν με οπλουργούς, τεχνίτες, βιβλιοδέτες και υφαντές (Fleming, K.E., 2009, σελ. 238).

Από το 1888 ξεκίνησε η λειτουργία του εκπαιδευτικού προγράμματος της Σχολής Alliance Israelite Universelle με δωρεές του Εδμόνδου Ρότσιλντ. Το 1901 λειτούργησε η Σχολή για τα αγόρια και το 1902 για τα κορίτσια. Το σχολικό κτίριο καταστράφηκε από βομβαρδισμούς το 1943. Οι Εβραίοι της Ρόδου ζούσαν σε δύο συνοικίες, διατηρούσαν δύο Συναγωγές και οι περιηγητές που την επισκέπτονταν αναφέρονταν στην ευσέβειά τους και την ενασχόλησή τους με θεολογικά θέματα. Το 1941 ζούσαν στη Ρόδο 2.000 Εβραίοι και διατηρούσαν τέσσερις Συναγωγές ((Ενεπεκίδης Π., 1969, σελ. 143).

Η Συναγωγή "Σαλώμ", στη διασταύρωση των οδών Δοσιάδου και Σιμίου επέζησε του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όπως και το αρχαίο εβραϊκό Νεκροταφείο. Η Συναγωγή αυτή, κτίστηκε αρχικά τον 12ο αιώνα, καταστράφηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου μεταξύ Τούρκων και Ιπποτών του Ναού και ξαναχτίστηκε τον 15ο αιώνα. Το 1944 συνελήφθησαν από τους Ναζί οι Εβραίοι της Ρόδου και της Κω και στάλθηκαν στον Πειραιά και από εκεί στο Άουσβιτς (Ενεπεκίδης Π., 1969, σελ. 143). Κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος χάθηκαν σχεδόν όλοι οι Εβραίοι της Ρόδου, μόνο 151 άτομα επέζησαν. Σήμερα, η Κοινότητα απαρτίζεται από περίπου 40 άτομα.

Ως προς τη Θήβα αντίστοιχα, την εποχή του Αποστόλου Παύλου ήδη στην περιοχή υπήρχε μια ιουδαϊκή κοινότητα. Ο Απόστολος Παύλος επισκεπτόταν τις πόλεις που υπήρχε εβραϊκός πληθυσμός (ο λόγος ήταν απλός: οι Ιουδαίοι

περίμεναν την έλευση του Μεσσία. Συνεπώς η αγγελία του ερχομού του δεν θα τους ξένιζε τόσο όσο τους ειδωλολάτρες). Στη Θήβα έφτασε το 54 μ.Χ. και μίλησε στην εβραϊκή συναγωγή της πόλης. Οι Εβραίοι της Θήβας τον άκουσαν με μεγάλη προσοχή και «τινές εξ αυτών επείσθησαν» ανάμεσα τους και οι γνωστοί μας Ρούφος και Λουκάς. Ο Ρούφος μάλιστα έγινε και ο πρώτος επίσκοπος Θηβών. «Ασπάσασθε Ρούφον τον εκλεκτόν εν Κυρίω και την μητέρα αυτού και εμού».

Στην Ηθική και Εκκλησιαστική Εγκυκλοπαίδεια Μαρτίνου αναφέρεται ότι: «Εγένετο Ρούφος επίσκοπος της πόλεως των Θηβών και υπέστη μαρτυρικών θάνατον». Τη βυζαντινή περίοδο στη Θήβα, πρωτεύουσα του θέματος της Ελλάδας, ζούσε σύμφωνα με τον Whight ο μεγαλύτερος αριθμός Εβραίων από όλες τις ελληνικές πόλεις. Επί αυτοκράτορα Ιουστινιανού ξεκίνησε στο Βυζάντιο, για πρώτη φορά, η καλλιέργεια και παραγωγή του μεταξιού με τη μεταφορά από την Κίνα σπόρων μεταξιού. Από την Κωνσταντινούπολη η παραγωγή θα επεκταθεί τον 9ο και 10ο αιώνα στην ευρύτερη περιοχή της Θήβας. Η Θήβα εξελίχθηκε σε ένα από τα μεγαλύτερα και σπουδαιότερα κέντρα εμπορίας του μεταξιού. Η παραγωγή της μεταξοκαλλιέργειας καθώς και του εμπορίου την περιοχή των Θηβών περιέρχεται κυρίως στα χέρια των Εβραίων.

Το 1159 ο Ραβίνος Βενιαμίν εκ Τουδέλας ξεκίνησε από τη Σαραγόσα της Ισπανίας για μια περιοδεία στην Ευρώπη και την Αφρική. Περνώντας από τη Θήβα αναφέρει τα εξής: «Σε απόσταση ταξιδιού τριών ημερών από την Κόρινθο βρίσκεται η μεγάλη πολιτεία της Θήβας, όπου ζουν 2000 περίπου Εβραίοι. Είναι οι φημισμένοι παραγωγοί μεταξιού και πορφύρας. Υπάρχουν επίσης μεταξύ αυτών σοφοί ονομαστοί κατά τον αιώνα τούτο, έμπειροι περί τους ιουδαϊκούς νόμους και το ταλμούδ. Σε ολόκληρη την Ελληνική Αυτοκρατορία, με μοναδική εξαίρεση τη Κωνσταντινούπολη δεν θα βρεις τέτοιους σοφούς. Επί κεφαλής αυτών είναι ο μέγας Ραβίνος, Ααρών Κοτί, ο Μωυσής αδελφός του, ο Χάϊα, ο Ηλίας Φιρτίνος και ο Τοκτάν» (Βενιαμίν εκ Τουδέλης, 1994, σελ. 167).

Οι σοφοί ταλμουδιστές, που αναφέρει στο γραπτό του κείμενο ο Βενιαμίν εκ Τουδέλας, ήσαν λόγιοι ερευνητές των ραβινικών παραδόσεων που συμπλήρωναν ερμηνευτικά την Παλαιά Διαθήκη. Χειρόγραφα της περιόδου αυτής αποδεικνύουν ότι οι σοφοί αυτοί Εβραίοι ταλμουδιστές παρακολουθούσαν τη φιλοσοφική κίνηση της εποχής, την αστρονομία καθώς και τις άλλες επιστήμες. Παράλληλα

αναφέρεται ότι υπήρχε επαφή των Εβραίων της Θήβας με τους Εβραίους της Ισπανίας. Ο Γεώργιος Τσεβάς στο βιβλίο του "Ιστορία των Θηβών" αναφέρει: «Λέγεται ότι την εποχή αυτή υπήρχαν στη Θήβα 25000 Εβραίοι», αριθμό που και ο ίδιος θεωρεί υπερβολικό. Η περίοδος της Φραγκοκρατίας των Θηβών, δεν επέφερε σημαντικές μεταβολές στην εβραϊκή κοινότητα της Θήβας, η οποία εξακολουθούσε να είναι ακμαιότατη. Στοιχεία για τους Εβραίους της Θήβας κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας αντλούμε από γραπτά των ξένων περιηγητών που επισκέπτονταν τη Θήβα (Fleming, K.E., 2009, σελ. 250).

Σύμφωνα με τον Τούρκο περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή το 1654 η Θήβα είχε έξι μαχαλάδες των μωαμεθανών, δεκαεπτά μαχαλάδες των Ρωμιών και ένα μαχαλά τσιφούτικο (οι Τούρκοι αποκαλούσαν τους Εβραίους Τσιφούτηδες). Άλλη αναφορά για τους Εβραίους της Θήβας γίνεται από το Γάλλο Andre Guillet, που επισκέφτηκε το 1680 την Αθήνα και τη Θήβα: «..... όσο για τους Εβραίους δεν τους ανέχτηκαν ποτέ οι Αθηναίοι μόλο που ζουν πολλοί στις γειτονικές περιοχές και κυρίως στη Θήβα και στον Εύριπο. Απ' όλη την Τουρκική Αυτοκρατορία μόνο η Αθήνα και η Τραπεζούντα έχουν το προνόμιο του αποκλεισμού των Εβραίων.....» (Χειλαδάκη, Ν., 1991, σελ. 291).

Άλλος Γάλλος περιηγητής ο Silur du Loir, που επισκέφτηκε τη Θήβα το 1639, αναφέρει: «.....τα θηλυκά της Θήβας, και κυρίως οι Εβραίες, είναι οι πιο όμορφες γυναίκες του κόσμου. Παρ' όλη την περιέργεια μας να επισκεφτούμε τα περίχωρα, η επιθυμία μας να τις δούμε πιο κοντά κι όχι από τα παράθυρα, όπου έκαναν κάθε τόσο την εμφάνιση τους, μας κράτησε στην πόλη. Βρίσκαμε χίλιες δυο προφάσεις για να μπαίνουμε στα σπίτια τους, τάχα πως θέλαμε να αγοράσουμε κάτι από τους άντρες τους και μόλο που μονάχα ένας Εβραίος μας επέτρεψε την είσοδο, τόσο συναρπαστική ήταν η ομορφιά τους, που μου είναι αδύνατο να εκφράσω ακόμα και τώρα τα συναισθήματα μου.....» (Χειλαδάκη, Ν., 1991, ελ. 294). Σύμφωνα με τα αρχεία της Βενετίας το 1687 μετά την κατάληψη της Πελοποννήσου από τον Ενετό Μοροζίνη οι Εβραίοι εγκατέλειψαν όλοι τους την Πελοπόννησο και πάρα πολλοί εγκαταστάθηκαν στη Θήβα. Εξετάζοντας λαογραφικά στοιχεία της περιοχής διαπιστώνουμε ότι κυριαρχούσε στη λαϊκή φαντασία η αντίληψη ότι οι Εβραίοι είναι καταραμένος λαός. Οι σχέσεις τους δεν πρέπει να ήταν καλές με τους χριστιανούς και επιπλέον ένα πλήθος θρύλων και μύθων, που τους θέλουν κακούς, να βγάζουν τα μάτια των παιδιών, και πολλά άλλα μαζί συντηρούσαν ένα

αντιεβραϊκό πνεύμα σε ολόκληρη τη Θήβα αλλά και την επαρχία γενικότερα. Οι Εβραίοι της Θήβας ακολούθησαν και αυτοί την τύχη της πόλης που καταστράφηκε στη διάρκεια του Αγώνα 1821-1828. Με την απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό βρέθηκαν χωρίς σπίτια μια και ο μαχαλάς τους με τα μεγάλα σπίτια, στη σημερινή οδό Πινδάρου, είχε γίνει σωρός ερειπίων. Παρ' όλα αυτά μέσα από τις παράγκες τους εξακολουθούσαν να ελέγχουν το εμπόριο της Θήβας (Fleming, K.E., 2009, σελ. 256).

Για την αντικειμενική καταγραφή όσων ακολούθησαν, αφήνουμε τον ιστορικό της Θήβας Γεώργιο Τσεβά να μας περιγράψει την δίωξη των Εβραίων από την πόλη. «..... τούτο ήκουσα παρά πολλών γερόντων βεβαιούμενον, παρ' ων μάλιστα έμαθον ότι οι Εβραίοι ήσαν τόσοι πολλοί, ώστε η τότε Δημογεροντία εσκέφθη να απαλλαγεί αυτών, διότι ολόκληρον το εμπόριον και πάσαι αι επιχειρήσεις ήσαν εις χείρας αυτών. Δια να καταπολεμηθεί λοιπόν ο εβραϊσμός των Θηβών, η Δημογεροντία της πόλης όρισε το Σάββατον ως ημέραν της εβδομαδιαίας εμπορικής πανηγύρεως. Τούτο υπήρξε τραύμα καίριον δια τους Εβραίους, διότι το Σάββατον ούτοι δεν εργάζονται. Ένεκα τούτου οι Εβραίοι ετέθησαν εις μειονεκτικήν εμπορικήν μοίραν έναντι των Χριστιανών της πόλεως και της επαρχίας Θηβών, οίτινες την εποχήν εκείνην, απάσας τας εμπορικές αυτών συναλλαγάς και προμηθείας οικιακάς έκαμναν μόνον κατά Σάββατον. Τοιουτοτρόπως οι Εβραίοι αναγκάσθησαν να απέλθουσιν των Θηβών.....» (Τσεβάς, Γ., 2006, σελ. 582).

Ο οικονομικός αυτός στραγγαλισμός των Εβραίων από τις τοπικές αρχές της Θήβας αποτέλεσε την αιτία, ώστε το 1833 οι Εβραίοι να εγκαταλείψουν τα μαγαζιά τους και τα σπίτια τους και να μεταναστεύσουν στη Χαλκίδα. Το 1833 λοιπόν η εβραϊκή παρουσία των δύο χιλιάδων χρόνων κλείνει στη Θήβα. Όμως, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε ότι στην μεγάλη και πολύχρονη ιστορία των Θηβών ένα σημαντικό κομμάτι κατέχει και η ύπαρξη της εβραϊκής κοινότητας.

Η εβραϊκή παρουσία στην Πάτρα, όπως και σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, χρονολογείται από τον 3^ο π.Χ. αιώνα. Ραβίνοι λόγιοι αναφέρουν ότι στην Πάτρα οι Εβραίοι ήρθαν από τη Συρία την εποχή του Σέλευκου Α' του Νικάτορος, δηλαδή μεταξύ 323-281 π. Χ. Στην περίοδο της Ρωμαιοκρατίας κι αργότερα στα χρόνια του Βυζαντίου οι Εβραίοι της Πάτρας εξελίσσονται σε μια εξαιρετικά δυναμική κοινότητα. Η παρουσία τους είναι έκδηλη ιδιαίτερα στις περιοχές

Βλατερού, Αγιαλεξιώτισσας και Αρόης. Η περιοχή της σημερινής Αρόης κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας φιλοξενούσε την εβραϊκή συνοικία γνωστή και ως Εβραιομαχαλά. Στις αρχές του 20ου αιώνα υπήρχε εβραϊκή παραλιακή συνοικία ονομαζόμενη Τσιβδί, στο λιμάνι, ανάμεσα στο σημερινό ναό Αγ. Ανδρέου και στην οδό Γούναρη. Μετά την κατάκτηση της Ελλάδας από τους Τούρκους παρατηρείται αύξηση του εβραϊκού πληθυσμού στην Πάτρα, (σε αυτό συνέβαλαν και οι θρησκευτικοί διωγμοί του Φερδινάνδου και της Ισαβέλλας, που ανάγκασαν χιλιάδες οικογένειες Ισπανοεβραίων να εγκαταλείψουν τη χώρα τους). Οι Εβραίοι προστατεύονταν από τους Τούρκους κατακτητές σαν εμπορευόμενοι, όπως άλλωστε και οι Έλληνες που κέρδιζαν χρήματα, γιατί κατά τον Προφήτη: *«Όποιος κερδίζει χρήματα ευχαριστεί το Θεό. Έτσι το 16^ο αιώνα οι Εβραίοι έχουν προνομιά ως θέση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου κατέχουν θέσεις εμπιστευτικές ως γιατροί, δραγουμάνοι και διπλωμάτες»* (Fleming, K.E., 2009, σελ. 269).

Στην Πάτρα το 17^ο αιώνα υπήρχαν 4 συναγωγές και ο εβραϊκός πληθυσμός ήταν το 1/3 του όλου πληθυσμού της πόλης (κάπου 1500 άνθρωποι). Κατά το 1745 σημειώθηκε επιδημία πανώλης που αποδεκάτισε πολλούς Εβραίους και κράτησε το ποσοστό του εβραϊκού πληθυσμού της Πάτρας σε πολύ χαμηλό επίπεδο. Στις αρχές του 20ου αιώνα σημειώθηκε σημαντική αύξηση των Εβραίων κατοίκων της Πάτρας, οι οποίοι ανασυγκρότησαν την κοινότητα τους με Πρόεδρο τότε το Ζαχαρία Βιντάλ. Το 1917 χτίζουν σε ιδιόκτητο οικόπεδο (στην οδό Παντανάσσης 34), συναγωγή και ιδρύουν εβραϊκό σχολείο. Η εβραϊκή συναγωγή της Πάτρας λειτούργησε ως το 1955. Τον ίδιο χρόνο χρησιμοποιήθηκε σαν εβραϊκό νεκροταφείο χωριστό τμήμα του Α' Δημοτικού Νεκροταφείου της πόλης. Στην απογραφή του 1928 καταγράφηκαν 161 Εβραίοι, ενώ λίγο πριν από το φονικό πόλεμο του 1940 στην Πάτρα και στο Αγρίνιο ζούσαν 265 Εβραίοι. Στην απογραφή του 1951- τελευταία απογραφή κατά την οποία ο πληθυσμός καταγράφεται ως προς το θρήσκευμα- οι Εβραίοι σ' όλο το Νομό Αχαΐας ήταν μόνο 49. Σήμερα στην Πάτρα ζει μονάχα ένας Εβραίος (Fleming, K.E., 2009, σελ. 267).

Σε ό, τι αφορά τους Εβραίους της Κεφαλονιάς, στο Αργοστόλι υπήρχε κάποτε το «Καντούνι των Οβραίων», όπως το έλεγαν ή, όπως το είπαν αργότερα, Το Καντούνι του Σαμολάκη. Το καντούνι αυτό ήταν στην πιο κεντρική γειτονιά

της εποχής εκείνης, στη συνοικία του Αη-Γιώργη. Από την εποχή που έφυγαν, ο κόσμος το μετονόμασε σε "Καντούνι του Σαμικού". Το νέο αυτό όνομα το πήρε από ένα παντοπωλείο που βρισκόταν στο κέντρο. Το Καντούνι των Εβραίων ξεκινούσε από το λιθόστρωτο και έφτανε μέχρι το δρόμο της Επισκοπής. Ήταν στενό, στραβό και «γουλοστρωμένο». Τα σπίτια του ήταν μικρά και στα ισόγεια ή στα υπόγεια είχαν οι Εβραίοι τα εργαστήριά τους. Διαγώνια, στη διασταύρωση των δρόμων απέναντι από το μαγαζί του Σαμικού, ήταν η Συναγωγή των Εβραίων, ένα σπιτάκι έρημο και μαυρισμένο που επιβίωσε μέχρι την εποχή των σεισμών. Αυτή ήταν η γειτονιά των Εβραίων που δεν φημιζόταν και τόσο για την καθαριότητα της (σύμφωνα βέβαια με όσα παραδίδονται). Είχαν και το νεκροταφείο τους οι Εβραίοι της Κεφαλονιάς έξω από το Αργοστόλι, δίπλα στις φυλακές, στο μέρος που κτίσθηκε αργότερα η Αγγλική Εκκλησία (Fleming, K.E., 2009, σελ. 267).

Το οικοδόμημα αυτό μετά την αποχώρηση των Άγγλων έμεινε κενό. Αργότερα χρησιμοποιήθηκε για να στεγασθεί εκεί το Αρχαιολογικό Μουσείο. Το Αδελφάτο των Φιλανθρωπικών Καταστημάτων, στη δικαιοδοσία του οποίου είχε περιέλθει το οίκημα, δέχθηκε να το παραχωρήσει για τη στέγαση του Μουσείου (μετά το 1909). Οι Εβραίοι της Κεφαλονιάς ήταν λίγοι, βιοπαλαιστές και φιλήσυχοι. Τα επαγγέλματα που ασκούσαν ήταν κυρίως του γυρολόγουπραματευτή και του λατινιέρη (= λευκοσιδηρουργού, φαναρτζή). Ήταν κυρίως η περιφρονημένη μειονότητα, η οποία έμενε σε υποβαθμισμένες συνοικίες. Οι παλαιότεροι Εβραίοι έποικοι της Κεφαλονιάς εγκαταστάθηκαν αρχικά στην παλιά πρωτεύουσα, δηλαδή το «Κάστρο του Αγίου Γεωργίου». Ο Νικόλαος Φωκάς Κοσμετάτος θεωρεί πιθανότερη την εκδοχή ότι οι Ισραηλίτες εγκαταστάθηκαν στην Κεφαλονιά επί Ενετών προερχόμενοι από την Κρήτη, την Κέρκυρα ή τη Ζάκυνθο. Σιγά - σιγά ο εβραϊκός πληθυσμός της Κεφαλονιάς έφθινε. Στις αρχές του 19ου αιώνα υπολογίζεται ότι έμεναν στο Αργοστόλι 130 Εβραίοι και η μείωση αυτή του πληθυσμού τους έγινε λόγω του ότι ζούσαν σ' ένα τόπο που δεν τους έδινε τη δυνατότητα ν' αναπτύξουν την οικονομική τους δραστηριότητα. Στο τέλος του 19ου αιώνα, σύμφωνα με όσα αναφέρονται, οι Εβραίοι της Κεφαλονιάς δεν ήταν περισσότεροι από. Το «οβραϊκό καντούνι» είχε σχεδόν ερημώσει. Ελάχιστοι είχαν μείνει και στο Ληξούρι. Σιγά - σιγά έφευγαν κι αυτοί για την Κέρκυρα. Για τους Κεφαλλονίτες το γεγονός της αποχώρησης των Εβραίων είχε κάποια ιδιαίτερη σημασία, γιατί εμφανιζόταν εντυπωσιακό και σπάνιο. Η κεφαλλονίτικη

φαντασία δεν άργησε να το περιπλέξει με μυθολογήματα και θρύλους που επιζούσαν στις περασμένες γενεές.

Για τους Εβραίους της Ζακύνθου πληροφορίες μας δίνει ο καθηγητής Απόστολος Βακαλόπουλος: «Στην πόλη (ενν. τη Ζάκυνθο) υπήρχαν 800 Εβραίοι αρκετά πλούσιοι, που ζούσαν με πολλή ελευθερία. Μερικοί απ' αυτούς ασκούσαν την ιατρική...» Ακόμη και μεσιτείες σε δουλεμπόριο αναφέρονται για τους Εβραίους της Ζακύνθου. Οι ελευθερίες και η καλοπέραση των πλουσίων Εβραίων κινούσαν το φθόνο και το μίσος του λαϊκού στοιχείου της Ζακύνθου. Αυτό εκδηλωνόταν κυρίως τις μέρες τις «σημαδιακές» και προ πάντων τη Μεγάλη Βδομάδα, όταν, καθώς γράφει ο Κων. Λομβάρδος «εκλείοντο εις τα σπίτια των» (Βακαλόπουλος, 2004, σελ. 491).

Στο "Λεξικόν Φιλολογικόν και Ιστορικόν Ζακύνθου" ο Λεων. Ζώης μας δίνει τις εξής πληροφορίες: «Οι Εβραίοι αφίκοντο εν Ζακύνθω ληγούσης της ΙΕ' εκατονταετηρίδας (1498), ηριθμούντο δε εις 47 οικογενείας εκ 204 προσώπων τω 1527. Δια Διατάγματος του δούκος της Ενετίας Α. Τριβιζάνου από 11 Ιανουαρίου 1553 ενεκρίθη ο χωρισμός των Εβραίων από των χριστιανών, αλλά και εγκύκλιος του Πάπα από 5 Απριλίου 1664 απηγόρευσε τοις χριστιανοίς την συγκατοίκησιν μετά των Εβραίων, ένεκα τον οποίου συνεκεντρώθησαν οι τελευταίοι εν τη οδώ Φώσκολου, τότε δε Strada Pieta, ης μέρος έτι και νυν καλείται Εβραϊκά Μακελειά. Τω 1712 ένεκα διαδοθείσης κατηγορίας ότι οι Εβραίοι εφόνευσαν χριστιανόπαιδα, περιορίσθησαν εν τη οποία και σήμερα τη και Γιέτο καλούμενη. Εν τη συνοικία ταύτη σώζεται και η συναγωγή αυτών, εν δε τη τοποθεσία Ψήλωμα (οδός Φιλικών) κείται από του 1656 και το Νεκροταφείον αυτών. Ήδη αι εν Ζακύνθω εβραϊκαί οικογένειαι ολίγαι αριθμούνται, τηρούσι δε και γραμματοδιδασκαλείον, ένθα διδάσκεται η ελληνική και εβραϊκή υπό Ισραηλίτη διδασκάλου». Το 1522 ζούσαν στο νησί 30 εβραϊκές οικογένειες, ενώ το 1702 υπήρχαν δύο συναγωγές, η «Κρητική» και η «Ζακυνθινή» (Ζώης, Λ., 1955, σελ. 339).

Κατά το Ολοκαύτωμα, χάρις στον τοπικό Μητροπολίτη και το Δήμαρχο, οι 29 Εβραίοι του νησιού διασώθηκαν. Από τα 275 μέλη της Κοινότητας οι 70 περίπου παρέμειναν στην πόλη, ενώ οι άλλοι κατέφυγαν στις μονάδες της Εθνικής Αντίστασης.

Αναφορικά με την κοινότητα της Άρτας αντίστοιχα, είναι χαρακτηριστικό, ότι ιδρύθηκε πριν από το 1173 μ.Χ. και αποτελείτο από 100 εβραϊκές οικογένειες. Το 1816 1000 Εβραίοι μετανάστες από την Απουλία και την Καλαβρία εγκαταστάθηκαν στην Άρτα δημιουργώντας τη συνοικία "Τα Εβραϊκά". Η παλαιά συναγωγή των Ρωμανιωτών ονομάζεται μέχρι σήμερα Γκρέκα, δηλαδή συναγωγή των Εβραίων της Ελλάδας. Διασώζεται επίσης η συναγωγή Πουλιέζα (Μπαττίνου, Ζ., 2012) .

Στις 23-4-44 συνελήφθησαν από τους Γερμανούς 352 μέλη της Κοινότητας από τα οποία επέζησαν 60. Η πρώτη εγκατάσταση των Εβραίων στην περιοχή της Άρτας δεν μας είναι γνωστή, ωστόσο η κοινότητα της Άρτας χρονολογείται από τον 11ο μ.Χ. αιώνα. Ο ταξιδευτής και έμπορος του 12ου αιώνα Βενιαμίν από την Τουδέλη της Ισπανίας έφτασε το 1165 από την Κέρκυρα στην Άρτα (κατά μια άλλη ερμηνεία ίσως πρόκειται για τη Λευκάδα). Το χρονικό αυτό διάστημα στην Άρτα αριθμούνταν 100 Ιουδαίοι. Είναι πολύ πιθανό να πρόκειται για 100 οικογένειες, οι οποίες είχαν ως επικεφαλής τους ραβίνους Σελαχγιάχου και Ηρακλή (Μπαττίνου, Ζ., 2012).

Στις αρχές του 13ου αιώνα ιδρύεται από τον Μιχαήλ Άγγελο Κομνηνό Δούκα, το δεσποτάτο της Ηπείρου, με κέντρο την Άρτα, το οποίο είχε χαρακτήρα αυστηρά στρατιωτικό. Τη χρονική περίοδο αυτού του δεσποτάτου υπάρχουν αναφορές, οι οποίες μαρτυρούν την ύπαρξη εβραϊκής συνοικίας κοντά στο φρούριο της Άρτας. Υπάρχει ακόμα συναγωγή και σχολή, στην οποία πραγματοποιείται η διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας (Μπαττίνου, Ζ., 2012).

Το 1346 πραγματοποιείται για πρώτη φορά ο διωγμός των Εβραίων από την περιοχή. Το διωγμό αυτό υποκινεί ο κατακτητής Στέφανος Δουσάν από τη Σερβία. Αργότερα το 1449 θα λάβει χώρα, το ιστορικό γεγονός της προσάρτησης της περιοχής της Άρτας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι σχέσεις μεταξύ Εβραίων και Τούρκων υπήρξαν αρμονικές, καθώς οι δεύτεροι τους παραχωρούσαν τόσο θρησκευτική όσο και οικονομική ελευθερία. Τα παραχωρούμενα αυτά προνόμια έδωσαν τη δυνατότητα διάκρισης των Εβραίων σε πολλούς τομείς και ιδιαίτερα στις εμπορικές δραστηριότητες. Στα τέλη του 15ου αιώνα παρατηρείται, όχι μόνο στην Άρτα αλλά και στις υπόλοιπες κοινότητες της Ελλάδας, η εγκατάσταση εξόριστων Εβραίων κυρίως από την Ισπανία. Στην περιοχή όμως της Άρτας οι

εξόριστοι Εβραίοι της Ισπανίας, με την πάροδο του χρόνου αφομοιώθηκαν από τον ντόπιο ρωμανιώτικο πληθυσμό της Άρτας, όπως συνέβη και στη γειτονική κοινότητα των Ιωαννίνων (Μπαττίνου, Ζ., 2012).

Στις αρχές του 16ου αιώνα αναφέρεται προσφυγικό κύμα από τη Νότια Ιταλία, από την Καλαβρία και την Απουλία και από τη Σαρδηνία και τη Σικελία. Οι πρόσφυγες αυτοί αποτελούσαν μια ξεχωριστή θρησκευτική κοινότητα και δημιούργησαν αυτόνομη συναγωγή, ονομαζόμενη Πουλιέζα. Ταυτοχρόνως όμως, βρισκόταν σε λειτουργία και η παλιά ιστορική συναγωγή Γκρέκα, μέλη της οποίας ήταν ελληνόφωνοι Εβραίοι. Η αντίθεση ανάμεσα σε διαφορετικά πολιτιστικά στοιχεία δημιούργησε αναπόφευκτα αντίθετες αντιλήψεις στο ηθικό και το εθμικό δίκαιο. Οι διαφωνίες και οι αντιθέσεις εκφράστηκαν με τις διαμάχες και τους συναγωγικούς κανονισμούς του 16ου και 17ου αιώνα. Τη χρονική αυτή περίοδο και στο κλίμα που αυτή δημιουργούσε, έζησε και έδρασε ο ραβίνος Βενιαμίν μπεν Ματαθίας ((Μπαττίνου, Ζ., 2012).

Ο ανταγωνισμός αυτός, πάντα στο πλαίσιο της ευγενούς άμιλλας, συνεχίστηκε για τρεις ακόμη αιώνες και είχε ως επακόλουθο την ίδρυση δύο σχολείων εβραϊκής γλώσσας. Συνάμα ιδρύθηκαν και φιλανθρωπικοί οργανισμοί. Το διάστημα αυτό οι Εβραίοι ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο τόσο μέσα στην πόλη όσο και στα γύρω χωριά. Το 1809 στην Άρτα υπήρχαν 5.000 Έλληνες, 500 Τούρκοι και 500 Εβραίοι.

Όλο αυτόν τον καιρό ο πληθυσμός της Άρτας, αν και μικτός, συμβιώνει με τρόπο αρμονικό. Στα 1816-17 η περιοχή της Άρτας πλήττεται από επιδημία πανώλης, η οποία ήταν υπαίτια για το θάνατο 3.000 κατοίκων. Όμως 300 οικογένειες κατέφυγαν, ανεξαρτήτως θρησκείας, στις Μονές Κάτω Παναγιάς, Θεοτοκίου και Βλαχέρνης, όπου τους παρείχαν φροντίδα και περίθαλψη. Επίσης, η Ελληνική Σχολή λειτούργησε στα 1830-1881 στο αγιορείτικο μετόχι των Αγίων Αναργύρων, το οποίο βρισκόταν μέσα στην εβραϊκή συνοικία. Το 1881 η περιοχή της Άρτας προσαρτήθηκε στην Ελλάδα μετά την κατάληψή της από τα ελληνικά στρατεύματα. Την εποχή εκείνη υπήρχαν στην περιοχή 8.000 κάτοικοι, εκ των οποίων 800 ήταν Εβραίοι, που είχαν ιδρύσει και μια συναγωγή. Σύμφωνα με περιγραφή σε χειρόγραφο ημερολόγιο, κατατεθειμένο στα Γενικά Αρχεία του Κράτους²¹ στις 14-9-1881 ζούσαν στην Άρτα 7.328 Χριστιανοί, 617 Εβραίοι και

45 Οθωμανοί. Όταν η πόλη απελευθερώθηκε, ο πληθυσμός της υποδέχτηκε τον βασιλιά Γεώργιο Α΄ και τον τότε πρωθυπουργό Κουμουνδούρο. Ο Γαβριηλίδης γράφει στην εφημερίδα του: «Εντός των Χριστιανών, την Άρταν οικούσι σταθερώς πλείστοι Ιουδαίοι, προθύμως και πιστώως εκπληρούντες πάσας τας υπό των νόμων πηγαζούσας δια τους πολίτας υποχρεώσεις. Εις τας συναγωγάς αυτών, διέκρινα προσευχομένους ευζώνους κομψώς και αρειμανίως φέροντας την φουστανέλλαν. Ήσαν Ιουδαίοι στρατιώται. Εκ τούτων, αλλά και προσωπικής εμπειρίας μεταγενεστέρας, καταδήλως μαρτυρείται η αγαστή σύμπνοια ήτις επεκράτει μεταξύ Χριστιανών και Εβραίων εις την Άρταν. Των τελευταίων τούτων το εμπορικόν δαιμόνιον ήτο πανθομολογούμενον» (Γκιούλης, Ρ., 1957, σελ. 32).

Οι Εβραίοι της Άρτας απέκτησαν το δικαίωμα του Έλληνα πολίτη υπό την ελληνική διοίκηση και διατήρησαν τα θρησκευτικά τους έθιμα αλλά και την οικονομική τους ανεξαρτησία.

Ωστόσο, η αλλαγή που επήλθε με την ένταξη των Εβραίων στην κοινωνία της Άρτας, δημιούργησε εμπορικό ανταγωνισμό μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών. Πολλές από τις εβραϊκές οικογένειες που μετανάστευσαν στην Αμερική, στην πραγματικότητα δεν έχασαν ποτέ την επαφή τους με την κοινότητα. Πηγές από το παρελθόν μας πληροφορούν ότι οι εβραϊκές επιχειρήσεις ήταν κυρίως καταστήματα υφασμάτων και επιχειρήσεις εισαγωγών. Στις αρχές του 20ου αιώνα η εβραϊκή κοινότητα περιελάμβανε 200 οικογένειες. Υπήρχαν τρεις εβραϊκές συνοικίες, ένα εβραϊκό σχολείο, νεκροταφείο και δύο συναγωγές. Η πιο παλιά απ' αυτές τις συναγωγές διέθετε και έναν ειδικό χώρο, ο οποίος χρησίμευε για το θρησκευτικό λουτρό των γυναικών, το λεγόμενο 'Μίκβε' (Μπαττίνου, Ζ., 2012)

Οι ραβίνοι, τρεις τον αριθμό, παράλληλα με την εκτέλεση των θρησκευτικών τους είχαν αναλάβει και τη διδασκαλία στο δημοτικό σχολείο καθώς και στα μέλη της κοινότητας. Ορισμένοι περιγράφουν τους Εβραίους της περιοχής ως εργατικό λαό. Οι άνθρωποι αυτοί εκτός από έμποροι, ήταν ιδιωτικοί υπάλληλοι, τεχνίτες, δάσκαλοι αλλά και γιατροί. Η περιοχή που αναφέρεται ως κατοικία των Εβραίων είναι κοντά στο φρούριο, το τότε κέντρο της πόλης, και ονομαζόταν Εβραϊκά. Μερικοί Ισραηλίτες έπαιρναν μέρος σε κοσμικές εκδηλώσεις και παραχώρησαν το χώρο του σχολείου ως στέγη για τους πρόσφυγες της Μ. Ασίας (Μπαττίνου, Ζ., 2012).

Αργότερα, στα 1920, η κοινότητα της Άρτας αναγνωρίστηκε από το κράτος ως νομικό πρόσωπο. Σ' αυτό διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο η παράκληση του προέδρου της κοινότητας Ιακώβ Γκανή προς την τότε κυβέρνηση Βενιζέλου, ώστε η κοινότητα της Άρτας να αποκτήσει πλήρη νομική υπόσταση. Την ίδια χρονική περίοδο το εβραϊκό σχολείο στην οδό Φιλελλήνων απέκτησε δάσκαλο της ελληνικής γλώσσας. Το 1939 η απογραφή έδειξε ότι οι Εβραίοι της Άρτας περιορίζονται στους 500. Κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής οι σχέσεις των Εβραίων με τις ιταλικές αρχές ήταν καλές και αρμονικές (Μπαττίνου, Ζ., 2012).

Αργότερα όμως, το 1944, οι Ναζί συνέλαβαν όλα σχεδόν τα μέλη της κοινότητας μετά από παράδοση στο δημαρχείο ενός καταλόγου με τα ονόματα των Ισραηλιτών. Οι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν στην Αθήνα και στη συνέχεια στο Άουσβιτς, όπου είχαν μαρτυρικό θάνατο. Από αυτούς τους Ισραηλίτες κατόρθωσαν να σωθούν μονάχα 25, ενώ 10 διέφυγαν τη σύλληψη. Οι 35 αυτοί Εβραίοι αποτέλεσαν μετά τον Πόλεμο τον πυρήνα για την ίδρυση της νέας ισραηλιτικής κοινότητας της Άρτας. Το 1946 το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο στέλνει εκπρόσωπό του τον Κανάρη Κωνσταντίνη, ο οποίος οργάνωσε μια έκθεση με σκοπό την καταγραφή των αναγκών των επιζώντων μελών. Η έκθεση αυτή περιλαμβάνει στοιχεία που μας πληροφορούν για τον πληθυσμό των Εβραίων και για την παλιά συναγωγή κοντά στο φρούριο, η οποία είχε καταστραφεί. Στην εβραϊκή κοινότητα το μόνο που είχε διατηρηθεί σε καλή κατάσταση ήταν το σχολείο, σε αντίθεση με το νεκροταφείο όπου δεν είχε σωθεί ούτε ένας τάφος. Οι κάτοικοι ήταν φτωχοί και είχαν άμεση ανάγκη βοήθειας οικονομικής, φαρμακευτικής και άλλων πραγμάτων για την καθημερινή διαβίωση.

Το μέλλον της εβραϊκής κοινότητας της Άρτας δε διαγράφηκε, όπως ίσως θα επιθυμούσαν τα μέλη της, καθώς αυτή διαλύθηκε με βασιλικό διάταγμα στις 10 Αυγούστου 1959. Αιτία της διάλυσης ήταν η παραμονή μικρού αριθμού Εβραίων εντός και εκτός του ελληνικού χώρου. Οι Εβραίοι της Άρτας σήμερα ζουν στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη ή το εξωτερικό. Παρόλα αυτά όμως έχουν πλήρη συνείδηση της καταγωγής τους και δεν τη λησμονούν. Ο Ραφαήλ Γκιούλης γράφει: *«Εις τας νέας εστίας μας πάντοτε θα ενθουμούμεθα την Άρταν και θα θεωρούμεν ταύτην ως ιδιαίτεραν μας πατρίδαν.... Φαίνεται πως το τρυφερό άρωμα των ανθών της πορτοκαλιάς την άνοιξη είναι πιο ισχυρό από τους περιορισμούς που θέτει ο χώρος και ο χρόνος»* (Γκιούλης, Ρ., 1957, σελ. 33)

Ενδιαφέρουσα, είναι η περίπτωση της ιστορίας της εβραϊκής κοινότητας της Κέρκυρας. Οι Εβραίοι της Κέρκυρας ήταν πλούσιοι, πολλοί και ισχυροί. Χρησιμοποίησαν μάλιστα πολλές φορές τη δύναμή τους, για να επηρεάσουν τις αποφάσεις των βενετσιάνικων αρχών. Να τι μας πληροφορεί για τους Εβραίους της Κέρκυρας ο Εμμ. Ροδοκανάκης: *«Μόνη η εβραϊκή συνοικία, συγκειμένη από ένα και μόνον δρόμον, τον οποίον έκλειεν εκατέρωθεν ανά μία, εις την είσοδον και την έξοδον, πύλη, απετέλει εξαίρεσιν»*. Ενώ δηλαδή οι άλλοι δρόμοι της Κέρκυρας ήταν *"ανηφορικοί, ελικοειδείς, στενοί και κακώς στρωμένοι"*, το εβραϊκό γκέτο είχε την *ιδιορρυθμία του κλειστού χώρου, «κατά το λέγειν ταξιδιωτών τινών, καθότι οι Εβραίοι είχαν κατά το πλείστον ποιάν τινά άνεσιν»* (Ροδοκανάκης, Εμμ., 1937, σελ. 104)

Στην Κέρκυρα οι Εβραίοι αποτελούσαν «το όγδοον περίπου του πληθυσμού της πόλεως, προελθόντες εξ Ιταλίας και κυρίως της Απουλίας κατά τους διωγμούς, ων υπήρξαν ο στόχος... Ήσαν διηρημένοι εις δύο ομάδας, εκάστη των οποίων είχε την συναγωγήν της και τα ήθη της». Παρά τη δύναμή τους όμως και στην Κέρκυρα *«...υπέφεραν πολλούς προπηλακισμούς»*. Όταν μάλιστα οι Γάλλοι αποβιβάστηκαν στο νησί, άρχισαν να κυνηγάνε τους Εβραίους, οι οποίοι και οχυρώθηκαν εντός των οικιών τους ή έτρεξαν να ζητήσουν καταφύγιο εντός του φρουρίου, ο κόσμος φώναζε: *«Κάτω οι Εβραίοι, κάτω τα σκυλιά!»* φωνές αναμειγμένες με τις ζητωκραυγές υπέρ των Γάλλων».

Και στην εποχή του Λασκαράτου φαίνεται πως συνεχιζόταν στην Κέρκυρα ο λαϊκός κατατρεγμός, γιατί ο μητροπολίτης Κερκύρας Αθανάσιος βρέθηκε στην ανάγκη ν' απευθύνει στο ποίμνιο του εγκύκλιο καταδικάζοντας τα αντίχριστα αισθήματα των "χαμάληδων" (των Ισραηλιτών), φοβερίζοντας να επιβάλει αυστηρότητα εκκλησιαστικά επιτίμια. Δεν είναι γνωστή η ακριβής χρονική περίοδος της εγκατάστασης των Εβραίων στην Κέρκυρα. Γνωρίζουμε ότι σε άλλες περιοχές της Ελλάδας οι Εβραίοι αριθμούνται σε χιλιάδες. Όσο όμως αφορά την Κέρκυρα γνωρίζουμε από το Ραβίνο Βενιαμίν τον εκ Τουδέλης, ότι υπήρχε σ' αυτήν κατά το 12ο αιώνα μονάχα ένας Εβραίος, ο οποίος ήταν βαφέας και ονομαζόταν Ιωσήφ. Με την πάροδο του χρόνου ο αριθμός των Εβραίων στην Κέρκυρα αυξάνει και κυρίως κατά το 13ο αιώνα, όταν η Κέρκυρα ήταν υπό την κατοχή των Ανδεγαυών βασιλέων της Νεάπολης και το 15ο αιώνα, μετά την κατάληψη της Νεάπολης από τους Γάλλους, η οποία ανάγκασε ένα σημαντικό

αριθμό Εβραίων από την Ιταλία να την εγκαταλείψουν και να μεταναστεύσουν στην Κέρκυρα. Οι Εβραίοι αυτοί ίδρυσαν συναγωγή στην Κέρκυρα, αλλά αναγκάστηκαν μετά από τουρκική πολιορκία να την εγκαταλείψουν για ένα μικρό χρονικό διάστημα (Σαλβάνος, Γ.Ι., 1930, σελ. 84).

Επιστρέφουν όμως σύντομα και επιβάλλουν την Απουλιακή διάλεκτο, η οποία έχει ως επακόλουθο την διαίρεση των Εβραίων σε Γραικούς, οι οποίοι προέρχονταν από την Βυζαντινή Αυτοκρατορία και σε Πουλιέζους, που ήταν Ιταλοί και Ισπανοί. Οι Πουλιέζοι επεδίωξαν την ένωση με την συναγωγή των Γραικών, όμως οι δεύτεροι, φοβούμενοι μη χάσουν τα προνόμιά τους, αρνήθηκαν και έτσι οι πρώτοι δημιούργησαν δική τους συναγωγή. Αρχικά οι Εβραίοι κατοικούσαν στο Καμπιέλο, αλλά η αρχιτεκτονική επέμβαση των Ενετών τους υποχρέωσε να σκορπιστούν στην πόλη και να κατοικούν μαζί με Χριστιανούς. Αργότερα διέμεναν σε συγκεκριμένη περιοχή και διαμορφώθηκε η εβραϊκή συνοικία. Από την αρχή της εγκατάστασής τους στην Κέρκυρα οι Εβραίοι απαιτούν κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προνόμια. Το γεγονός όμως αυτό προκάλεσε το μίσος των Χριστιανών, το οποίο εκφραζόταν με διωγμούς κατά των Εβραίων. Οι Εβραίοι όμως έτυχαν ιδιαίτερης προστασίας από τους Ενετούς, καθώς οι δεύτεροι αναλάμβαναν εργασίες και εμπορικές συναλλαγές ιδιαίτερα χρήσιμες για την ευημερία του νησιού.

Η στάση της ενετικής διοίκησης απέναντι στους Εβραίους χαρακτηρίζεται από τη λήψη τόσο θετικών όσο και αρνητικών μέτρων. Στα μέτρα που ευνοούσαν τους Εβραίους θα μπορούσε να συμπεριληφθεί η επιβολή της ποινής της αγχόνης, για όποιον τολμούσε να βεβηλώσει το χώρο του νεκροταφείου των Εβραίων. Το συγκεκριμένο διάταγμα περιόρισε σημαντικά πράξεις, οι οποίες προσέβαλλαν τη θρησκεία και τα ιερά των Εβραίων. Υπήρξαν όμως και διατάγματα που δεν αποκατέστησαν την ισότητα μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών, όπως ήταν το γεγονός ότι επέβαλαν στους Εβραίους να φορούν κίτρινο καπέλο ή σκούφο ή κονκάρδα, να κατοικούν όλοι μαζί στα μέρη που προορίζονταν γι' αυτούς, να κάνουν τελετές μόνο στην συναγωγή κ.ά.

Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι οι Ενετοί εξέδωσαν αυτά τα διατάγματα υπό την πίεση των Χριστιανών. Η προσφορά των Εβραίων στην Κέρκυρα είναι αναμφισβήτητη και πραγματοποιήθηκε με πολλούς τρόπους: με δανεισμό στην

πολιτεία σε περιόδους οικονομικής καχεξίας, με την παροχή βοήθειας και υπηρεσιών σε εποχές πείνας και άλλων δυσκολιών καθώς και με τη θυσία του ίδιου του εαυτού τους σε καιρούς πολέμου και πολιορκίας του νησιού από εχθρούς.

Η οργάνωση της ισραηλιτικής κοινότητας ακολουθούσε κατά την Ενετοκρατία την εξής διάρθρωση: κάθε συναγωγή είχε συνδίκους, επόπτες και επιτρόπους, διέθετε δικό της συμβούλιο, το οποίο συνερχόταν υπό την προεδρία συνδίκων για ζητήματα της συναγωγής, ενώ, όταν έπρεπε να αντιμετωπιστούν ζητήματα της κοινότητας, συνέρχονταν τα συμβούλια σε κοινή συνεδρίαση. Οι σύνδικοι εκλέγονταν κάθε χρόνο, είχαν αγορανομικά καθήκοντα, διατηρούσαν την τάξη και ήταν υποχρεωμένοι να εμφανίζονται σε όλες τις δημόσιες τελετές. Με την αντικατάσταση των Ενετών στη εξουσία επί Δημοκρατίας, οι Εβραίοι εξομοιώνονται με τους Κερκυραίους, ως προς τα πολιτικά δικαιώματα, και ο ραβίνος απολαύει των ίδιων τιμών με τους ορθόδοξους και καθολικούς ηγέτες. Η ίδια ισότητα, όσον αφορά τα πολιτικά δικαιώματα, επικρατεί και κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας των Γάλλων επί Αυτοκρατορίας, όμως η πλειοψηφία των Χριστιανών δυσκολευόταν να αποδεχτεί αυτή την ισότητα δικαιωμάτων ανάμεσα σε Χριστιανούς και Εβραίους πολίτες. Η δυσκολία αποδοχής από τους Χριστιανούς αυτής της ισότητας γίνεται αντιληπτή από το γεγονός ότι ο Κομισάριος της Αστυνομίας της Κέρκυρας αναγκάστηκε να εκδώσει διάταγμα, σύμφωνα με το οποίο τονιζόταν *«να μὴ ἤθελεν εἶναι τις, ὁ ὁποῖος νὰ τολμήσῃ νὰ συγχύσῃ εἰς κανένα τρόπον οὔτε μὲ ἔργα, οὔτε μὲ λόγια τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀσφάλειαν τῶν ἀνθρώπων ὁποῦ ὁμολογοῦν τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν»* (Βερέμης Θ., & Κωνσταντοπούλου, Φ., 2000, σελ. 410)

Η Αγγλική προστασία είχε ως αποτέλεσμα να στερούνται οι Εβραίοι των πολιτικών τους δικαιωμάτων, εφόσον η άρχουσα τάξη δεν επιθυμούσε σε καμία περίπτωση οι Ισραηλίτες να απολαύουν ίσων δικαιωμάτων με τους υπόλοιπους πολίτες. Η ανάκτηση των δικαιωμάτων τους επιτυγχάνεται μετά την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα. Η παρουσία των Ισραηλιτών στη ζωή της Κέρκυρας γίνεται ιδιαίτερα αισθητή όχι μόνο στις πολιτικές εξελίξεις αλλά και στα γράμματα και τις τέχνες, κυρίως μετά την απαλλαγή τους από την ενετική κυριαρχία. Οι Ισραηλίτες ανέδειξαν σημαντικές μορφές, οι οποίες διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο σε πολλούς τομείς της ζωής της Κέρκυρας, τόσο σε πολιτικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο.

Αξιόλογοι Ισραηλίτες μπορούν να θεωρηθούν: ο Λάζαρος δε Μόρδος, γιατρός, ο οποίος πρωτοστάτησε, μαζί με τον Καποδίστρια, στην ίδρυση του Ιατρικού Συλλόγου της Κέρκυρας και δραστηριοποιήθηκε αναλαμβάνοντας δημιουργικές πρωτοβουλίες για την οργάνωση του νέου κράτους, ο Λάζαρος Βελέλης, σπουδαίος ιστορικός, ανάμεσα στα έργα του οποίου ανήκει και η μετάφραση αποσπασμάτων από το οδοιπορικό του Βενιαμίν του εκ Τουδέλης. Στην προσφορά των Ισραηλιτών στην πνευματική ζωή της Κέρκυρας συμπεριλαμβάνονται και τα «Ισραηλιτικά Χρονικά, έφημερίς ήθικο-πολιτική έκδομένη ἄπαξ του μηνός», όπου στο 10ο τεύχος της εφημερίδας του δευτέρου έτους υπάρχει παράρτημα έξι σελίδων, στις οποίες αναγγέλλεται η αποδοχή του στέμματος της Ελλάδας από τον πρίγκιπα Γεώργιο της Δανίας. Κάτω από τον τίτλο της εφημερίδας γράφεται με κεφαλαία γράμματα και εντός στεφάνου «Ζήτω ὁ Γεώργιος ὁ Α΄, Ζήτω ἡ Ἐνωσις» (Βερέμης Θ., & Κωνσταντοπούλου, Φ., 2000, σελ. 410).

Η αναγραφή αυτή έχει σημασία, καθώς οι Εβραίοι της Κέρκυρας είχαν ταχθεί υπέρ των άλλων Επτανησίων στον αγώνα για την Ένωση, επειδή είχαν την πεποίθηση ότι με αυτόν τον τρόπο θα είχαν τη δυνατότητα να ανακτήσουν τα πολιτικά δικαιώματα, τα οποία τους είχε αφαιρέσει η Αγγλική προστασία. Η πεποίθηση αυτή των Ισραηλιτών επιβεβαιώθηκε, καθώς με την Ένωση της Επτανήσου οι Εβραίοι, όχι μόνο της Κέρκυρας αλλά και των άλλων νησιών, απέκτησαν και πάλι τα πολιτικά τους δικαιώματα, ανάμεσα στα οποία συμπεριλαμβάνεται η ενεργός συμμετοχή τους στα κοινά, η εκλογή τους ως δημοτικών συμβούλων και η ανάμιξη τους τόσο στην κοινωνική και δημόσια όσο και στην οικονομική ζωή του τόπου. Αυτό, όπως ήταν φυσικό, δεν ευχαριστούσε ιδιαίτερα κάποιους Χριστιανούς, οι οποίοι υποκινούμενοι τις περισσότερες φορές από τις θρησκευτικές τους προκαταλήψεις, αρνούσαν να αποδεχτούν την ένταξη και την ενεργό συμμετοχή των Εβραίων στις εμπορικές συναλλαγές και την οικονομία γενικότερα (Μαργαρίτης, Γ., 2005, σελ. 46)

Αρχίζει λοιπόν να αναπτύσσεται με την πάροδο του χρόνου μια εμφανής αντίθεση μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών, την οποία υποδαυλίζουν και πολιτικοί παράγοντες, που έμμεσα διεκδικούν με αυτόν τον τρόπο τις ψήφους των Εβραίων. Η αφομοίωση των Εβραίων στους Έλληνες της Κέρκυρας ήταν μια υπόθεση που απαιτούσε χρόνο και αντιμετώπιζε προβλήματα. Ο απλός λαός ήταν επηρεασμένος

από προλήψεις, οι οποίες τον οδηγούσαν σε διώξεις και περιφρόνηση κατά των Εβραίων, οι οποίοι απέκτησαν πλήρη δικαιώματα μετά την ένωση των Επτανήσων. Δεν ήταν επομένως εύκολο, οι Εβραίοι να ξεχάσουν τα όσα πέρασαν και όσα υποχρεώθηκαν να υποστούν μέχρι την υπογραφή της Ένωσης, ώστε να επιτευχθεί η πλήρης συγχώνευσή τους με τους Χριστιανούς. Οι Χριστιανοί θεωρούν τους Εβραίους αρνητικούς ως προς την επίτευξη αυτής της συγχώνευσης, ξεκινώντας από το γεγονός ότι δεν εγγράφουν τα παιδιά τους σε ελληνικά σχολεία (Μαργαρίτης, Γ., 2005, σελ. 46).

Η θέση όμως αυτή δε στηρίζεται στην αλήθεια, καθώς η δυνατότητα των Εβραίων να μορφώσουν τα παιδιά τους ήταν πολύ περιορισμένη και τις περισσότερες φορές είχαν τη δυνατότητα να τους προσφέρουν μονάχα θρησκευτική ανατροφή. Η επίθεση των Κερκυραίων κατά των Εβραίων είχε αίτια θρησκευτικά, πολιτικά και οικονομικά, παρά το γεγονός ότι οι πολιτικοί παράγοντες, κυρίως της Κέρκυρας, προσπάθησαν να τα αποδώσουν μονάχα στα πρώτα. Πολλοί όμως ήταν αυτοί που απέδιδαν την οικονομική κρίση της Κέρκυρας στους Εβραίους εμπόρους, οι οποίοι σχεδόν μονοπωλούσαν μεγάλο μέρος των εισαγωγών και των εξαγωγών της Κέρκυρας.

Επίσης η ανάμιξη των πολιτικών πραγμάτων σ' αυτή τη διαμάχη ήταν εμφανής και καταλυτική, καθώς πολλά κόμματα διεκδικούσαν τις ψήφους των Ισραηλιτών και όταν κατάφερναν να τις προσεταιριστούν, στρέφονταν εναντίον τους. Αυτά αποτελούν αποδείξεις ότι τελικά τη διαμάχη δεν εξέθρεψαν μόνο θρησκευτικοί λόγοι αλλά εξίσου πολιτικοί και οικονομικοί, προκαλώντας έναν βαθύ διχασμό μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών (Μαργαρίτης, Γ., 2005, σελ. 46).

Τα 'Εβραϊκά' του 1891 ανάγκασαν ένα μεγάλο μέρος των Ισραηλιτών να εκπατριστούν σε περιοχές εκτός του ελληνικού χώρου, όπως στην Αίγυπτο, στην Τεργέστη, στη Βόρεια Ιταλία. Η μετανάστευση αυτή αποτέλεσε ένα σοβαρό πλήγμα τόσο για την Κέρκυρα όσο και την Ισραηλιτική κοινότητα, καθώς αυτοί που εγκατέλειψαν το νησί ήταν τα δυναμικότερα στοιχεία και οι πιο ευκατάστατοι, οι πολιτικοί και εμπορικοί παράγοντες, έχοντας ως επακόλουθο την αποδυνάμωση του νησιού. Ο περιορισμός του αριθμού των Εβραίων είχε και άλλο αντίκτυπο. Οι Ισραηλίτες ήταν χωρισμένοι σε δύο κοινότητες, των οποίων τον προϋπολογισμό κάλυπταν οι εισφορές εκείνων που ανήκαν στις κοινότητες και οι φόροι των

πλουσίων. Με την μετανάστευση αυτών το οικονομικό πρόβλημα, που καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι κοινότητες, ήταν αρκετά μεγάλο και σοβαρό για την ύπαρξή τους. Για την αντιμετώπιση αυτής της οικονομικής δυσχέρειας κινητοποιήθηκε ένας από τους επιφανέστερους Ισραηλίτες της Κέρκυρας, ο Γιακώβ Μουστάκης, ο οποίος κατόρθωσε να αγοράσει από τους πλούσιους Εβραίους, που εγκατέλειπαν την περιοχή, ακίνητη περιουσία σε πολύ χαμηλότερη τιμή συγκριτικά με την αξία τους. Το επίτευγμα αυτό ήταν κέρδος για τις κοινότητες, που απέκτησαν κάποια οικονομική ευχέρεια για να καλύψουν τις ανάγκες τους. Μετά την έξοδο των Ισραηλιτών δε σημειώθηκαν συγκρούσεις στην Κέρκυρα μέχρι το 1940. Αυτό δεν οφειλόταν στην εξάλειψη των θρησκευτικών προκαταλήψεων αλλά στην ανάγκη οικονομικής και κοινωνικής συνεργασίας (Μαργαρίτης, Γ., 2005, σελ. 46).

Οι Ισραηλίτες άλλωστε δεν αποποιήθηκαν ποτέ τις υποχρεώσεις τους και ήταν πάντα έτοιμοι να αυτοθυσιαστούν, προκειμένου να υποστηρίξουν την πατρίδα τους. Η συμμετοχή τους στους Πολέμους 1912-1922 και στον ελληνοϊταλικό Πόλεμο 1940-41 υπήρξε αξιόλογη και αξιοσημείωτη. Η Ισραηλιτική κοινότητα έχασε τη δύναμη που είχε πριν το 1891, όμως οι Ισραηλίτες δεν έπαψαν να παίζουν αρκετά σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή της Κέρκυρας. Οι εμπορικές τους ασχολίες διευρύνονταν με την ίδρυση βιοτεχνιών αξιόλογου μεγέθους που ήταν ξακουστές για την ποιότητα της παραγωγής τους και τις εξαγωγές τους. Οι Εβραίοι της Κέρκυρας αρχίζουν ακόμα να συμμετέχουν περισσότερο ενεργά στο πολιτικό χώρο, παίρνοντας το αξίωμα ακόμα και του Δημάρχου (Μαργαρίτης, Γ., 2005, σελ. 46)

Η απουσία των Ισραηλιτών από τα επαγγέλματα στα οποία είχαν διαπρέψει έγινε ιδιαίτερα αισθητή μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο καθώς ο πληθυσμός των Εβραίων αφανίστηκε στα κρεματόρια του Άουσβιτς. Ύστερα από αυτήν την ατμόσφαιρα ηρεμίας και συνεργασίας μεταξύ Εβραίων και Κερκυραίων, οι διεθνείς συγκυρίες δεν ήταν καθόλου ευνοϊκές για τους Ισραηλίτες, όχι μόνο της Κέρκυρας αλλά όλου του κόσμου γενικότερα. Πρόκειται για την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του Ιουνίου 1944. «Για την σύλληψη και τη μεταφορά των Ισραηλιτών της Κέρκυρας στα στρατόπεδα θανάτου της ναζιστικής Γερμανίας υπάρχουν τρεις πηγές: Τα γερμανικά αρχεία, οι γραπτές κερκυραϊκές μαρτυρίες και οι αφηγήσεις των διασωθέντων. Η αντικειμενική αξιοποίηση του υλικού αυτού μας δίνει το αυθεντικό χρονικό της δραματικής αυτής σελίδας της νεώτερης ιστορίας».

Με την είσοδο των Γερμανών στην περιοχή της Κέρκυρας, καταγράφηκαν όλοι οι Εβραίοι της Κέρκυρας και το Μάρτιο του 1944 δόθηκε εντολή να παρουσιάζονται καθημερινά στις αστυνομικές υπηρεσίες. Το ζήτημα ανέλαβε ο λοχαγός των Ες- Ες Μπούγκερ, ο οποίος επισκεπτόταν συνεχώς το νησί και είχε διασυνδέσεις με γερμανομαθή μέλη της Εβραϊκής κοινότητας, τα οποία κάθε τόσο απειλούσε ή καθυσύχαινε αναλόγως με τις εισπράξεις του. Γι' αυτό και οι Εβραίοι της Κέρκυρας δεν είχαν τη δυνατότητα να σωθούν. Το πρωί της 9ης Ιουνίου 1944 όλοι οι Εβραίοι της Κέρκυρας ήταν συγκεντρωμένοι στην Κάτω Πλατεία, φρουρούμενοι από άνδρες των Ες- Ες και την ελληνική αστυνομία. Από κει μεταφέρθηκαν στο Παλιό Φρούριο, όπου και τους τοποθέτησαν σε Αγγλικούς στρατώνες(Μαργαρίτης, Γ., 2005, σελ. 73).

Την ίδια μέρα ο Γερμανός φρούραρχος ανακοινώνει στο Δήμαρχο, το Νομάρχη και το διευθυντή της Αστυνομίας, τη σύλληψη των Εβραίων και τη μελλοντική μεταφορά τους στη Γερμανία. Ο Δήμαρχος, ο Νομάρχης και ο Διευθυντής της Αστυνομίας καλούνται να διαδώσουν ευρέως στον κερκυραϊκό λαό την ύπαρξη μιας ανακοίνωσης, η οποία είχε τις υπογραφές τους. Σύμφωνα με αυτό το έγγραφο ανακοινώνεται στο λαό της Κέρκυρας ότι οι Ισραηλίτες της Κέρκυρας, όπως και της υπόλοιπης Ελλάδας, θα μεταφερθούν στη Γερμανία, με σκοπό την εκτέλεση εργασίας. Η λήψη αυτού του μέτρου θα έχει ευνοϊκές συνέπειες για το νησί. Μετά την απομάκρυνση των ισραηλιτών το εμπόριο θα βρισκόταν στα χέρια των γηγενών, τους καρπούς της κερκυραϊκής γης θα απολάμβαναν μόνο οι Κερκυραίοι και γενικότερα η οικονομική κατάσταση του νησιού θα ωφελούσε τους ντόπιους. Και αυτό γιατί η Ισραηλιτική περιουσία θα περιερχόταν στο ελληνικό κράτος και θα τη διαχειρίζονταν η Νομαρχία. Όποιος σφετεριζόταν την περιουσία αυτή θα θεωρούνταν εχθρός του λαού και θα τιμωρούνταν με την ποινή του θανάτου, όπως με την ποινή θανάτου θα τιμωρούνταν και όποιος επιχειρούσε να αποκρύψει κινητή ή ακίνητη περιουσία που άνηκε σε Εβραίους. Όσοι Εβραίοι δεν είχαν παρουσιαστεί την 9 η Ιουνίου 1944, όφειλαν να το κάνουν μέχρι και την 20η ώρα της ίδιας ημέρας, διαφορετικά θα τουφεκίζονταν, όπως θα τουφεκίζονταν και όποιος προσπαθούσε να κρύψει Εβραίους. Το περιεχόμενο της ανακοίνωσης προδίδει το σκοπό των Γερμανών να δημιουργήσει στους Κερκυραίους την εντύπωση, πως η αποχώρηση των Εβραίων θα ευνοούσε τους κατοίκους του νησιού οικονομικά. Εν τω μεταξύ οι ισραηλίτες που είχαν συγκεντρωθεί στο Παλιό

Φρούριο, ανάμεσά τους και ο Αρχираβίνος Ιακώβ Νεχαμά, υπέστησαν πολλές ταπεινώσεις και εξευτελισμούς. Από το Παλιό Φρούριο μεταφέρθηκαν στην Ηγουμενίτσα και από κει στην Αθήνα, όπου και τους έκλεισαν στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου. Στις 20 Ιουνίου είχε ολοκληρωθεί η συγκέντρωση των Ισραηλιτών της Κέρκυρας στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου. Το βράδυ εκείνο τους τοποθέτησαν σε φορτηγά και μετά από 7 ημέρες ταξιδιού έφτασαν στο Άουσβιτς, όπου τους οδήγησαν στα κρεματόρια και τους θυσίασαν στο βωμό του ναζισμού. Μερικές δεκάδες εκτελέστηκαν και μονάχα 200 νέοι κρίθηκαν ικανοί να εργαστούν, αλλά και αυτοί υπέκυψαν στις άθλιες συνθήκες εργασίες, τις κακουχίες και τις φρικτές συνθήκες διαβίωσης. Αυτοί που κατόρθωσαν να βγουν ζωντανοί από το Άουσβιτς ήταν μονάχα 100. Τελικά η εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας είχε αποδεκατιστεί (Μαργαρίτης, Γ., 2005, σελ. 78).

Η Ελλάδα υπήρξε μία από τις χώρες που ο εβραϊκός πληθυσμός της αφανίστηκε σχεδόν ολοκληρωτικά κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς το 87% των ελλήνων Ισραηλιτών χάθηκε στα γερμανικά στρατόπεδα. Η κοινότητα της Κέρκυρας υπέστη μείωση κατά 91%. Ο αριθμός των Εβραίων που θανατώθηκαν θα ήταν ακόμα μεγαλύτερος αν ο λαός της Κέρκυρας δεν είχε επιχειρήσει να φυγαδεύσει, με δικό του κίνδυνο, Εβραίους κάτοικους της περιοχής. Έτσι στο τέλος του πολέμου η Ισραηλιτική κοινότητα της Κέρκυρας περιελάμβανε μονάχα 187 μέλη, από τα οποία παρέμειναν μόνο 120, καθώς οι υπόλοιποι μετανάστευσαν στο Ισραήλ. Σήμερα, την Κοινότητα αποτελούν 70 μέλη (Μαργαρίτης, Γ., 2005, σελ. 46).

3ο Κεφάλαιο: Κοινότητες των Εβραίων της Θεσσαλίας και τα σχολεία της Israelite Alliance Universelle

3.1 Η ίδρυση και η οργάνωση της Alliance Israelite Universelle

Η συγκεκριμένη οργάνωση πρέπει να επισημανθεί πως έχει την έδρα της εδώ και περίπου ενάμιση αιώνα (από τα μέσα σχεδόν του 19ου αιώνα) στο Παρίσι (Gilman, D.C., Thurston, H. T.; Colby, F. M., 1905, σελ. 20). Ιδρύθηκε το 1860 από τον Γαλλοεβραίο δικηγόρο και πολιτικό Adolphe Cremieux (1796-1880). Σκοπός της οργάνωσης αυτής ως σήμερα είναι η προσπάθεια για την υπεράσπιση και προώθηση των συμφερόντων και δικαιωμάτων των Εβραίων απανταχού της γης. Ο ίδιος ο ιδρυτής της οργάνωσης προερχόταν από επιφανή και πλούσια οικογένεια Εβραίων της πόλης Νιμ και μετά το 1830 είχε έρθει στο Παρίσι, προκειμένου να προωθήσει ένα πλαίσιο φιλελεύθερων ιδεών και απόψεων. Μάλιστα, σύντομα κατόρθωσε να αποκτήσει ένα ευρύ κύκλο επαφών με σημαντικά άτομα της εποχής εκείνης.

Όπως σημειώθηκε ήδη, υπήρξε ιδρυτής της Alliance Israelite Universelle και χρημάτισε πρόεδρος της για 4 χρόνια, ενώ το 1866 είχε βρεθεί στην Αγία Πετρούπολη στη Ρωσία, προκειμένου να υπερασπιστεί τους Εβραίους του Σαρατόφ που είχαν κατηγορηθεί άδικα. Η συγκεκριμένη οργάνωση είχε ιδρυθεί αρχικά με γνώμονα κυρίως να προωθήσει τα συμφέροντα και τα δικαιώματα των Εβραίων της Μέσης Ανατολής, ιδιαίτερα σε ζητήματα, που αφορούσαν τη μόρφωσή τους. Το πρώτο σχολείο της οργάνωσης ξεκίνησε τη λειτουργία του στο Τετουάν του Μαρόκου το 1862 (Gilman, D.C., Thurston, H. T.; Colby, F. M., 1905, σελ. 25).

Τα αρχικά μέλη της οργάνωσης ήταν καθαρώς εβραϊκής καταγωγής, αλλά στην πορεία είναι χαρακτηριστικό, πως είχαν ενταχθεί σε αυτήν και πολλοί χριστιανοί που διαχρονικά υπήρξαν ένθερμοι θιασώτες και υπερασπιστές των δικαιωμάτων των Εβραίων τόσο στη Γαλλία όσο και στον υπόλοιπο κόσμο. Στα πλαίσια των καθηκόντων και σκοπών της οργάνωσης, συμπεριλαμβάνονταν ανέκαθεν παράμετροι, όπως η προστασία των Εβραίων από διώξεις, άδικους τρόπους εφαρμογής της νομοθεσίας στη Γαλλία και σε άλλες χώρες και παράλληλα και η προσπάθεια για την προώθηση εν γένει της εβραϊκής χειραφέτησης, που θα γινόταν κατά κύριο λόγο μέσα από το χώρο της Εκπαίδευσης (Gilman, D.C., Thurston, H. T.; Colby, F. M., 1905, σελ. 34).

Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι ένας βασικός λόγος για την ίδρυση της οργάνωσης, είχε υπάρξει ο διωγμός που είχε υποστεί η τοπική εβραϊκή κοινότητα της Δαμασκού το 1840. Τότε είχε εξαφανιστεί στην πρωτεύουσα της Συρίας ένας Ιταλός Ρωμαιοκαθολικός μοναχός μαζί με τον Μουσουλμάνο υπηρέτη του. Η εξαφάνιση εκείνη είχε δώσει στο τοπικό τάγμα μοναχών της πόλης την ευκαιρία να κατηγορήσουν ανοιχτά τους Εβραίους και την τοπική κοινότητά τους για αυτήν την εξαφάνιση. Οι Εβραίοι συγκεκριμένα κατηγορήθηκαν πως είχαν δολοφονήσει τον Ιταλό μοναχό και τον υπηρέτη του. Οι δύο τελευταίοι φαίνεται πως είχαν δολοφονηθεί όντας αναμειγμένοι σε κάποια παράνομη οικονομική δραστηριότητα και τα ίχνη τους δεν βρέθηκαν ποτέ. Η συμμετοχή των Εβραίων της Δαμασκού από την άλλη μεριά ωστόσο, δεν είχε αποδειχθεί ποτέ (Gilman, D.C., Thurston, H. T.; Colby, F. M., 1905, σελ. 30)

Εντούτοις όμως, μέσω του Γάλλου προξένου στην περιοχή (εκείνη την περίοδο η Συρία ήταν τμήμα του κράτους του Μωχάμετ Άλι με κέντρο την Αίγυπτο, αλλά στην ουσία αποτελούσε πλέον ανεπίσημα γαλλικό προτεκτοράτο) προωθήθηκε η απόδοση ευθυνών και κατηγοριών στους Εβραίους. Θα πρέπει να σημειωθεί, πως εκείνη την περίοδο, τόσο οι Χριστιανοί όσο και οι Εβραίοι της Δαμασκού επιζητούσαν την εύνοια της μουσουλμανικής πλειοψηφίας. Οι λόγοι ήταν συνυφασμένοι ξεκάθαρα με την προσπάθεια του ποιος θα αποκτούσε τη μερίδα του λέοντος στην περιοχή, ως προς τις οικονομικές δραστηριότητες και το εμπόριο (Gilman, D.C., Thurston, H. T.; Colby, F. M., 1905, σελ. 30)

Ο τοπικός πασάς της Δαμασκού εν τω μεταξύ, σύντομα συντάχθηκε με τους Γάλλους και με το αίτημα των χριστιανών της πόλης, να πέσει η ευθύνη ολοκληρωτικά πάνω στους Εβραίους. Το σκεπτικό του ήταν πως εκείνη την περίοδο άλλωστε, ο Μωχάμετ Άλι της Αιγύπτου είχε στενές σχέσεις σε οικονομικό και διπλωματικό επίπεδο με τους Ευρωπαίους και υπό αυτό το πρίσμα, θέλησε κι εκείνος να δείξει την εύνοια και συμπάθειά του προς τους Δυτικούς. Εν τω μεταξύ, σε μεγάλο βαθμό οι κατηγορίες εις βάρος των Εβραίων είχαν προέλθει από το τοπικό τάγμα των Καπουτσίνων Μοναχών, στους οποίους ανήκε ο εξαφανισμένος μοναχός. Η σύνταξη των Μουσουλμάνων από την άλλη μεριά με τους Χριστιανούς, ως προς αυτήν την ιστορία, δεν ήταν δύσκολο να γίνει, δεδομένου, ότι ένα εκ των δύο θυμάτων, ο υπηρέτης του Καπουτσίνου μοναχού με άλλα λόγια, ήταν Μουσουλμάνος. Η κατηγορία εν τω μεταξύ, των χριστιανών μοναχών ήταν το

ότι ο εξαφανισμένος ηγούμενός τους και ο υπηρέτης του, είχαν χρησιμοποιηθεί για τελετή αίματος από τους Εβραίους (Jonathan, F., 2004, σελ. 195).

Πρώτα υπήρξε μια υποτιθέμενη παραδοχή εκ μέρους κάποιου Εβραίου κουρέα, πως η κοινότητα των Ιουδαίων ήταν πίσω από αυτήν την εξαφάνιση και αμέσως ακολούθησαν οι συλλήψεις επιφανών μελών της κοινότητας της Δαμασκού. Αυτά τα άτομα υπέστησαν βασανιστήρια και τελικά αποσπάστηκαν με τη χρήση βίας ομολογίες, ενώ λέγεται παράλληλα πως ορισμένοι εξ αυτών εξαγοράστηκαν με χρυσάφι. Οι υποτιθέμενες αυτές ομολογίες, που ξεκάθαρα φυσικά ήταν προϊόν βασανιστηρίων, είχαν ως αποτέλεσμα να ξεκινήσεις διώξεις και πογκρόμ εναντίον της εβραϊκής συνοικίας, που είχαν ως αποτέλεσμα πλήθος βιαιοπραγιών, αρκετούς θανάτους και λεηλασίες εβραϊκών περιουσιών. Μάλιστα μια συναγωγή της Δαμασκού καταστράφηκε ολοσχερώς (Jonathan, F., 2004, σελ. 195).

Η υπόθεση της Δαμασκού, θα μπορούσε να πει κάποιος πως είχε αποτελέσει μάλλον μια εξαίρεση αναφορικά με τη θέση των Εβραίων στη μουσουλμανική Μέση Ανατολή εκείνης της περιόδου και σε περιοχές, όπως η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι σχέσεις Εβραίων - Μουσουλμάνων είχαν υπάρξει σε γενικές γραμμές αρκετά καλές κατά την εν λόγω περίοδο και είναι ενδεικτικό πως οι μεγάλες και βίαιες συγκρούσεις στην πραγματικότητα αφορούσαν χριστιανούς και μουσουλμάνους ή αντίστοιχα χριστιανούς εναντίον Δρούζων.

Εν τω μεταξύ, η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στην περιοχή της Δαμασκού, με αφορμή τις διώξεις και τα πογκρόμ κατά της τοπικής εβραϊκής κοινότητας, συνέβαλε στο να δραστηριοποιηθούν εβραϊκές κοινότητες ανά τον κόσμο. Μεταξύ αυτών άλλωστε ήταν και ο προαναφερόμενος Adolphe Cremieux που χρόνια αργότερα θα ίδρυε την Alliance Israelite Universelle (Jonathan, F., 2004, σελ. 195).

3.2 Η περίπτωση της εβραϊκής κοινότητας της Λάρισας και το σχολείο της Alliance Israelite Universelle

Πολλοί από τους πρώτους χριστιανούς της Λάρισας ισχυρίζονταν ότι ήταν απόγονοι Εβραίων που προσηλυτίστηκαν στο χριστιανισμό από τον Απόστολο Παύλο, και αυτό αποτελεί ίσως ένδειξη για την ύπαρξη μιας αρχαϊκής εβραϊκής κοινότητας στην πόλη. Σύμφωνα με ορισμένα στοιχεία, κατά το 13ο αιώνα οι Εβραίοι της Λάρισας ήταν Ρωμανιώτες και είχαν στενούς δεσμούς με τις κοινότητες των Ιωαννίνων και της Θεσσαλονίκης. Στις αρχές του 16ου αιώνα εγκαταστάθηκαν στην πόλη τόσοι πολλοί Σεφαραδίτες από την Ισπανία, ώστε τα ισπανικά αντικατέστησαν τα ελληνικά ως κοινή γλώσσα των Εβραίων, παρ' όλο που διατηρήθηκε μια ρωμανιώτικη συναγωγή δίπλα σε πολλές Σεφαρδικές. Η πόλη έχαιρε μεγάλης εκτιμήσεως μεταξύ των Εβραίων, που τη χαρακτήριζαν «Madre di Israel», «Μητέρα του Ισραήλ» (Εσδρας, Μ., 2000, σελ. 19).

Συγκεκριμένα, την εβραϊκή παρουσία στη Λάρισα αποδεικνύει η αποκάλυψη ευρημάτων με εβραϊκά σύμβολα, όπως ένας ενεπίγραφος κιονίσκος, που βρέθηκε σε ανασκαφές στην κεντρική πλατεία της πόλης. Πάνω του, είναι χαραγμένη η ελληνική επιγραφή: «ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΤΟΥ» με το πανάρχαιο εβραϊκό σύμβολο στο πάνω μέρος της, την επτάφωτη λυχνία ή MENOPA, όπως λέγεται στα εβραϊκά. Το εύρημα αυτό, που χρονολογείται στον 1ο μ.Χ. αιώνα, βρίσκεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Λάρισας (Εσδρας, Μ., 2000, σελ. 19).

Η Ισραηλίτικη Κοινότητα Λάρισας, είναι η πιο μεγάλη εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλίας και η τρίτη της Ελλάδας. Ο Λαρισαίος ιστορικός Επαμεινώνδας Φαρμακίδης, στο βιβλίο του «Η ΛΑΡΙΣΑ», γράφει ότι στην πόλη υπήρχε τον 7ο μ.Χ. αιώνα εβραϊκή κοινότητα και τρεις συναγωγές. Τρεις επίσης συναγωγές με Ιουδαϊκή κοινότητα αναφέρει και ο Ιουδαίος περιηγητής Βενιαμίν από την Τουδέλα, στην επίσκεψή του στη Λάρισα το 1173, καθώς και ο σύγχρονός του, Άραβας χρονικογράφος και γεωγράφος Εντερσή. Άλλοι ιστορικοί συγγραφείς που αναφέρονται στους Εβραίους της Λάρισας είναι οι: Γκουστάβ Χέρτσμπεργκ, Παπαρηγόπουλος, Γιαννόπουλος, Αργ. Φιλιππίδης, Οικονόμου, Λεονάρδος, Αραβαντινός, ο Λαρισαίος Βάσος Καλογιάννης και άλλοι (Εσδρας, Μ., 2000, σελ. 49).

Στα τέλη του 14ου και στις αρχές του 15ου αιώνα, την εβραϊκή κοινότητα της Λάρισας συγκροτούσαν ελληνόφωνοι Εβραίοι, οι «Ρωμανιώτες». Η κοινότητα δέχτηκε αργότερα Εβραίους από την Ουγγαρία, την Πολωνία, (τους «Εσκεναζίμ»), ενώ μεγάλωσε σε πληθυσμό και πήρε την τελική της διαμόρφωση τον 16ο αιώνα με την άφιξη σ' αυτή, των Εβραίων από την Ισπανία, μετά το μεγάλο διωγμό που εξαπέλυσαν εναντίον τους, το 1492, οι καθολικοί βασιλείς Φερδινάνδος και Ισαβέλλα. Διακόσιοι πενήντα χιλιάδες Εβραίοι, εγκατέλειψαν τότε την Ισπανία, και εγκαταστάθηκαν τόσο σε διάφορες χώρες της Μεσογείου όσο και στην Ελλάδα. Ένας σημαντικός αριθμός εγκαταστάθηκε στη Λάρισα, γεγονός, που έδωσε ανάσα ζωής στην εβραϊκή κοινότητα (Εσδρας, Μ., 2000, σελ. 49).

Οι Ισπανοεβραίοι ή «Σεφαραντίμ», όπως ονομάζονταν (από τη λέξη Σεφارانτ, που στα εβραϊκά σημαίνει Ισπανία), ήταν, στην πλειονότητά τους γιατροί, φαρμακοποιοί, φιλόσοφοι και έμπειροι βιοτέχνες. Επιπλέον ήταν εφοδιασμένοι και με ένα άλλο υπολογίσιμο προσόν: τη γλωσσομάθεια. Έτσι κατάφεραν να επιδράσουν, θετικά, στην οικονομική, επαγγελματική και επιστημονική ζωή της πόλης. Μέσα σε λίγα χρόνια, οι πολυπληθείς, Ισπανοεβραίοι μετάγγισαν στο σύνολο του εβραϊκού πληθυσμού της Λάρισας, τα ήθη και έθιμά τους, τη θρησκευτική παράδοση και κουλτούρα και φυσικά τη γλώσσα τους τη «Λαντίνο» (Ισπανοεβραϊκή), που διασώζεται σχεδόν μέχρι σήμερα (Εσδρας, Μ., 2000, σελ. 52).

Η εβραϊκή κοινότητα της Λάρισας γνώρισε μεγάλη ακμή κατά τους 17ο αι., 18ο αι. και 19ο αι., σύμφωνα με εντυπώσεις περιηγητών της εποχής, στη Λάρισα, υπήρχε σπουδαία εβραϊκή οικονομική άνθηση και επιστημονική ανάπτυξη. Η πρόοδος της, ανακόπηκε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Εβραίοι και Χριστιανοί καταπιέστηκαν πολύ από τους Τούρκους. Οι λεηλασίες και οι εμπρησμοί σπιτιών και καταστημάτων, οι κάθε είδους ταπεινώσεις, η στέρηση της προσωπικής τους ελευθερίας, η αρπαγή της περιουσίας τους, οδήγησαν πολλούς στην απόλυτη φτώχεια, ακόμα και στο θάνατο. Μερικοί αναγκάστηκαν να μετακομίσουν σε άλλες πόλεις, λιγότερο εχθρικές. Πολλοί όμως ήταν και εκείνοι που παρέμειναν, ελπίζοντας σε καλύτερες μέρες. Παράλληλα, την ίδια περίοδο της Τουρκοκρατίας, διακρίθηκαν, για το φιλανθρωπικό τους έργο και για την πνευματική τους καλλιέργεια, πλούσιοι Εβραίοι, στους οποίους η Οθωμανική Διοίκηση απένειμε τον τιμητικό τίτλο του «Τσελεμπή». Ο ρόλος των «Τσελεμπή», υπήρξε

καθοριστικός, όχι μόνο για το εβραϊκό στοιχείο, αλλά και για τη ζωή, την εξέλιξη και την ιστορία της πόλης της Λάρισας και ολόκληρης της περιοχής (Εσδρας, Μ., 2000, σελ. 69).

Η εβραϊκή κοινότητα της Λάρισας, μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας (31 Αυγούστου 1881) ανασυντάχθηκε και σύντομα ξαναβρήκε την παλιά της αίγλη και ζωτικότητα. Εκείνη την εποχή, σύμφωνα με στοιχεία της απογραφής του πληθυσμού της Θεσσαλίας το 1881, από τους 13.000 κατοίκους, οι 2.200 ήταν Εβραίοι. Μιλούσαν ελληνικά και τουρκικά, αλλά μεταξύ τους, ως μητρική γλώσσα, χρησιμοποιούσαν τα ισπανικά (Ροζάνης Στ., 1995, σελ. 147).

Οι Εβραίοι της Λάρισας, συνετέλεσαν στην οικονομική της ανάπτυξη, καθώς ασχολήθηκαν με ένα ευρύ φάσμα επαγγελμάτων. Τα επαγγέλματα που άσκησαν ήταν ποικίλα και συμβατά με τις ανάγκες της κάθε εποχής. Μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, και λίγο μετά από αυτόν, ήταν, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, μικροβιοτέχνες (καπελάδες, υποδηματοποιοί, νηματουργοί), τεχνίτες (φανοποιοί, μαραγκοί, σκουπάδες), έμποροι, εργάτες, αχθοφόροι, αμαξάδες, μοδίστρες, μπακάληδες, μανάβηδες κ.λπ. Υπήρχαν επίσης και λίγοι επιστήμονες, όπως γιατροί, φαρμακοποιοί, καθώς και δημόσιοι υπάλληλοι και μόνιμοι αξιωματικοί του ελληνικού στρατού. Σήμερα βέβαια πολλά από τα επαγγέλματα αυτά δεν υπάρχουν πια, οι περισσότεροι είναι μεγαλέμποροι, επαγγελματίες, επιστήμονες (Ροζάνης Στ., 1995, σελ. 155).

Στη Λάρισα έχουν αναδειχθεί, σε διάφορες χρονικές στιγμές, εβραϊκές προσωπικότητες, που η συμβολή τους υπήρξε ουσιαστική, στην κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική, αλλά και πολιτική ζωή της πόλης. Κάποιες από τις δραστηριότητες τους, περιλαμβάνουν τη ενεργή συμμετοχή στην πολιτική ζωή του τόπου (εκλογή σε βουλευτικό αξίωμα), τη θεσμική εκπροσώπηση σε επαγγελματικούς φορείς όπως στο Επιμελητήριο Λάρισας, τον Εμπορικό Σύλλογο Λάρισας, το Σύλλογο Λογιστών Λάρισας, τη συμμετοχή σε πολιτιστικούς και ανθρωπιστικούς συλλόγους. Επιπλέον, κάποια μέλη της εβραϊκής κοινότητας, διακρίνονται για το συγγραφικό και λογοτεχνικό τους έργο και άλλα, για τη φιλανθρωπία τους και τις ευεργεσίες τους (Ροζάνης Στ., 1995, σελ. 160).

Οι Εβραίοι της Λάρισας κληρονόμησαν παροιμίες και τραγούδια που είναι γραμμένα, και τα δύο, στη Λαντίνο. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε

ότι η Λαντίνο είναι η Ισπανοεβραϊκή γλώσσα, γνωστή επίσης ως Λαδίνο (λαντίνο: djudeo-espanyol, εβραϊκά: יִיִדִישׁ-לֵאָוֵנֵאָ) και αποτελεί ποικιλία της ισπανικής (καστιλιάνικης), η οποία ομιλείται επί πολλούς αιώνες από τους Σεφαραδίτες, τους Εβραίους δηλαδή που εκδιώχθηκαν από την Ισπανία το 1492. Όπως συνέβη και με τη γλώσσα Γίντις (γερμανοεβραϊκή), η ισπανοεβραϊκή γλώσσα έχει υποστεί την έντονη επίδραση της Εβραϊκής και γράφεται με χαρακτήρες του λατινικού αλφαβήτου στα περισσότερα μέρη, ενώ στο Ισραήλ προτιμάται το εβραϊκό αλφάβητο. Μερικά από αυτά άντεξαν στο χρόνο και χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα. Τα τραγούδια αποτυπώνουν τη ζωή του διεσπαρμένου εβραϊκού λαού και αποπνέουν μια βαθιά νοσταλγία. Ως προς το θέμα τους είναι πατριωτικά, ρομαντικοί θρύλοι, ύμνοι στη ζωή, τον θάνατο, τον έρωτα, θρησκευτικοί ύμνοι, που ακούγονται μέχρι σήμερα στη στις γιορτές στη συναγωγή, ακόμα και γλυκά νανουρίσματα. Κάντορες και εβραϊκές χορωδίες τα είχαν συμπεριλάβει στο ρεπερτόριό τους και έτσι, ευτυχώς, οι παραδοσιακές μελωδίες τους έχουν διασωθεί, γιατί οι νεότεροι δεν τα τραγουδούν πια. Οι Ισπανοεβραίοι της Λάρισας, έκτισαν μάλιστα και τη δική τους συναγωγή, και ίδρυσαν ξεχωριστή Κοινότητα, με αποτέλεσμα στη Λάρισα να υπάρχουν για χρόνια, δύο ξεχωριστές εβραϊκές κοινότητες. Με τη σωστή, όμως καθοδήγηση των ραβίνων τους, ενώθηκαν σε μία, αυτή που υπάρχει μέχρι σήμερα (Ροζάνης Στ., 1995, σελ. 165).

Οι Εβραίοι ήταν ιδιαίτερα δραστήριοι στο εμπόριο και είχαν στενές σχέσεις με το Μοναστήρι, τη Θεσσαλονίκη και ακόμα βορειότερα μέχρι το Σεράγεβο. Κατά το 19ο αιώνα οι Εβραίοι της Λάρισας ξεχώριζαν για την ενεργό πνευματική ζωή τους, ιδιαίτερα μετά την ίδρυση του Ισραηλιτικού Σχολείου της Alliance (Alliance Israelite Universelle Παγκόσμιος Ισραηλιτικός Σύνδεσμος). Μέσω του εκπαιδευτικού αυτού ιδρύματος οι Εβραίοι της Λάρισας έμαθαν τη γαλλική γλώσσα και ήλθαν σε στενή επαφή με την Ευρώπη και τα όσα συνέβαιναν εκεί. Η Λάρισα ήταν μια από τις πρώτες ελληνικές εβραϊκές κοινότητες που εκδήλωσε ενεργό ενδιαφέρον τόσο για το Σιωνισμό όσο και για τα αριστερά κινήματα του 20ού αιώνα (Ροζάνης Στ., 1995, σελ. 165).

Οι Εβραίοι της Λάρισας διαφύλαξαν, όσο είναι δυνατόν, τα έθιμα και τις παραδόσεις τους, παρά τις αναπόφευκτες επιδράσεις του περιβάλλοντος και της αναγκαίας προσαρμογής τους σ' αυτό. Οι περισσότερες παραδόσεις έχουν σχέση με τα στάδια του κύκλου της ζωής και με τις γιορτές. Στα στάδια του κύκλου της

ζωής περιλαμβάνονται η γέννηση, ο γάμος και ο θάνατος, ενώ για τον κάθε Εβραίο προστίθεται και αυτό της θρησκευτικής ενηλικίωσης (Dr C. Pearl, R. Brookes, 1997, σελ. 301).

Η κοινότητα ακολούθησε φθίνουσα πορεία, και μέχρι το 1945 είχαν μείνει γύρω στα 2.000 μέλη. Υπήρχαν επτά συναγωγές, άλλες σεφαραδίτικες, άλλες ρωμανιώτικες, και μία για τους Εβραίους Ασκενάζι -πιθανότατα απογόνους Πολωνών και Ούγγρων Εβραίων που είχαν αναζητήσει καταφύγιο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όταν οι ναζί εξαπέλυσαν επιχείρηση σύλληψης των Εβραίων της Λάρισας, μόνο 250 πιάστηκαν για να σταλούν στα στρατόπεδα εξόντωσης, καθώς οι υπόλοιποι είχαν καταφύγει στα βουνά και πήραν ενεργό μέρος στο αντάρτικο κίνημα. Σήμερα, η κοινότητα αριθμεί περί τα 350 μέλη. Έχει μια πρόσφατα ανακαινισμένη συναγωγή και ραβίνο που ζει στην πόλη. Η νεολαία της κοινότητας είναι ιδιαίτερα δραστήρια και υπάρχει η δυνατότητα εκμάθησης της εβραϊκής γλώσσας (Dr C. Pearl, R. Brookes, 1997, σελ. 303).

Ως προς το τοπικό σχολείο της Alliance Israelite Universelle, θα πρέπει να σημειωθεί, πως η λειτουργία της Σχολής Αλλιάνς άρχισε στις 15-3-1869, ύστερα από το μεγάλο ενδιαφέρον που έδειξαν οι ιθύνοντες της Κοινότητας για τη λειτουργία της, ενθαρρυσμένοι από το εκπαιδευτικό έργο της σχολής στο Βόλο. Με διευθυντή τον Bloch, η πρώτη χρονιά πήγε πολύ καλά. Στη δεύτερη, όμως, χρονιά γράφτηκαν μαθητές και άλλων θρησκευμάτων, γεγονός που προκάλεσε τις διαμαρτυρίες πολλών γονέων, οι οποίοι μάλιστα εκφράσανε τη δυσαρέσκεια τους στα Κεντρικά της Αλλιάνς (Εσδρας, Μ., 2000, σελ. 138).

Ο μεγάλος αριθμός των μαθητών καθιστούσε τη συμβίωση δύσκολη και η έλλειψη βιβλίων ανάγκαζε πολλούς απ' αυτούς να μελετούν από τα ίδια βιβλία. Οι εύποροι -κυρίως σεφαραδίτες- έστελναν τα παιδιά τους για σπουδές στη Θεσσαλονίκη, όπου εκεί υπήρχε η θρησκευτική σχολή "Ταλμούδ Τορά" και μάθαιναν τις προσευχές, την εβραϊκή ιστορία, τα ήθη και τα έθιμα. Το σχολείο της Αλλιάνς άρχισε να αντιμετωπίζει οικονομικά προβλήματα και έγιναν προσπάθειες για τη συγκέντρωση χρημάτων.

Οργανώθηκε, μια γιορτή για την επέτειο γενεθλίων του βαρόνου Χιρς και μέσα στο φωταγωγημένο και ανθοστόλιστο προαύλιο χώρο του σχολείου, εμπρός από τη Συναγωγή, έγιναν ομιλίες στους παρευρισκόμενους που προκάλεσαν τη

συγκίνηση τους. Με τον τρόπο αυτό συγκεντρώθηκαν 500 γαλλικά φράγκα, για την επισκευή της στέγης του σχολείου που είχε καταστραφεί. Παρά την άποψη μερικών ότι, “οι δάσκαλοι ήταν ανίκανοι και επέβαλαν αυστηρές ποινές σε άτακτους και αμελείς μαθητές” ώστε να εξοργίζουν τους γονείς, εν τούτοις ο Bloch δέχονταν από πολλούς συγχαρητήρια "για την πρόοδο των μαθητών και το επιτυχημένο πρόγραμμα του σχολείου" (Εσδρας, Μ., 2000, σελ. 142).

Στο τέλος κάθε χρονιάς γίνονταν οι εξετάσεις των μαθητών, με την παρουσία των γονέων και αξιωματούχων της πόλης. Μια χρονιά, μάλιστα, οι εξετάσεις κινηματογραφήθηκαν, για να αποτυπωθεί η πρόοδος των μαθητών στη γαλλική και τα άλλα μαθήματα. Το 1872, ο Bloch αντικαταστάθηκε από τον Μ. Bendelac, ο οποίος ήταν απόφοιτος της σχολής Παρισίων. Αυτός είχε την πρωτοβουλία να προσθέσει μερικά μαθήματα για το “Ταλμούδ” και επέμεινε στη διδασκαλία τόσο των εβραϊκών όσο και της ισπανοεβραϊκής, μολοντί στο σχολείο φοιτούσαν και μαθητές χριστιανοί και λίγοι Αλβανοί (Ροζάνης Στ., 1995, σελ. 188).

Το 1873, ο πρόεδρος της Κοινότητας Γκατένιο, με αναφορά του στο Παρίσι, κατέγραψε τη δραματική κατάσταση των Εβραίων στη Λάρισα, που μαστίζονταν από φτώχεια και αγραμματοσύνη σε τρόπο ώστε να μην κατανοούν τα πλεονεκτήματα του σχολείου. Το δυσμενές κλίμα που επηρέαζε το σχολείο, επιβαρύνονταν από την αδιαφορία των Κοινοτικών παραγόντων. Ο Bendelac μετατέθηκε στην Αδριανούπολη, αφού προηγουμένως απηύθυνε έκκληση στην Κοινότητα να βοηθήσει τους 130 φτωχούς μαθητές, για τη συνέχιση των σπουδών τους. Το περιβάλλον εξακολουθούσε να αδιαφορεί, και η διοίκηση της Αλλιάνς σε συνεδρίαση της 11-4-1874 προδιέγραψε το κλείσιμο του σχολείου (Ροζάνης Στ., 1995, σελ. 191)

3.3 Η εβραϊκή κοινότητα του Βόλου και το τοπικό σχολείο της *Alliance Israelite Universelle*

Αρχαία ιστορικά κείμενα αναφέρουν ότι από τον 1ο αιώνα μ.Χ. ζούσαν Εβραίοι στην περιοχή της Μαγνησίας και συγκεκριμένα στο γειτονικό Αλμυρό. Στην αρχαία Δημητριάδα (σημερινό Βόλο), οι ιστορικοί μαρτυρούν ότι ζούσαν Εβραίοι από τον 2ο αιώνα μ.Χ. Αλλά και στη γειτονική πόλη «Φθιώτιδες Θήβαις ή Αχαϊκές» (σημερινή Ν. Αγχιάλος), ανακαλύφθηκαν αρχαίες επιτύμβιες εβραϊκές πλάκες της περιόδου 325-641 μ.Χ (Φρεζής Ρ., 1994, σελ. 39).

Τον 12ο αιώνα ο Ισπανός περιηγητής ραββίνος Βενιαμίν μπεν Γιονά, από την Τουδέλα, έγραψε στο «οδοπορικό» του ότι *«στον Αλμυρό υπήρχε μια ακμάζουσα Κοινότητα 400 Εβραίων με επικεφαλής τον αρχιραββίνο Shiloh Lombardo και τους ραββίνους Ιωσήφ και Σολομών»*. Η παρουσία των Εβραίων στο Βόλο συνεχίστηκε την περίοδο της τουρκοκρατίας και διπλωματικά έγγραφα του 16ου αιώνα, αναφέρονται σε αυτούς. Όταν το 1881 η πόλη απελευθερώθηκε από τον τουρκικό ζυγό (2.11.1881) υπήρχε μια οργανωμένη εβραϊκή Κοινότητα, όπως μαρτυρούν με δημοσιεύματα εφημερίδων της εποχής. Η Κοινότητα από τότε συνέχισε την έντονη παρουσία της στην εμπορική, κοινωνική και πνευματική ζωή του Βόλου (Φρεζής Ρ., 1994, σελ. 75).

Η πρώτη Συναγωγή κτίστηκε το 1870 στο κέντρο της εβραϊκής συνοικίας, αντικαθιστώντας μια παλαιότερη πρόχειρη ξύλινη κατασκευή. Η ωραία αυτή Συναγωγή ανατινάχθηκε από τους Γερμανούς το Μάρτιο του 1943. Στη θέση της κτίστηκε το 1948 Συναγωγή η οποία όμως καταστράφηκε από τους σεισμούς το 1955. Η πρώτη Συναγωγή, κατεστραμμένη από τους Γερμανούς. Η δεύτερη Συναγωγή (1948 - 1955) Η νέα Συναγωγή που λειτουργεί μέχρι σήμερα (Φρεζής Ρ., 1994, σελ. 139).

Στην ίδια θέση κτίστηκε το 1960 μια άλλη μικρότερη, αντισεισμική, η οποία λειτουργεί μέχρι σήμερα. Βρίσκεται στη συμβολή των οδών Ξενοφώντος – Πλάτωνος – Μωϋσέως. Το πρώτο εβραϊκό νεκροταφείο βρισκόταν στη συνοικία «Νεάπολις» (οδός Φιλικής Εταιρίας). Το νεότερο, που χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα, βρίσκεται παραπλεύρως του χριστιανικού, στη διασταύρωση των οδών Ταξιαρχών – Πλάτωνος. Έχει έκταση 4.000 τ.μ. και περιλαμβάνει 700 τάφους. Στην κοινότητα λειτούργησε, από το 1865, το πρώτο παράρτημα της γαλλικής

σχολής Alliance Israelite Universelle και αργότερα το δημοτικό σχολείο της κοινότητας (1870-1926). Δημιουργήθηκε επίσης μια μικρή ιερατική σχολή το 1894 (Φρεζής P., 1994, σελ. 184).

Τον Απρίλιο του 1941 η πόλη καταλήφθηκε από τα Ιταλικά στρατεύματα, αλλά οι Εβραίοι δεν αντιμετώπισαν άμεσο κίνδυνο. Το Σεπτέμβριο 1943, όταν η Ιταλία συνθηκολόγησε με τους συμμάχους, ο Βόλος βρέθηκε υπό την κατοχή των Γερμανών. Στην περίοδο της κατοχής πολλοί Εβραίοι, ιδίως νέοι, συμμετείχαν στην Εθνική Αντίσταση προσφέροντας μεγάλες υπηρεσίες. Τα πρώτα αντιεβραϊκά μέτρα των Γερμανών εκδηλώθηκαν τον Οκτώβριο του 1943. Τότε οι περισσότεροι Εβραίοι, με τη βοήθεια της Εκκλησίας, της Εθνικής Αντίστασης, της Πολιτείας αλλά και των συμπολιτών, μπόρεσαν να διαφύγουν στα γύρω χωριά όπου διασώθηκαν (Φρεζής P., 1994, σελ. 268).

Κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών, το Μάρτιο 1944, συνελήφθησαν 155 μέλη της Κοινότητας, τα οποία στάλθηκαν στα χιτλερικά στρατόπεδα όπου εξοντώθηκαν. Με την απελευθέρωση της πόλης, τον Οκτώβριο 1944, το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο και φιλανθρωπικές Οργανώσεις του εξωτερικού (AJDC) συνέβαλαν με κάθε τρόπο στην αναδιοργάνωση της Κοινότητας. Οι σεισμοί στο Βόλο (1955) προκάλεσαν μεγάλες ζημιές σε σπίτια, καταστήματα και σε Κοινοτικά κτίρια (Φρεζής P., 1994, σελ. 268).

Υπήρξε όμως άμεση και αποτελεσματική βοήθεια τόσο από την πολιτεία όσο και από εβραϊκούς Οργανισμούς για την αποκατάσταση των πληγέντων. Από το 1948 η μετανάστευση εντάθηκε προς το Ισραήλ και αργότερα προς τις ΗΠΑ. Σήμερα η Κοινότητα αποτελείται από 100 άτομα που συνεχίζουν την αρμονική συμβίωσή τους με τους Χριστιανούς συμπολίτες. Η Κοινότητα διοικείται από πενταμελές διοικητικό Συμβούλιο το οποίο εκλέγεται από την δεκατετραμελή Κοινοτική Συνέλευση κάθε τρία χρόνια. Το Συμβούλιο επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στη περίθαλψη των απόρων, στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών ενώ επιδοτεί προγράμματα για νέους. Αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στη λειτουργία της Συναγωγής, στη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των μελών, των συμπολιτών και των τοπικών Αρχών, οι οποίες διατηρούνται μέχρι σήμερα άριστες (Φρεζής P., 1994, σελ. 268).

Όταν ολοκληρώθηκε η πρώτη συναγωγή, άρχισε να λειτουργεί στον πρώτο όροφο της το Εβραϊκό Δημοτικό Σχολείο. Το 1878 λειτούργησε η Σχολή Alliance Israelite Universelle, στην οποία μαθήτευσε το μεγαλύτερο μέρος της τότε εβραϊκής νεολαίας. Το πρώτο σχολείο Alliance στα Βαλκάνια ιδρύθηκε εκεί (1865) κάνοντας δυνατή την προσέγγιση με την εβραϊκή σκέψη της Δύσης. Το 1864 ήταν μια καλή χρονιά και το εμπόριο της πόλης γνώριζε μεγάλη άνθιση. Μερικοί αισιόδοξοι φίλοι, οι Δαβίδ Αμπραβανέλ, Γαβριήλ Φαρατζής, Α. Φρεζής, Δαφφάς, Μπάλτσερ και Γκατένιο, πήραν την πρωτοβουλία και αποτάθηκαν στην Αλλιάνς των Παρισίων, για τη λειτουργία σχολής της στο Βόλο, με πρόθεση να επιτύχουν τη βελτίωση του πνευματικού επιπέδου των εβραιοπαίδων της Κοινότητας (Φρεζής P., 1994, σελ. 195).

Η πρόταση βρήκε θετική απήχηση και στις 13/6/1865 έφτασε από το Παρίσι στον Βόλο, ο δάσκαλος Μ. Βάισκοπ, ο οποίος λειτούργησε το σχολείο το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς. Όπως ο ίδιος ανέφερε στα κεντρικά της Αλλιάνς, “έτυχε καλής υποδοχής και εντυπωσιάστηκε από το γεγονός ότι βρήκε μια καλά οργανωμένη Κοινότητα”. Οι πρώτες εμπειρίες του υπήρξαν ενθαρρυντικές, επειδή “ο Βόλος είχε μια ευχάριστη ευρωπαϊκή κοινωνία κι ένα αξιόλογο εβραϊκό κέντρο”(Φρεζής P., 1994, σελ. 195).

Ωστόσο, στις παρατηρήσεις του ανέφερε τα εξής: “Οι συνθήκες του σχολείου ήταν απογοητευτικές. Ο χώρος όπου λειτουργούσε ήταν πρωτόγονος και για φωτισμό χρησιμοποιούταν ένα παλιό λυχνάρι του 13ου αιώνα... Τα περισσότερα παιδιά ήταν αγράμματα και αγνοούσαν τις στοιχειώδεις γνώσεις της αριθμητικής και της γραμματικής”. Ο Βάισκοπ, χάρη στις ικανότητες του, μπόρεσε, σε σύντομο χρονικό διάστημα, να βελτιώσει το επίπεδο των μαθητών κι έπειτα από διδασκαλία 15 μηνών, ανέφερε στα Κεντρικά τις θετικές εξελίξεις της διδασκαλίας (Φρεζής P., 1994, σελ. 195).

Η Κοινότητα παρά τις μικρές δυνατότητες της -σύμφωνα με τον κ. Φρεζή- στήριζε οικονομικά το σχολείο, αφού οι περισσότεροι μαθητές ήταν φτωχοί και δεν μπορούσαν να πληρώνουν δίδακτρα. Ωστόσο, οι διάφορες συγκυρίες που μεσολάβησαν, επέδρασαν στην οικονομία του τόπου, διαφοροποιώντας τα οικονομικά αρκετών Εβραίων, ώστε να μην μπορούν να συνεισφέρουν, και το

σχολείο άρχισε να αντιμετωπίζει οικονομικά προβλήματα (Φρεζής Ρ., 1994, σελ. 195).

Τον Οκτώβριο του 1866 έγινε μια πρόταση, να μεταφερθεί το σχολείο στη Λάρισα, όπου εκεί υπήρχε μια μεγαλύτερη εβραϊκή Κοινότητα, αλλά αυτό δεν έγινε αποδεκτό. Έγινε απ' όλους μια προσπάθεια να συγκεντρωθούν χρήματα και μερικοί συνέβαλαν οικονομικά για τη διατήρηση του σχολείου.

Η πρόοδος των μαθητών με δάσκαλο τον Σαμουήλ Χιρέχ και η καλή φήμη του σχολείου, παρεκίνησαν -το 1867- μερικούς χριστιανούς Βολιώτες να ζητήσουν τη φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο της Αλλιάνας. Η άποψη που διατυπώθηκε από τα Κεντρικά των Παρισίων ήταν: “θα πρέπει να αφήσουμε τις πόρτες ανοικτές σε παιδιά και άλλων θρησκειμάτων, για να συνηθίσουν την αδελφικότητα με το δικό μας θρήσκευμα και την Κοινότητα, από μικρή ηλικία. Όμως θα πρέπει να υπάρξουν διαβεβαιώσεις, πως αν γίνει κάτι τέτοιο, δεν θα ήταν σε βάρος της διδασκαλίας των εβραιοπαίδων και δεν θα επηρεάζονταν τα μαθήματα για την εβραϊκή θρησκεία” (Φρεζής Ρ., 1994, σελ. 195).

Τον Οκτώβριο του 1868, η Σχολή πραγματοποίησε μια μεγάλη εορταστική εκδήλωση για τη βράβευση αριστούχων μαθητών, όπως συνηθίζονταν κάθε χρόνο. Όπως αναφέρθηκε, στην εκδήλωση αυτή υπήρξε μεγάλη συμμετοχή γονέων και κοινού. Παρέστησαν ο Δήμαρχος, οι Πρόξενοι Γαλλίας και Αυστρίας καθώς και άλλοι επίσημοι (Φρεζής Ρ., 1994, σελ. 196)

Το 1869 ήταν μια δύσκολη χρονιά για την Κοινότητα Βόλου, στην οποία κατέφυγαν εβραϊκές οικογένειες από τα Γιάννενα, ύστερα από τη μεγάλη πυρκαγιά της πόλης και την καταστροφή της περιουσίας τους, είχαν μείνει άστεγοι και χωρίς τροφή. Η Κοινότητα έκανε ό,τι μπορούσε για την περίθαλψη τους. Δάσκαλος ήταν ο Ι. Μπλούμ. Το 1870, διευθυντής του σχολείου ανέλαβε ο Δαβίδ Καζές με δάσκαλο τον Α. Bloch. Στο σχολείο φοιτούσαν 54 μαθητές, στους οποίους περιλαμβάνονταν λίγοι χριστιανοί και καθολικοί. Η θητεία του Καζές υπήρξε επιτυχής (Φρεζής Ρ., 1994, σελ. 198)

Ο διευθυντής του σχολείου πέτυχε να τοποθετήσει 25 μαθητές σε διάφορα βιοτεχνικά εργαστήρια και δύο έμαθαν την τέχνη του ράφτη, δύο του τσαγκάρη, δύο του σιδερά. Ένας από τους καλούς μαθητές επιλέχθηκε ως βοηθός

φαρμακοποιού κι έπειτα από σύντομη εκπαίδευση μπόρεσε να γίνει βοηθός σε έναν Ιταλό γιατρό. Η επιμέλεια αυτή του μαθητή τον οδήγησε αργότερα στο Παρίσι για ανώτερες σπουδές, μετά τις οποίες εργάστηκε σ' ένα εβραϊκό νοσοκομείο. Ο Δαβίδ Καζές πρότεινε στην Αλλιάνς τη λειτουργία χωριστής σχολής θηλέων, αλλά οι οικονομικές συνθήκες δεν το επέτρεψαν (Φρεζής Ρ., 1994, σελ. 198).

Για το λόγο αυτό, από το 1873 το σχολείο έγινε μικτό και το 1874 μεταξύ των 50 μαθητών, περιλαμβάνονταν 7 μαθήτριες. Το 1875, ο Καζές μετατέθηκε στη Σμύρνη και το σχολείο ανέλαβε ο αδελφός του Αβραάμ Καζές. Η διδασκαλία του Αβρ. Καζέ δεν πρόσφερε τίποτε θετικό στην εκπαίδευση των μαθητών, ενώ ο ίδιος με την στάση του, προκαλούσε προστριβές με τους γονείς και την Κοινότητα (Φρεζής Ρ., 1994, σελ. 199). Στις 6-12-1875 έγινε στη νεόκτιστη Συναγωγή Βόλου η καθιερωμένη γιορτή “Χανουκά”, μέσα σε μια ατμόσφαιρα πανηγυρική και εορταστική. Στην κατάφωτη και ανθοστόλιστη Συναγωγή, μετά τη θρησκευτική Λειτουργία τιμήθηκαν για τη γενναιόδωρη προσφορά τους για την ανέγερσή της ο βαρόνος Χιρς και ο Αλλατίνι. Ο Χιρς δώρισε στο σχολείο ποσό 4.500 γαλλικών φράγκων, για να ανταπεξέλθει στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε κι ένα ακόμη ποσό στην Κοινότητα.

Το σχολείο, σύμφωνα με τον συγγραφέα, άρχισε να αποκτά καλή φήμη και στις αρχές του 1877 το επισκέφθηκε ο Μητροπολίτης, τον οποίο προσφώνησε ο δάσκαλος της Ελληνικής Κώστας Αστεριάδης. Τη σχολική χρονιά 1876-77 ο Καζές αντικαταστάθηκε από τον Ααρών Μιζάν. Στη σχολή δίδαξαν, επίσης, ο Σαλώμ Κοέν και αναφέρονται διευθυντές της οι Αβραάμ Κοέν, Εμμανουήλ και Ιωσήφ Δαφφάς. Ενώ ξεπεράστηκαν- έστω και προσωρινά- οι οικονομικές δυσκολίες, άρχισαν οι προστριβές με τον Ααρών Μιζάν ο οποίος, όπως ενημερώθηκαν τα Κεντρικά στο Παρίσι, “ήταν ακατάλληλος και αποτελούσε κακό παράδειγμα για τους μαθητές, αφού δεν τηρούσε τους κανόνες της εβραϊκής θρησκείας, τα έθιμα και την αργία του Σαββάτου”. Η ένταση που άρχισε να δημιουργείται, μείωσε τον αριθμό των μαθητών και στο τέλος έφθασαν τους 30 (Φρεζής Ρ., 1994, σελ. 200).

Το καλοκαίρι του 1878, ο Δαβίδ Αμπραβανέλ με επιστολή του στο Παρίσι, επισήμανε την κακή κατάσταση του σχολικού κτιρίου, τις συνθήκες που δημιουργήθηκαν γενικότερα με τη συνεχή αποδιοργάνωση και τη μείωση του αριθμού των μαθητών. Τα γεγονότα αυτά τον οδήγησαν ώστε να προτείνει διακοπή

λειτουργίας του σχολείου. Αυτό έγινε αποδεκτό από τα Κεντρικά και η λειτουργία του σταμάτησε. Ωστόσο, οι επαφές της Κοινότητας του Βόλου με το Παρίσι συνεχίστηκαν (Φρεζής Ρ., 1994, σελ. 200)

3.4 Η εβραϊκή κοινότητα της Καρδίτσας

Στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα αντιπαλότητες μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών στα Τρίκαλα οδήγησαν σε αντιεβραϊκά επεισόδια με αποτέλεσμα μερικές εβραϊκές οικογένειες να εγκατασταθούν στη γειτονική πόλη της Καρδίτσας. Η πρώτη οικογένεια που εγκαταστάθηκε είναι του Γεουδά Καπέτα, ενώ σύντομα ακολούθησαν και άλλες με αποτέλεσμα το 1940 να δημιουργηθεί μία Κοινότητα από 82 άτομα. Οι Εβραίοι της Καρδίτσας βασικά ασχολούνταν με το εμπόριο, ορισμένοι ήταν φανοποιοί και νηματουργοί, ενώ μερικές από τις γυναίκες ήταν κεντήστρες και μοδίστρες (Fleming, K.E., 2009, σελ. 219).

Στην πόλη δεν υπήρχε Συναγωγή, Νεκροταφείο αλλά ούτε και ραββίνος. Τα απαραίτητα θρησκευτικά καθήκοντα - μνημόσυνα - γίνονταν από τον Ιωσήφ Ιωσήφ, ο οποίος διακρινόταν για τη μόρφωσή του. Στις μεγάλες γιορτές οι Εβραίοι της Καρδίτσας, πήγαιναν στη Συναγωγή των Τρικάλων για να παρακολουθήσουν τη λειτουργία, ενώ το Πάσχα οι οικογένειες συγκεντρώνονταν σε συγγενικά σπίτια για να τηρήσουν τα πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα. Κατά τον Πόλεμο του 1940 επιστρατεύθηκαν 6 νέοι από τους οποίους τραυματίστηκε ο Μίμης Καπέτας στις μάχες με τους Ιταλούς (Fleming, K.E., 2009, σελ. 220).

Στην περίοδο της Κατοχής αρκετοί μετείχαν στην Εθνική Αντίσταση. Με την κατάρρευση της Ιταλίας, το Σεπτέμβριο 1943, την πόλη κατέλαβαν οι Γερμανοί και μία από τις πρώτες ενέργειές τους ήταν να ζητήσουν από τη Δημαρχία τον κατάλογο των Εβραίων με τις διευθύνσεις τους. Η Εθνική Αντίσταση είχε εφοδιάσει τους Εβραίους με πλαστές ταυτότητες που είχαν χριστιανικά ονόματα (Fleming, K.E., 2009, σελ. 219).

Όταν άρχισε ο διωγμός οι περισσότεροι μπόρεσαν να διαφύγουν στα βουνά των Αγράφων και κυρίως στο χωριό "Μαστρογιάννη", όπου βρήκαν ασφαλές καταφύγιο και φιλοξενία. Έτσι διασώθηκε το σύνολο των Εβραίων της Καρδίτσας, που επανήλθαν στην πόλη μετά τον Πόλεμο. Η κοινότητα αντιμετώπισε πολλά οικονομικά προβλήματα ενώ η υγεία των παιδιών, εξαιτίας των στερήσεων και των κακουχιών, ήταν σε κακή κατάσταση. Συστάθηκε τότε μια Επιτροπή, με πρόεδρο τον καθηγητή Δαβίδ Μπόνφιλ και μέλη τους Λέων Γκανή και Λέων Καπέτα, η οποία σε συνεργασία με το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος μπόρεσε να εξασφαλίσει άμεση οικονομική βοήθεια

Με Βασιλικό Διάταγμα της 6.7.1949 η Κοινότητα αναγνωρίστηκε επίσημα, αποκτώντας υπόσταση Νομικού Προσώπου Δημοσίου Δικαίου, με πρόεδρο τον Ζακίνο Καπέτα. Με την πάροδο των χρόνων ο αριθμός των μελών άρχισε να μειώνεται εξαιτίας της μετανάστευσής τους στο Ισραήλ ή της εγκατάστασής τους σε άλλες μεγαλύτερες πόλεις. Το 1970 η Κοινότητα - λόγω του μικρού αριθμού μελών - κηρύχθηκε σε αδράνεια και έπαψε να υπάρχει. Σήμερα παραμένει στην Καρδίτσα μόνον η οικογένεια του Χαΐμ Καπέτα. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί πως η Καρδίτσα δεν είχε ποτέ δικό της εβραϊκό σχολείο και τα παιδιά της τοπικής κοινότητας ανέκαθεν ήταν υποχρεωμένα να μετακινούνται είτε προς τα Τρίκαλα, ή αντίστοιχα προς τη Λάρισα και το Βόλο (Fleming, K.E., 2009, σελ. 222).

3.5 Η εβραϊκή κοινότητα των Τρικάλων και το τοπικό εβραϊκό σχολείο

Η παρουσία Εβραίων στην περιοχή των Τρικάλων γενικότερα επισημαίνεται από την εποχή των Βυζαντινών. Η αύξηση των αριθμών τους στην περιοχή σημειώθηκε φυσικά μετά από το 1492 και την άφιξη στην ανατολική Μεσόγειο και στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Σεφαραδιτών Εβραίων από την Ισπανία κι εν μέρει την Πορτογαλία. Μάλιστα, σε αυτούς επρόκειτο να προστεθούν αργότερα και Εβραίοι από την Πορτογαλία. Εξάλλου και περί τα μέσα του 16ου αιώνα, όταν επέστρεψαν οι Τούρκοι από την εκστρατεία τους στην Ουγγαρία, έφεραν τόσο στα Τρίκαλα, όσο και σε άλλες πόλεις και περιοχές του ελλαδικού χώρου και Εβραίους. Είναι ενδεικτικό πως και οι νεοφερμένοι Εβραίοι σε μεγάλο βαθμό διατήρησαν τον ρωμανιώτικο πολιτιστικό χαρακτήρα των Εβραίων που κατοικούσαν στα Τρίκαλα, από αρκετούς αιώνες πριν (Fleming, K.E., 2009, σελ. 226).

Μια μεγάλη δοκιμασία για τον εβραϊκό πληθυσμό της πόλης εν τω μεταξύ, είχε υπάρξει η μεγάλη πυρκαγιά του 1749, κατά την οποία είχε καταστραφεί ένα μεγάλο κομμάτι της εβραϊκής συνοικίας, αλλά και μια συναγωγή. Αργότερα, και συγκεκριμένα περί το 1873 η τοπική ισραηλιτική κοινότητα είχε περίπου 400 μέλη και όταν η πόλη άλλαξε χέρια, και βρέθηκε από την οθωμανική στην ελληνική κυριαρχία, η κοινότητα συνέχισε να διαβιεί στην περιοχή. Με βάση μια απογραφή του 1907 υπολογίστηκε πως οι Εβραίοι αριθμούσαν στα Τρίκαλα 110 οικογένειες. Οι άνδρες ήταν 265 άτομα και οι γυναίκες αντίστοιχα 297 (Μιχαλάκης, Κ., 2014, σελ. 105).

Ως προς τις συναγωγές στην πόλη των Τρικάλων, τόσο η ρωμανιώτικη, όσο και η σεφαραδίτικη καθώς κι εκείνη των Ασκενάζι βρίσκονταν στο παλιό κομμάτι της πόλης. Καθεμιά από αυτές μάλιστα ήταν αυτόνομη και διατηρούσε το δικό της λατρευτικό τυπικό. Μια από αυτές τις συναγωγές, η λεγόμενη "Κααχάλ Καντός Γιαβανίμ" ήταν η παλαιότερη και έτσι κατεδαφίστηκε εν τέλει το 1930. Στη θέση της αναγέρθηκε μια άλλη συναγωγή, αλλά την περίοδο της Κατοχής η Γερμανοί την λεηλάτησαν και την μετέτρεψαν σε στάβλο. Μετά τον Πόλεμο, αυτή η συναγωγή ανακαινίστηκε, αλλά υπέστη και πάλι σημαντικές ζημιές κατά τον μεγάλο σεισμό του 1954. Και πάλι όμως ανακατασκευάστηκε (το 1957) και σήμερα πάλι λειτουργεί κανονικά (Μιχαλάκης, Κ., 2014, σελ. 106).

Εν τω μεταξύ από αρκετά παλιά στα πλαίσια της εβραϊκής κοινότητας των Τρικάλων ήταν ενεργοί διάφοροι σύλλογοι και σωματεία. Για παράδειγμα, με βάση τα στοιχεία μιας τοπικής εφημερίδας γίνεται λόγος στο φύλλο της, της 17ης Μαρτίου του 1884 για τον Σύλλογο Ιουδαϊκής Αγαθοεργίας. Ο Σύλλογος είχε ως στόχο του την παροχή βοήθειας προς όσους είχαν ανάγκη (πένητες για παράδειγμα) και την εκπαίδευση των φτωχών μαθητών. Πρόεδρος του Συλλόγου εκείνη την περίοδο ήταν ο Ιωσήφ Σίδης και οι Ισαάκ Λευί, Ραφαήλ Μωυσίδης και Γιεχούντα Ατούν ήταν μέλη του συμβουλίου του (Μιχαλάκης, Κ., 2014, σελ. 124).

Αντίστοιχα, το 1902 ιδρύθηκε ο πολύ δραστήριος Σύλλογος Έσδρα Μπεταρότ. Πολύ σημαντικό ρόλο διαχρονικά εξάλλου είχε παίξει και ο Σύλλογος Ερέτζ Σιών (δηλαδή Γη της Σιών), ο οποίος σε συνεργασία με αντίστοιχες εβραϊκές οργανώσεις της Λάρισας και του Βόλου, είχε δημιουργήσει το περιοδικό "Ισραήλ". Πρωταγωνιστικό ρόλο στη λειτουργία αυτής της οργάνωσης είχαν παίξει οι ντόπιοι Τρικαλινοί Εβραίοι Ασήρ Μωυσής και Γιομτόβ Γιακοέλ (Μιχαλάκης, Κ., 2014, σελ. 124).

Αναφορικά με την ύπαρξη εβραϊκού σχολείου στην περιοχή των Τρικάλων, είναι γνωστό, πως από το 1913 είχε υπάρξει ένα ιδιωτικό εβραϊκό σχολείο. Αντίστοιχα από την άλλη, η Alliance Israelite Universelle δεν ασχολήθηκε με την δημιουργία σχολείου στην περιοχή αυτή. Το προαναφερόμενο ιδιωτικό εβραϊκό σχολείο είχε λειτουργήσει μέχρι λίγα χρόνια μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τελευταίοι διδάσκοντες σε αυτό ήταν οι Λέων Πάσσαχ, ο κύριος και η κυρία Μπιόρ και ο Νισίμ Βενουζίου (Μιχαλάκης, Κ., 2014, σελ. 138).

Συμπεράσματα

Υπό το πρίσμα, των όσων επισημάνθηκαν πιο πάνω, παρατηρούμε πως τόσο στον ίδιο τον ελλαδικό χώρο, όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη, η παρουσία των Εβραίων στην ουσία χρονολογείται εδώ και χιλιάδες χρόνια. Στην ουσία φαίνεται πως οι πρώτοι Εβραίοι στον ευρωπαϊκό χώρο είχαν βρεθεί στην περιοχή της Ελλάδας ήδη από την Ελληνιστική περίοδο, στοιχείο άλλωστε που καταδεικνύεται μέσα από την ύπαρξη, για παράδειγμα, επιγραφών σε πόλεις, όπως η αρχαία Αθήνα, με τις οποίες μαρτυρείται η ύπαρξη Εβραίων. Σταδιακά μάλιστα, οι διάφορες εβραϊκές κοινότητες άρχισαν να αναπτύσσονται ακόμα περισσότερο και να μεγαλώνουν, στοιχείο, που έγινε πιο έντονο από την περίοδο της Ρωμαιοκρατίας κι έπειτα.

Τα όσα αναφέρθηκαν στην παρούσα εργασία, θα μπορούσε να αντιληφθεί κάποιος, πως τα σχολεία της Israelite Alliance στον ελληνικό χώρο και ειδικότερα στην περιοχή της Θεσσαλίας ήταν βραχύβια. Οι τοπικές κοινότητες στην Λάρισα και το Βόλο, που υπήρξαν άλλωστε οι μεγαλύτερες στην περιοχή της Θεσσαλίας είναι σαφές, πως ενδιαφέρθηκαν για την ίδρυση αυτών των σχολείων, εντούτοις όμως εξ αρχής υπήρξαν σοβαρά προβλήματα ως προς τη λειτουργία τους. Αυτά τα προβλήματα είχαν να κάνουν κυρίως με την έλλειψη χρηματικών πόρων, με την έλλειψη ικανών διδασκόντων και το πολύ χαμηλό επίπεδο των μαθητών.

Μέσα από τη συγκεκριμένη έρευνα παράλληλα, δόθηκε στον γράφοντα η ευκαιρία, υπό το πρίσμα της χρησιμοποιούμενης μεθόδου, αυτής δηλαδή της βιογραφικής ανασκόπησης που επισημάνθηκε στην Εισαγωγή, να εμβαθύνει όσο το δυνατόν περισσότερο, σε διάφορες πτυχές της ιστορίας των Εβραίων τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη γενικότερα. Η ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας και ειδικότερα περιοχών, όπως η Θεσσαλία γενικότερα δεν ήταν τόσο γνωστή. Η ενασχόληση με αυτό το θέμα, προσέφερε την ευκαιρία για την ανακάλυψη του βίου, του πολιτισμού, των συνηθειών, των ιστορικών περιπετειών μιας πληθυσμιακής ομάδας, που μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σε μεγάλο βαθμό πια είχε εξοντωθεί. Αυτή η έρευνα δηλαδή αποτέλεσε το μέσο, για την απόκτηση περισσότερων γνώσεων για μια κοινότητα, η οποία στις μέρες μας δε αριθμεί πλέον πολλά μέλη στην Ελλάδα.

Βιβλιογραφία

1. Alfonso, E., (2007). *Islamic Culture through Jewish eyes: al-Andalus from the tenth to twelfth century*, London: Routledge.
2. Asbridge, Th., (2004). *The First Crusade: A New History*, Oxford: Oxford University Press.
3. Βενιαμίν εκ Τουδέλης, (1994). *Το βιβλίο των ταξιδιών με εισαγωγή και σχόλια* Κ. Μεγαλομμάτη και Α. Σαββίδη, Αθήνα: Στοχαστής.
4. Bowman, S. B., (1985). *The Jews of Byzantium, 1204–1453*, Alabama: University of Alabama Press.
5. Bunis, David M., (1999). *Judezmo: An introduction to the language of the Sephardic Jews of the Ottoman Empire*. Jerusalem.
6. Γκιούλης, Ρ., (1957) 'Χρονικό της Ισραηλιτικής Κοινότητας Άρτης', περ. Σκουφάς 1957.
7. Cohen, M., (1995). *Under Crescent and Cross: The Jews in the Middle Ages*, Princeton: Princeton University Press.
8. Cosby M.R., (2009). *Apostle on the Edge*, Westminster: Westminster John Knox Press.
9. Davis J., (1968). *The Evasive Peace: a Study of the Zionist - Arab Problem*, London: J. Murray.
10. Pearl, C & Brookes, R., (1997). *Βασικές Αρχές του ιουδαϊσμού*, μτφ. Μ. Κρίσπη, Αθήνα: ΚΙΣ.
11. Ενεπεκίδης Π., (1969). *Οι διωγμοί των Εβραίων εν Ελλάδι*, Αθήνα: Β.Α. Παπαζήση.
12. Ζάρρας, Κ. Θ., (2005). *Ιστορία της εποχής της Καινής Διαθήκης*, Αθήνα: Έννοια.
13. Fleming, K.E., (2009). *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα.
14. Gilman, D.C., Thurston, H. T.; Colby, F. M., eds. (1905). "Alliance Israelite Universelle". *New International Encyclopedia* (1st ed.). New York: Dodd, Mead.
15. Glassman, B., (1975). *Anti - Semitic Stereotypes without Jews: Images of the Jews in England 1290-1700*, Detroit: Wayne State University Press.

16. Grosser P., Halperin, E.G., (1979). *Anti Semitism: The causes and effects of a prejudice*, NJ: Citadel Press, Secaucus.
17. Hegermann, H., (2008). "The Diaspora in the Hellenistic Age" In *The Cambridge History of Judaism*, Vol. 2, New York: Davies and Finkelstein.
18. Hobsbawm, E., (2006). *Η Εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*, μτφ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
19. Inalcik, H., (1969–1970). 'The Policy of Mehmed II toward the Greek Population and the Byzantine Buildings of the City', *Dumbarton Oaks Papers* 23.
20. Καρπόζηλος, Α., (2005). *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Τόμος Β΄, Αθήνα.
21. Κουρμαντζής, Γ., (1993). "Από τη βυζαντινή στην οθωμανική πόλη, 15ος - 18ος αιώνας", στο *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου ιστορίας «Ήπειρος 15ος – 20ος αιώνας»*. Ιωάννινα: Εκδ. Δήμου Ιωαννιτών.
22. Laquer, W., (2006). *The Changing Face of Antisemitism: From Ancient Times to the Present Day*, Oxford: Oxford University Press.
23. Molho, M., (1938). *Historie des Israelites de Castoria*, Θεσσαλονίκη.
24. Μόλχο, Ρ., (2001). *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, 1856-1919: μια ιδιαίτερη κοινότητα*, Αθήνα: εκδόσεις Θεμέλιο.
25. Mosse, G., (1997). *Germans and Jews: the Right, the Left and the search for a "Third Force" in pre- War Germany*, New York: Grosset and Dunlap.
26. Μπαττίνου, Ζ., (2012). «Η εβραϊκή κοινότητα της Άρτας: Μια διαδρομή στο χώρο και στο χρόνο», φυλλάδιο, Αθήνα: Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος.
27. Nehama J., (2000). *Ιστορία των Ισραηλιτών της Σαλονίκης*, Τόμος Α΄, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
28. O' Brian C.C., (1986). *The Siege: The Saga of Israel and Zionism*, New York: Simon and Schuster.
29. Parker, J., (1976). *The Jew in Medieval Community*, New York: Hermon Press.
30. Petrovsky - Shtern, Y., (2014). *The Golden Age Shtelt: A New History of Jewish Life in Eastern Europe*, Princeton NJ: Princeton University Press.
31. Πράξεις Αποστόλων, ΙΣΤ΄19-24.
32. Ροζάνης Στ., (1995). *Ο Σύγχρονος Ιουδαϊσμός*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

33. Rawidowitz, S., & Ravid, B.C.I., (2003). *Israel, the ever Dying People and other Essays*, New Jersey: Associated United Press, Cranbury.
34. Rozen, M., (2002). *A History of the Jewish Community in Istanbul: The Formative Years, 1453–1566*, Leiden: BRILL.
35. Rubinstein, W.D., (1996). *A History of the Jews in the English speaking World: Great Britain*, London: MacMillan Press.
36. Σαλβάνος, Γ.Ι., (1930). *Λαογραφική ύλη εκ Κέρκυρας*, Κέρκυρα.
37. Sanford, G., (2003). *Historical Dictionary of Poland*, 2nd edition, Oxford: The Scarecrow Press.
38. Shlaim A., (2001). *The Iron Wall: Israel and the Arab World*, London: W.W. Norton and Company.
39. Sofer, S., (1998). *Zionism and the Foundations of Israeli Diplomacy*, Cambridge: Cambridge University Press.
40. Tyerman Ch., (2006). *God War: A New History of the Crusades*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
41. Wachsmann N., & Caplan J., (2010). *Concentration Camps in Nazi Germany: The New Histories*, New York: Routledge.
42. Wittmayer Baron, S., (1952). "A Social and Religious History of the Jews" *Volume II, Ancient Times Part III*, New York: Jewish Publication Society of America.
43. Flavius Josephus (2013). *Against Apion*, trans. and comment by John M. G. Barclay, London: Brill.
44. Yahil L., (1991). *The Holocaust: The Fate of European Jewry, 1934-1945*, Oxford: Oxford University Press.
45. Yerasimos, S., (2001) 'La fondation d'Istanbul ottoman', στο N. Akin, A. Batur- S. Batur (επιμ.) *Seven Centuries of Ottoman Architecture: A Supra-National Heritage*, Istanbul.
46. Χριστοφιλοπούλου, Αικ., (1975). *Βυζαντινή Ιστορία, Α' Τόμος*, Αθήναι.
47. Χειλαδάκη, Ν., (1991) *Εβλιά Τσελεμπί*, «Ταξίδι στην Ελλάδα», Αθήνα: Εκάτη.